

ERIK S. REINERT (1949) er en norsk økonom, tidligere bedriftsleder. Han studerte økonomi i St. Gallen i Sveits, tok sin MBA ved Harvard Business School, og doktorgrad i økonomi ved Cornell University. Han ledet i en årrekke en industribedrift med produksjon i tre europeiske land. Hans spesialområder i økonomi er innovasjon, utviklingsøkonomi og økonomisk historie og idéhistorie. Hans egen samling av økonomisk idéhistorie er en av verdens fremste, på nesten 60 000 bind. Han er siden 2005 professor ved Tallinn University of Technology, Estland. Han har tidligere vært tilknyttet Senter for Utvikling og Miljø (SUM) ved Universitetet i Oslo, og Norsk Investorforum.

I 2002 grunnla Reinert stiftelsen og økonomnettverket *The Other Canon*, som han også er leder av. Nettverket er et alternativ til det tradisjonelle økonomimiljøet. Reinert har arbeidet som konsulent i FN-systemet, for UNCTAD, UNDP, UNIDO og UN DESA (Avdelingen for Økonomiske og Sosiale Saker), og for EU-systemet innen innovasjon, regionalpolitikk og informasjonsteknologi.

Reinert har utgitt over 70 publikasjoner, utkommet på tilsammen 11 språk. Som eneste nordmann er han omtalt i Robert Heilbroners bok *The Worldly Philosophers*, verdens mest solgte bok i økonomisk idéhistorie. Erik Reinerts siste bok *How Rich Countries Got Rich...and Why Poor Countries Stay Poor* (Constable 2007) kom på *Financial Times'* bestselgerliste, og har fått stor oppmerksomhet sentrale økonomer så vel som fra tidligere president Bill Clinton. Reinert var en av hovedinnlederne på Jeffrey Sachs' *State of the Planet*-konferanse i 2008. Han mottok i 2008 Myrdalprisen i økonomi og Selvaag-prisen for «sin ustoppelige innsats for ny økonomisk tenkning i samfunnet.»

«Erik Reinerts bok representerer et gjennombrudd for vår forståelse av sammenhengen mellom teknologi og nasjoners rikdom og fattigdom.»

Christopher Freeman, Professor Emeritus, SPRU, University of Sussex.

«Advarsel: denne boken vil for alltid forandre din forståelse av økonomisk utvikling.»

Prof. Carlota Perez, Cambridge University

SPONTANT KAOS

Økonomi i en ulvetid

Erik S. Reinert

SPONTANT KAOS

Økonomi i en ulvetid

RES PUBLICA 2009

© 2009 Forlaget Res Publica
1. utgave, 1. opplag, 2009

ISBN 978-82-8226-007-7
Omslagsdesign: Ingeborg Ousland
Layout og sats: Cecilie Mohr
Satt i Stempel Garamond 11/14 pkt.
Papir: Munken Print Cream 90 gr.
Trykk: AIT E-dit, Oslo
www.respublica.no

Det må ikke kopieres fra denne boken
i strid med åndsverksloven eller avtaler om kopiering inngått
med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.
Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre
erstatningsansvar og inndragning, og kan
straffes med bøter eller fengsel.

Innhold

Innledning	11
Finanskriser og mekanismene bak	17
Finanskapitalens tidsalder	40
Tekno-økonomiske paradigmeskifter	57
Nekrologiavdelingen	80
Det finnes ingen nøytral næringspolitikk	101
Ideologisk ulvetid	123
Matvarekrise og nyliberalismen	152
Oljens forbannelse	167
Kriser og tideverv	186
Avslutning: Har kapitalister noen funksjon?	218

Ulvetid: ufredstid; urolig, utrygg eller brutal, hård tid.
«..en ulvetid kom over landet».
Herman Wildenvey, *Filomele*.

«..en sjelelig tretthet etter første verdenskrig og
ulvetiden etterpå».
Aftenposten, 1940.

«..store løft er nødvendige for en bedre folkeberging
i disse ulvetider».
Arbeiderbladet, 1939.

Innledning

VERDEN STÅR I DAG foran en lang rekke store utfordringer: to rent økonomiske, finanskrisen og økende fattigdom i mange av verdens land, og to økonomisk-teknologiske: energikrisen og miljøkrisen. En felles bakgrunn for disse krisene er at økonomisk teori i flere tiår er blitt mer og mer abstrakt slik at markedet har fremstått som en harmoniskapende mekanisme: uten politisk inngripen i markedet ville det av seg selv oppstå en *spontan orden*, slik Friedrich von Hayek (1899-1992) uttrykte det.

Denne boken er skrevet i en annen økonomisk-teoretisk tradisjon, langt mindre abstrakt enn dagens. I denne alternative og historisk orienterte tradisjonen er man klar over at et uregulert marked like gjerne kan skape *spontan kaos* som spontan orden. Troen på at et selvregulerende marked vil ordne alt til det beste for samfunnet har nemlig dominert i tre perioder tidligere, alle kortvarige og alle fulgt av sosiale kriser. Den første perioden var med de såkalte fysiokratene før Den franske revolusjon. Det var de som innførte slagordet *laissez-faire*. Den gang førte troen på selvregulerende markeder til matmangel i Paris, og stormen på Bastillen ble utløst av nyheten om at den siste anti-fysiokraten var tvunget fra stillingen som finansminister. Den andre perioden var i 1840-årene, basert på David Ricardos økonomiske teorier. Denne perioden tok brått slutt med finanskrisen i 1847 og revolusjonene i 1848.

Ingen periode har lignet så mye på 1840-årene som 1990-årene. Berlinmurens fall førte til en totalt overdreven tro på markedet som en harmoniskapende mekanisme, og til et politisk og ideologisk klima der markedet blir et mål i seg selv, ikke et verktøy.

Lenge syntes alt å gå bra både med verdenshandelen og med finansmarkedene, det så ut som om skjebnen holdt sin usynlige hånd over økonomien, og reguleringsrutinene ble bare slappere og slappere. Det så ut som om en «spontan orden» var skapt i Friedrich von Hayeks ånd. Ideologien gjorde at fakta som tydet på noe annet effektivt ble oversett. Med finanskrisen ble denne ideologiens utilstrekkelighet åpenbar. Samtidig oppdaget vi at dersom vi holder befolkningen i Kina og India utenfor, har globaliseringen vært en katastrofe i mange fattige land. Reallønninger fra Mongolia via Afrika til Peru er mer enn halvert i svært mange land. Markedet har også her skapt *spontant kaos* istedenfor *spontan orden*.

Perioden mellom Berlinmurens fall i 1989 og finanskrisens utbrudd i 2008 ble en ideologisk ulvetid da illusjonen om spontan orden regjerte. Alle tegn som tydet på noe annet ble fortrent av det den svenske økonomen Gunnar Myrdal kalte «opportunistisk uvitenhet»: ideologien hadde vaksinert seg selv mot å kunne observere fakta og begivenheter som motsa dens læresetninger. Etter hvert inntrådte også mekanismen som den amerikanske forfatteren Upton Sinclair beskrev under den forrige krisen, i 1935: «det er vanskelig å få en mann til å forstå noe når hans lønn er avhengig av at han ikke forstår det».

Dagens voksende økonomiske krise blottlegger den risikoen verdenssamfunnet tok ved å la forståelsen av økonomien

hvile på en grunnmur av fysikkbaserte og friksjonsfrie modeller der kjernen er 'perfekt informasjon' og 'perfekt konkurranse', og som ikke skiller mellom finanskapital og realkapital. Å studere den virkelige verden ble umoderne: «No reality please, we are economists» som en engelsk kollega sier det. De rikeste landene merker først nå denne teoriens evne til å ødelegge økonomisk velstand, nå når finanskrisen er over oss, reallønningene i Øst-EU synker raskt og de fleste av mine klassekamerater på Harvard Business School har fått sine pensjonsfond bortimot halvert. Denne teoriens evne til å ødelegge velstand var imidlertid tydelig alt i siste halvdel av 1970-tallet, da jeg oppholdt meg mye i Peru og opplevde hvorledes Washington-institusjonenes «strukturjusteringsprogrammer» over få år halverte lønningene i landet. Etter Berlinmurens fall i 1989 spredte ødeleggelsen av reallønninger seg fra Latin-Amerika og Afrika til det tidligere Sovjet-Unionen og dets randstater i Sentralasia. Nå er det til slutt vår egen velstand som trues av at «markedet» ble oppgradert fra verktøy til religion. Økonomen Joseph Schumpeter ønsket seg «laissez-faire with the nonsense left out». Ulvetiden ga oss «laissez-faire with the nonsense left in».

Ironisk nok advarte Friedrich von Hayek selv mot faren ved å forfølge økonomiske teorier for langt: «Mennesketen begår aldri så store feil som når den fortsetter på en vei som har ledet til stor suksess». Hayek beskriver en slags vitenskapelig forfall som er et direkte resultat av at ideer har hatt suksess for lenge. Da Hayek senere fikk Nobelprisen i økonomi fulgte han opp den samme tankegangen. Hadde noen spurt ham om det var klokt å opprette en Nobelpris i økonomi «ville jeg advart kraftig mot det» sa Hayek under

Nobelmiddagen i Stockholm. Grunnen var at en slik pris «ville forsterke allerede eksisterende trender». I dag er det Friedrich von Hayeks ideer, som lenge har hatt slik suksess, som er drevet for langt.

Når denne boken verken kritiserer Stalins planøkonomi, Hitler, eller Djengis Kahn må ikke dette oppfattes som støtte for noen av de nevnte herrers politiske og økonomiske regimer. I ulvetiden mellom 1989 og 2008 var det ganske enkelt ikke deres ideer som utgjorde hovedproblemet. Basert på motreaksjoner etter fysiokratene og etter krisene i 1848, forsøker denne boken å etablere et mindre abstrakt og mer virkelighetsnært blikk på økonomiens muligheter og markedets begrensninger. Jeg ønsker primært å vise fire ting: Hvordan og hvorfor vår økonomiske krise kunne oppstå, og hva slags ideologi som førte til den. Derneft at det finnes andre måter å forstå økonomien på, og at dette er av avgjørende betydning, både for verdenssamfunnet og i særdeleshet den fattige delen av verden, men også for Norge. Boken begynner med et kapittel som forklarer mekanismene bak finanskrisen, fulgt av et kapittel som tar for seg den logikken som kom til å prege det jeg kaller 'finanskapitalens tidsalder' da troen på markedet som en harmoniskapende mekanisme nådde sitt høydepunkt. Kapittel tre tar for seg det viktigste av det som i mellomtiden foregikk i produksjonskapitalismen: en teknologisk revolusjon som med ujevne mellomrom skaper store kvalitative endringer i økonomi og samfunn. Kapittel fire – nekrologiavdelingen – fremhever økonomer som leverer motgift mot illusjonene om markedet som en harmoniskapende mekanisme. Kapittel fem tar for seg hva teknologiske endringer bør bety for næringspolitikken i Norge, mens kapittel seks beskriver ulvetidens ideologi, som

synes å ha skapt en varig svekket virkelighetsforståelse om hvorledes økonomien fungerer. Kapittel syv ser på matvarekrise og på primærnæringene, landbruk, fiske og reindrift som presenterer problemstillinger som både er ulike industriens og ulike seg imellom. Kapittel åtte behandler 'oljens forbannelse', hvilke muligheter og problemer vår nyvunne rikdom har skaffet. Kapittel ni ser på den globale økonomiske krisen vi er inne i, og de ideologiske tideverv vi nødvendigvis står foran. Siste kapittel beskriver kapitalistenes rolle i norsk økonomi sett fra den historisk baserte – i motsetning til den regjerende fysikkbaserte – økonomiske teorien som ligger til grunn for denne boken.

I forhold til ulvetidens ideologi er det synet på kapitalismen som kommer frem her venstrevridd – fordi det åpner opp for en viktig rolle for staten – det er høyrevridd – fordi det setter entreprenørskap istedenfor kapital i sentrum av økonomifaget – og det er totalt vridd i forhold til både høyre- og venstresiden – fordi det også setter teknologi i sentrum for de økonomiske drivkreftene. Dette var et allment akseptert syn på kapitalismen før den kalde krigen og ulvetiden tok over. Å forfekte et slikt syn i ulvetiden gjorde en like ensom som entertaineren Sammy Davis jr. beskrev seg selv: en svart jøde som bare likte kinesisk mat.

Tekstene i denne boken er et resultat av mange års debatt og argumentasjon i aviser, foredrag o.l., mot rådende økonomisk ortodoksi både på høyre- og venstresiden. Deler av boken har således stått på trykk i *Dagbladet*, *Dagens Næringsliv*, *Klassekampen*, *MandagMorgen*, *Morgenbladet* og *Nationen*. Det er ikke en fagbok, men et forsøk på å gjøre perspektiver fra mange års forskning tilgjengelige i en allmenn form. For interesserte lesere som vil gå dypere inn i

ERIK S. REINERT

stoffet, er det oppført en liste over utvalgte fagpublikasjoner bakerst i boken.

En stor takk går til Håvard Nilsen i Res Publica som ønsket å utgi boken og har redigert den.

Hvasser, 22. mars 2009

Erik S. Reinert

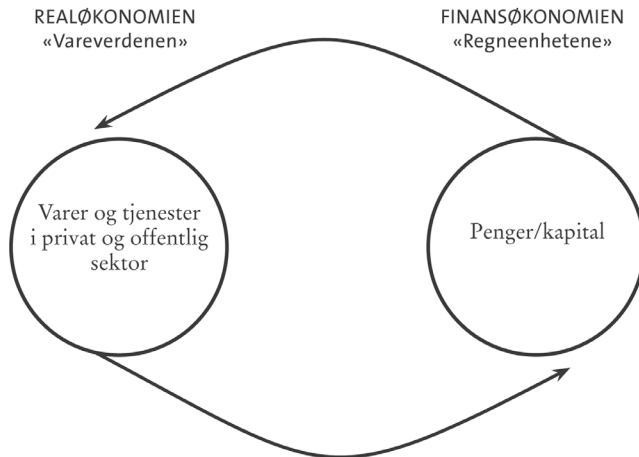
Finanskriser og mekanismene bak

FINANSKRISER HAR VÆRT et vanlig fenomen sidens kapitalismens fødsel. I sitt store verk *Social-Økonomik* (1905-1908) diskuterte den norske økonomen T.H. Aschehoug med en tysk kollega som hevdet at kriser var kapitalismens normale tilstand. Fullt så ille var det ikke, mente Aschehoug. Det faktum at slike kriser har oppstått med jevne historiske mellomrom gjør det imidlertid vanskelig å forklare hvorfor vi var så uforberedt i 2008. Det eneste uvanlige ved denne krisen er at det er så lenge siden sist, siden 1929.

Kapitalismens arnested var de italienske bystatene, spesielt tidlig ute var Venezia. Reinholdt Mueller, den fremste historikeren når det gjelder Venezias tidlige økonomiske liv, forteller hvordan kapitalismens finanssentrum ble til på 1300-tallet på en liten plass nær Rialto-broen, og hvordan hele systemet måtte reddes av den venetianske staten bare noen tiår senere. Siden den gang har det vært klart at finanssektoren måtte reguleres. Den første store internasjonale finanskrisen oppstod i 1720: samtidig i Amsterdam, London og Paris.

For å forstå finanskriser er det helt nødvendig å skape et klart mentalt skille mellom realøkonomien – forstått som summen av varer og tjenester i en økonomi – og finansøkonomien – forstått som pengene eller «regneenhetene» som sirkulerer i økonomien. Forholdet mellom realøkonomi og finansøkonomi skisseres i figuren på neste side:

Realøkonomien og finansøkonomien

Under normale omstendigheter er det finansøkonomiens oppgave å fungere som et slags stillas for realøkonomien: finansøkonomien bygger opp realøkonomien ved å finansiere den, spesielt innovasjoner og nyskapninger. Essensen i finansøkonomien er å være brobygger over tid: mellom veien fra en oppfinnelse til oppfinnelsen er blitt en realitet i markedet, mellom byggingen av et hus og den lange tiden man har gleden av å bo i huset, mellom pensjonsinnskudd og utbetalt pensjon til pensjonisten. Siden kapitalens hovedfunksjon er å være en slik brobygger over tid, tar den også en risiko. Størrelsen på denne risiken reflekteres i renten – jo høyere risiko desto høyere rente.

Finanskriser oppstår som resultat av en ubalanse mellom realøkonomien og finansøkonomien – mellom de to sirklene. Finansøkonomien slutter gradvis å tjene penger på å finansiere sunne prosjekter i realøkonomien, og begynner i stadig

større grad å tjene penger på seg selv. Finansøkonomiens sirkel begynner å vokse eksplosivt, som en slags ondartet svulst. Det tjenes penger på å tjene penger uten at det kommer realøkonomien til gode, uten at kaka vokser. Dette spillet får etter hvert samme karakteristika som et pyramidespill. Når denne boblen – eller svulsten – skal uskadeliggjøres, kan dette vanskelig gjøres uten at realøkonomien også skades.

Som en refleksjon av krisen i 1930-årene beskrev Cambridge-økonomen Cecil Pigou i 1949 det vekslende forholdet mellom finansøkonomien (pengene) og realøkonomien: «I tiden før 1. Verdenskrig brukte økonomene forskjellige metaforer: 'Penger er innpakkingspapiret for varer', 'Penger er som et plagg drapert rundt realøkonomien', osv. Gjennom 1920- og 30-årene ble pengene, det passive sløret, forvandlet til en ond ånd, plagget ble til en forgiftet skjorte, innpakkingspapiret til noe som når som helst kunne eksplodere. Penger, etter å ha vært noe betydningsløst, ble plutselig det eneste som tallet. Så, med 2. Verdenskrig, endret tonen seg igjen. Arbeidskraft, maskiner og utstyr kom igjen i fokus. Pengenes betydning ble redusert til noe ubetydelig».

Pigous tanker beskriver godt reaksjonen etter den dype økonomiske krisen i 1930-årene. Denne gikk etter hvert i glemmeboken, og økonomifaget vendte tilbake til sine 1800-talls røtter. Da den engelske økonomen David Ricardo skapte det som ble dagens økonomifag, glemte han å etablere penger som en separat kategori. Økonomifaget var derfor svært dårlig forberedt da finansøkonomien igjen begynte å vokse som en ondartet svulst. Den tyske økonomiske tradisjonen, som i stor grad døde ut etter 2. Verdenskrig, hadde gode teorier om penger og finanskriser. Det samme utviklet den engelske økonomen John Maynard

Keynes (1883-1946): Ettersom nyliberalismen vokste seg sterk fra 1970-tallet, ble imidlertid tidligere erfaring og visdom skjøvet til side. Nobelprisene i økonomi begynte å bli delt ut til personer som «beviste» at Keynes tok feil: markedets ufeilbarlighet ville løse problemene av seg selv.

Vi kan skille mellom tre ulike hovedmekanismer som gjør at finansøkonomien løsriver seg fra realøkonomien¹ i en sykkelig vekst, og – i det fallet som må komme – trekker med seg realøkonomien. I det følgende omtales disse mekanismene som «Hammurabi-effekten», «Perez-effekten» og «Minsky-effekten». Jeg beskrev alle disse tre mekanismene i en kronikk i Økonomisk Rapport i 1998.²

Hammurabi-effekten (eller effekten av rentesrenten).

På 1700-tallet presenterte økonomen Richard Price følgende regnestykke: «Én shilling spart ved Kristi fødsel, med 6 % rente og rentesrente, ville ha økt til en pengemengde (dvs gullmengde) stor nok til å fylle hele solsystemet, til en sfære med en diameter som Saturns bane rundt solen». Dersom man setter seg ned med en kalkulator og trykker 1,06 x 1,06 2008 ganger får man det samme regnestykket i dag: et formidabelt tall.

Poenget er at effekten av rentesrenten over tid er så kraftig at finansøkonomien bare av den grunn etter en stund vil vokse eksplosivt. Dette alene gjør at finanskriser vil måtte

1 Forholdet mellom finansøkonomien og realøkonomien var lenge et viktig tema i økonomifaget, en fyldig bibliografi om temaet, *Production Capitalism vs. Financial Capitalism - Symbiosis and Parasitism. A note and a bibliography* kan lastes ned på <http://www.othercanon.org/papers/index.html>.

2 Se <http://www.othercanon.org/papers/finanskriser.html>

skje. Vi har oppkalt denne effekten etter Hammurabi som hersket i Mesopotamia ca. 1.500 år før Kristus. Hans økonomer hadde regnet på dette og anbefalte at pengemengden måtte «nullstilles» ved at all langsiktig gjeld ble slettet med ujevne mellomrom. Vi finner dette fremdeles omtalt i Det Gamle Testamentet som «jubelår». Det Gamle Testamentet gir oss flere innblikk i denne formen for å redde realøkonomien fra å bli kvalt av gjeld til finansøkonomien, slik mange utviklingsland er iferd med å bli i dag. Her er de gamle mesopotameres løsning den eneste farbare vei for at disse landene skal kunne starte en utviklingsprosess med 'blanke ark' og ikke nedsyltet i gjeld.

Perez-effekten.

Denne effekten – som beskriver hvorledes viktige innovasjoner i realøkonomien kan skape bobler i finansøkonomien – er oppkalt etter den venezuelanske økonomen Carlota Perez. Utgangspunktet er at ny teknologi og ny infrastruktur har produsert finanskriser i hver ny teknologisk epoke: kolonikrakk (Mississippi og 'South Sea') i 1720, krakk i kanalselskapene, krakk i jernbaneselskaper, krakk etter gullspekulasjoner da verden fremdeles var på en gullstandard, og krakk etter aksjespekulasjoner i 1929.

Et samfunn er et system der struktur, institusjoner, undervisning og tenkemåte til enhver tid er formet rundt en type teknologi. Dette systemet trenger lang tid på justere seg til å kunne benytte en radikalt ny teknologi fullt ut. Henry Fords masseproduksjon var på plass allerede under 1. Verdenskrig. Likevel var det ikke før i 50- og 60-årene at masseproduksjons-samfunnets evne til å skape verdier slo ut i full blomst. I slike overgangsperioder oppstår det en 'mismatch' – en

manglende overensstemmelse - mellom det bestående samfunnet og de kravene den nye teknologien stiller. Før masseproduksjons-samfunnet kunne fungere optimalt, måtte det mange komplementære investeringer til: bilismen krevde bedre veier, verksteder og bensinstasjoner, elektrisiteten måtte utbygges til å nå de fleste, ingeniører måtte utdannes i hopetall i helt nye fag, finansielle innovasjoner som avbetalingskontrakter måtte til for å skape nok kjøpekraft, osv. Generasjonsaspektet er også vesentlig i denne overgangen – det vokser opp en ny generasjon for hvem den nye teknologien er det eneste selvfølgelige verktøy.

Slike overgangsperioder skaper gjerne finanskriser. Effekten forløper slik:

Finansmarkedene forelsker seg – ikke uten grunn – hode-stups i bedrifter med banebrytende ny teknologi som har et enormt potensial for stor fortjeneste. Eksempler her er de amerikanske stålverkene (US Steel) mot slutten av 1800-tallet, Henry Fords bilproduksjon på 1920-tallet og Bill Gates' Microsoft på 1990-tallet.

En innovasjon i finanssektoren – under krisen i 1720 var det aksjer, i 1990-årene var det derivater og hedge-funds – skaper en illusjon av at «tyngdekraften» er opphevet og utløser en tilsynelatende grenseløs spekulasjon basert på det nye finansielle verktøyet. Det er viktig å forstå at i utgangspunktet er ideene bak disse innovasjonene legitime – nemlig å redusere risiko – men problemet er at de i siste omgang forskyver risikoen over på samfunnet som helhet. Fortjenesten blir privatisert, men kostnadene blir sosialisert.

Helt uten logisk base forsøker markedet å by opp verdien på alle aksjer som om de var høyteknologiaksjer. US Leather forsøkte å late som om de var US Steel, men lærin-

dustrien hadde verken det teknologiske gjennombrudd eller de stordriftsfordelene som gjorde at US Steel kunne tjene så godt. Man tenker heller ikke på den 'shake-out' som nødvendigvis må følge: Rett etter 1910 var det over 250 bilfabrikker i USA, 60 år senere var det bare fire igjen. For hver Ford og General Motors var det over 50 bilfabrikker som forsvant. I slike perioder med overstadig lykkfølelse på børsen er det at store penger kan tjenes på tvilsomme prosjekter.

Det oppstår en situasjon der bedrageri blir svært lønnsomt. Ved å fuske litt med regnskapstall bare for et år eller to kan det tjenes enorme summer. Vi får skandaler som ENRON og Parmalat.

Pyramidespillet må ta slutt, og aksjemarkedet kollapser. 1990-årenes aksjeboble innen høyteknologi ble brukt til å skape en boligboble. Prisfall i boligmarkedet utløste den nåværende finanskrisen.

Det er viktig å merke seg at børsboblene basert på ny teknologi og infrastruktur – slik som kanalboblen, jernbaneboblen og IT-boblen – etterlater seg noe realøkonomisk viktig, nemlig en overinvestering i infrastruktur for mange år fremover. Dagens boble er av den helt unyttige typen som bare skaper ødeleggelse.

Minsky-effekten.

For den amerikanske økonomen Hyman Minsky er finanskriser et naturlig resultat av måten finanssektoren konkurrerer på. Det er banksystemets rasjonelle oppførsel, ikke irrasjonalitet, som produserer finanskriser. Et meget enkelt resymé av Minsky's teori lyder som følger: Bankene konkurrerer i stabile tider om markedsandeler, inntil de på et visst punkt endrer

strategi og begynner å trekke inn midler for å bli mer likvide. (På fagsproget: bankene endrer sin likviditetspreferanse). Gjennom denne endringen i strategi øker bankene risikoen i hele det økonomiske systemet, marginale prosjekter blir insolvente, og ellers gode prosjekter får likviditetsproblemer. Dette starter en nedadgående spiral i realøkonomien.

Mens den økonomiske standardteorien ofte forklarer kriser som konsekvenser av et overregulert finansmarked, er Minskys forklaring nesten den stikk motsatte: Finanskriser skyldes for rask avregulering av det samme finansmarkedet. En lenge strengt regulert banksektor blir plutselig sluppet fri, og bankene konkurrerer om å øke sine markedsandeler. Etter en viss tid har denne kampen om markedsandeler økt risikoen i systemet til et punkt der bankene må begynne å trekke inn likviditet, og krisen er et faktum.

Minsky beskriver ulike grader av finansiell risiko. Spekulativ finansiering foregår når langsiktige investeringer blir finansiert gjennom kortsiktige lån. De mest spekulative finansieringene kalte Minsky for Ponzi-finansieringer (oppkalt etter en amerikansk superspekulant). Kriteriet for en Ponzi-finansiering er at låntageren ikke engang er i stand til å betjene rentene på lånet. De amerikanske subprime-boliglånene passer perfekt til beskrivelsen av Ponzi-finansiering: huseiernes gjeld var dømt til å øke.

Ponzi-finansieringer gjør det klart for hele banksystemet at pyramidespillet er slutt. Dette er 'Minsky-øyeblikket' da boblen sprekker og krisen er et faktum. Bankene – som tidligere konkurrerte om markedsandeler og var svært slepphendte med lån og kreditter – begynner nå å trekke inn likviditet. Kundene som har innskudd oppfatter den systemiske risiken og begynner å trekke ut penger av banken. Dermed blir også

sunne prosjekter – som burde hatt lån – rammet av kredit-
tørke. Staten må til slutt inn for å redde banksystemet.

De bakenforliggende mekanismene.

Den foregående drøftingen har skissert en analyse av finans-
kriser ut fra skillet mellom realøkonomi og finansøkonomi.
Dette skillet mangler i økonomisk standardteori. Økonomifagets
manglende forståelse av mekanismer bak krisen henger
også nært sammen med dets valg av likevektsmetaforer fra New-
toniansk fysikk. Økonomifagets selvforståelse som «sosial
fysikk» har svekket dets evne til å behandle dynamisk ulikevekt
som antar ekstreme former under finanskriser. Parallelt med
fagets vending mot «sosial fysikk» fortrenget etter hvert ideo-
logi erfaringsbasert teori. Faget mistet dermed sine teoretiske
redskaper til å forebygge finanskriser som den nåværende.

Store underskudd i USA overfor utlandet skapte enorm
«sparing» i Asia, det samme gjorde de høye oljeprisene. Til
sammen skapte dette en «sparing» som ikke fant tilsvarende
etterspørsel i investeringer. «Sparing» blir til ukonstruktiv
«hamstring» samtidig som det skapes et Keynesiansk «un-
derforbruk». Verdensøkonomiens produksjonskapasitet blir
langt fra utnyttet, noe som gjør at mange mister jobben og
det blir et press for å redusere lønningene. Gjør man det er
den selvforsterkende onde sirkelen i gang: lavere lønninger
fører både til lavere skatteinntekter og til lavere forbruk, noe
som betyr at både statlig og privat sektor må redusere sin
virksomhet gjennom å si opp folk eller å redusere lønningene i en nedadgående spiral.

I fattige land er det de mest avanserte sektorene som dør
ut først, de som har ny teknologi, mye gjeld og store faste
kostnader (dvs betydelige stordriftsfordeler) er de som er

aller mest utsatt. Når disse avanserte bedriftene dør ut, søker de som bare er en generasjon vekk fra landbruket tilbake dit, og det blir stadig flere mennesker som jobber i den samme potetåkeren. Produktiviteten synker. Denne prosessen 'primitiviserer' hele økonomien.

Finanskrisen er blitt forsterket av den gradvise nedbyggingen av de ulike «skottene» som ble bygget som forsvarsverk mot kriser etter krakket i 1929. The Glass-Steagall Act fra 1933 etablerte for eksempel et skille mellom investeringsbanker og forretningsbanker, for å sikre at forretningsbanker holdt seg til utlånsvirksomhet og opererte under strenge offentlige konsesjonsvilkår. Loven ble opphevet i 1999. Tidligere politikk som skulle hindre dominoeffekter – som at ingen banker kunne ha filialer i flere enn to delstater – er også etter hvert blitt opphevet. Klare varselsignaler om finansiell ustabilitet og fare for en verdensomspennende finanskriser ble oversett. De sterkeste varselsignalene ble gitt av Asia-krisen i 1997 og Long-Term Capital Management's spektakulære tap på derivater i 1998. Tapene beløp seg til 4,6 milliarder dollar. Teknologiaksjene skapte en boble i 1999 som luften ikke ble ordentlig tatt ut av. Den amerikanske sentralbanken (Alan Greenspan) holdt renten svært lav for å oppmuntre aksjemarkedet, og kreerte dermed en dobbel spekulasjonsboble: aksjer og boliger. Forgjeldede amerikanske husholdninger har opplevd minimal vekst i reallønninger siden 1972. De hadde få økonomiske buffere mot krisen.

Finansbobler skapes ofte av nye finansverktøy som i og for seg er legitime, men som etter hvert skaper eufori og bobler. I 1720 var det aksjer, nå var det derivater og hedgefunds. Det utviklet seg en situasjon med høyrisiko (Ponzi) finansiering: Finansiering av kunder som ikke engang er i

stand til å betjene avdrag på lånene, som USAs «subprime»-boliglånere. Bankene fraskrev seg sin historiske rolle med å ta risiko og bokføre denne risikoen i sine regnskaper: de skapte pakker av Ponzi-lån som de solgte til intetanende kunder. Institusjonene som vurderer firmaers risiko ('rating agencies') oppfattet ikke bankenes endrede rolle og den større risikoen dette medførte. «The Minsky Moment» inntrer når bankene, som lenge har konkurrert aggressivt om markedsandeler, etter Ponzi-finansieringene begynner å trekke inn likviditet. Dette gjør at bankkreditt tørker inn også for vanlige kunder (Banken Northern Rock som gikk konkurs var ikke engasjert i subprime). De onde sirklene i realøkonomien – fallende forbruk, fallende lønninger, økende arbeidsløshet – forsterker hverandre og finanskrisen tar med seg realøkonomien i fallet.

Hva vi nå må gjøre.

Vi må først og fremst øke økonomifagets relevans ved å fokusere mer på virkelighet og historie enn på fysikkbaserte modeller. En forklaring på finanskrisen krever at man er i stand til å se økonomien fra vinkler det tradisjonelle økonomifaget ikke er vant til: Fra pengesiden, der rentesrenten har en eksplosiv effekt; fra teknologisiden som Carlota Perez, og fra innsiden av bankenes regnskap, slik Hyman Minsky så det. I den historiske økonomitradisjonen, som i dag er så godt som utdødd, skapte man ny kunnskap ved å koble faktisk viten på denne måten: 'new knowledge is created by connecting previously unconnected facts' som den ungarskfødte forfatteren Arthur Koestler sa det.

Et av Hyman Minskys viktige poenger er at regjerende økonomisk teori hinder oss fra å se når det kommer en sys-

temkrise. Standardøkonomene har modellert økonomien som et tjern der vannspeilet av seg selv vil søke likevekt. Når økonomien ikke oppfører seg som den skal, blir det derfor først søkt etter syndebukker. Krisen på 1970-tallet ble kalt 'oljekrisen' og da Asia-krisen kom i 1997 ble det skyldt på 'asiatiske verdier'. Det kunne jo verken være noe galt med kapitalismen eller med de økonomiske teoriene. Det som egentlig er en systemkrise blir gjerne oppfattet som et resultat av «slemme menner», slik tilfellet var for «Terra-skandalen» i Norge. Dermed starter jakten på syndebukker istedenfor på de virkelige årsakene. Vi må slutte å søke etter slike syndebukker, det være seg personer eller 'grådighet'. Finanskriser som den nåværende er systemiske kriser som henger sammen med et misforhold mellom finansøkonomi og realøkonomi. Løsninger må være orientert mot å få bukt med finansøkonomiens selvstendigjøring og underlegge den realøkonomiens behov. Finansøkonomien skal fungere som et konstruktivt stillas for realøkonomien, men etter hvert var finansøkonomien blitt til «halen som logret hunden».

Regulering av finansiell virksomhet må være basert på historiske erfaringer. For å begrense krisen må det tilføres likviditet der flaskehalsen oppstår som kan forsterke de onde sirklene. Vi må slutte å fokusere så intenst på inflasjon. I Norge må vi innse at vår 'hamstring' i oljeformuen er en del av den globale 'oversparingen' som har fremmet den nåværende krisen. Energi- og miljøpolitikken må brukes bevisst i motkonjunkturpolitikken til å kaste ressurser etter nye løsninger som kan fremme en ny realøkonomisk vekstfase.

Når vi nå har gjenoppdaget at markedet ikke skaper harmoni, må man i første omgang forsøke å redde banksektoren for å holde realøkonomien oppe. Dette må gjøres på en måte

som gir bankene et insentiv til å betale tilbake, samtidig som det skaper tillit til bankene. Altså noe som på kort sikt kan bli egenkapital, men som hvis ting går bra blir billig fremmedkapital for bankene. Men det kommer snart til å bli tydelig at det å kaste enorme pengemengder ned i finansøkonomiens svarte hull ikke er tilstrekkelig for å holde arbeidsløshet og fallende etterspørsel fra livet. Dette kommer nok til å skje i mange land før et år er gått, blant annet i USA.

Man vil søke å øke statens pengeforbruk, såkalt Keynesianisme, for å fange opp den ledige kapasiteten som finnes i form av arbeidsløse og av ledige maskiner. Når det ikke er tilstrekkelig, vil det bli klart at det er noen få alternative økonomiske variabler som et land kan velge å justere. Man kan øke gjelden, hvilket for de aller fleste land bare kan gjøres på veldig kort sikt, eller man kan a) devaluere for å bli mer konkurransedyktig, b) sette opp tollene for å holde nasjonal sysselsetting i gang (proteksjonisme), eller c) justere gjennom å eksportere landets befolkning til andre land. Selv om de fleste nå blånekter, vil antagelig alle disse virkemidlene bli tatt i bruk. Alternativet til a) og b) vil bli å skru reallønnene ned mot kinesisk nivå, og det er ikke engang i kinesernes interesse, fordi de er avhengige av rike lands etterspørsel. Vi vil sannsynligvis få en form for proteksjonisme. Gjøres det på en symmetrisk og ansvarlig måte, slik som det enorme proteksjonistiske systemet etter 2. Verdenskrig, som vi kaller 'Marshall-hjelpen', er det den beste løsningen.

De baltiske land foreløpig verken devaluerer eller har oppdaget keynesianismen. Tvert imot, de reduserer budsjetter, folks lønninger og etterspørselen, og har da implisitt valgt strategi c). Øst-Tysklands (DDRs) integrasjon inn i Tyskland er et eksempel på hva som skjer på lang sikt når et

land integreres medbringende en overvurdert valuta. På kort sikt var øst-tyskerne lykkelige over at deres langt mindre verdifulle øst-mark ble vekslet inn med kurs 1 : 1 med vestmarken etter Berlin-murens fall. På lang sikt har dette nok så permanent ødelagt produksjonssektoren i øst, og til tross for flotte investeringer i vei, bane og sosiale støtter mister det gamle DDR langsomt og sikkert befolkning til vest.

Sammenhengen mellom finanskriser og økt kriminalitet er gammelt nytt. Selv om godt over 99 prosent av innvandrerne er ærlige og hardt arbeidende mennesker skal det ikke mange til for å skape et langt mindre uskyldig samfunn enn vi er vant til. Min kone og jeg husker en lege på barnesykehuset i Lima som for 30 år siden, over vårt barn hvis sykdom ikke imponerte ham særlig, retorisk spurte: 'Når ditt barn sulter, stjeler du, eller stjeler du ikke?' Et sivilisert økonomisk system sørger for at foreldrene ikke må utenlands for å kunne forsørge sine barn. Det skapte Europa etter 1945, men siden har en hodeløs globalisering skapt fattigdom som i det lange løp også blir ubehagelig for oss i Norge. Finanskrisen skaper altså to typer kriminalitet. For det første alle de som gjennom Ponzi-prosjekter utnytter situasjonen der man ved å forfalske balanser mens tidsånden er på sitt mest spekulative og kortsiktige svindler til seg store summer. I vanlige tider nytter ikke dette fordi man ser på mange års inntjening før man kjøper aksjer. Den andre typen kriminalitet skapes ved at store mengder mennesker mister sitt levebrød, må emigrere, og noen ganger tyr til kriminalitet som en utvei. Det er dette vi vil oppleve som 'nymiddelalderen' når realøkonomien i Øst-EU etter hvert kolliderer i større eller mindre grad. Disse landene burde devaluert. Det tør de ikke fordi folk har sin boliggjeld i fremmed valuta. En de-

valuering vil skrive opp alle menneskers gjeld samtidig som lønningene faller og arbeidsløsheten stiger. Disse landene er allerede inne i en ond sirkel, der eneste utvei til slutt vil bli at de eksporterer sin arbeidskraft til rikere land.

Som i middelalderen vil nymiddelalderen skape flokker av arbeidsløse som driver rundt, slik vi kan lese om i John Steinbecks «Vredens Druer». Dagens krise i Øst-EU har noe av samme effekt som krisen i 30-årene hadde for amerikanske bønder, en enorm reduksjon av kjøpekraften. Prisen på landbruksprodukter i USA falt med 70 prosent i forhold til prisen på industriprodukter. I industrien ble mange arbeidsløse, men de som beholdt jobben beholdt i stor grad lønnen. Denne 'rigide' lønnsstrukturen, et resultat av fagforeningenes styrke, gjorde krisen mindre ille enn den ellers ville vært. Øst-EU gjør nå alt som skal til for at deres innbyggere skal lide samme skjebne som USAs bønder på 30-tallet. Vest-EU, og Norge, vil etter hvert betale prisen for å ha utsatt det som siden skulle bli Øst-EU for sjokkterapi og avindustrialisering etter 1989, for deretter å integrere med dem over natten. Land som har en solid produksjonsstruktur vil antagelig kunne komme relativt greit ut av krisen på sikt. Øst-EU er ikke i den situasjonen.

Etter krisen i 1929 fikk vi en keynesianisme basert på nasjonalstaten. Denne har begrenset gyldighet i dag. De internasjonale økonomiske 'lekkasjene' er for store til det. Skruer vi opp den generelle etterspørselen i Norge i dag, vil det kunne komme Kina til gode like meget som Møre og Romsdal. Det vil bli nødvendig å skape en global keynesianisme for å holde hjulene i gang, men vi vet ennå ikke hvordan denne vil bli seende ut. Som en del av denne politikken bør vi imidlertid bygge ut produksjonsapparatet i Afrika og andre utviklingsregioner – spesielt utenfor råvaresektoren.

Vi må da innse at dette krever at utviklingslandene får lov å føre samme næringspolitikk som vi selv gjorde etter 1945.

Vitenskap, propaganda og polarisering.

Historisk erfaring viser at økonomiske ulvetider også ofte produserer en spesiell type kompromissløse politikere. Margaret Thatchers slagord var TINA: 'There Is No Alternative'. Hugo Chavez er på en måte et oljefond gått amok, og på lang sikt ødelegger han antagelig flere verdier enn han skaper. I Italia vokser det opp en ny generasjon under Berlusconi som alle er innforstått med at de aldri vil kunne oppnå samme levestandard som deres foreldres generasjon. Bush fikk oss til å velge mellom å være med ham eller med Taliban. Jeg oppdaget til min lettelse at når det gjaldt Bush var jeg helt på linje med de to av mine professorer på Harvard Business School jeg respekterte mest. 'Dere må jo tro vi amerikanere er blitt gale' sa min gamle professor i 'business strategy'. Han var slett ikke anti-amerikansk av den grunn, han tilhørte bare det knappe flertallet av den amerikanske befolkningen som ikke hadde stemt på Bush første gang. Det vil nok vise seg at både Berlusconi, Bush, Chavez og Thatcher har bidratt til avindustrialisering og fallende lønninger i sine respektive land. En gang sent på 80-tallet fikk engelskmennene nyheten om at den gamle kolonien Irland var gått forbi dem i reallønninger. Jeg husker dagen, og inntrykket det gjorde, fordi jeg var sammen med en gruppe engelskmenn i Italia. De tok det tungt.

Denne polariseringen, ideen om TINA og at man må velge mellom enten å holde med Bush eller med Taliban, er en helt vesentlig del av ulvetiden. Den danner grunnlaget for det Keynes i 1936 kalte 'madmen in authority'. Kjerneme-

kanismen er en retorikk, og dessverre også ofte en vitenskap, som nokså konsekvent bare forteller halve sannheter. Her er to eksempler.

NHOs og Rederiforbundets tenketank Civita presenterte seg for oss første gang med en bok om kapitalismen skrevet av Ayn Rand-filosofen Andrew Bernstein. Boken forteller historien om 'det frieste samfunn som historien hadde sett: USA fra borgerkrigens slutt og til ca 1930' gjennom 'store menns gjerninger'. Dette er en av mange måter å fortelle historie på, og hadde i og for seg ikke vært noe problem dersom man også hadde fortalt om den politikken som i det hele tatt gjorde det mulig for disse 'store mennene' å tjene penger. Problemet er imidlertid at statens og industripolitikkenes rolle i denne historien fullstendig forties. Det går ikke an å fortelle jernbanenes historie i USA uten å ta med den geniale statlige politikken der jernbanebyggerne fikk en korridor av føderalt land til disposisjon mot å bygge jernbane. På den måten konverterte den amerikanske staten verdi i land til jernbaner uten å gå veien om statskassen (de gjorde for øvrig det samme da de opprettet universiteter i alle de 48 første statene). Det går ikke an å fortelle om for eksempel Andrew Carnegie og de store stålverkene uten å fortelle at amerikanske stålverk var beskyttet av en tollmur som til tider var over 100 prosent. Vi fikk bare halve historien. Istedenfor å bidra med slike helt vesentlige opplysninger gir Civita oss referanser til miljøer og økonomer og deres fanklubber der 'I hate the State' og 'Kill a commie for Christ' har figurert som buttons og støtfangerslagord. Hvorfor i all verden grave opp igjen Ayn Rand og alt grumset fra den kalde krigen når det er helt andre utfordringer vi nå står overfor? Når andre nasjoner, USA blant dem, får en stadig

mer aktiv teknologi- og næringspolitikk, risikerer vi i Norge å bli sittende med en varig svekket virkelighetsforståelse. At dette skal være i NHOs og næringslivets interesse er meg totalt uforståelig.

Den foreløpig siste mottageren av Sveriges Nasjonalbanks minnepris ('Nobelprisen') i økonomi er amerikaneren Paul Krugman. På slutten av 1970-tallet fant Krugman en artikkel skrevet av en annen amerikansk økonom, Frank Graham, i 1925. Graham lagde en enkel numerisk modell der han viser at land som spesialisere seg i råvareproduksjon med avtagende avkastning (dvs der produktiviteten før eller siden må synke, dette forklares senere i boken) vil bli fattigere av å spesialisere seg i internasjonal handel, mens land som spesialisere seg i industriprodukter (som alle har ulike grader av stordriftsfordeler eller økende avkastning) vil bli rikere av internasjonal handel. Krugman klarte å formalisere denne modellen og hans første artikler viste at han forstod disse mekanismene, han siterte både Lenin og utviklingsøkonome som hadde ment det samme. Krugman var ennå ikke 30 år, og fikk slik ideologisk motstand at han etter hvert droppet halvparten av Frank Grahams modell, den som skapte fattigdom i utviklingslandene, og bare kjørte på stordriftsfordelene. I de samme årene skrev jeg min doktoravhandling, «International Trade and the Economic Mechanisms of Underdevelopment» som jeg forsvarte i april 1980, der jeg tok utgangspunkt i den samme artikkelen av Frank Graham fra 1925 og lignende teorier tilbake til 1613. Mitt poeng var å undersøke om dette med avtagende avkastning hadde noen betydning i praksis. Sist på 70-tallet tilbrakte jeg måneder med å grave i gamle arkiver og biblioteker i Bolivia, Ecuador og Peru for å undersøke om deres hovedeksport-

industrier i det 20. århundre – henholdsvis tinn, bananer og bomull – hadde beveget seg inn i avtagende avkastning. Bevisene var overveldende: jo mer de spesialiserte seg, jo fattigere ble de. At Krugman, tilsynelatende for å få akademisk fred, hadde ofret den halvdelen av virkeligheten som gjør at de fattige blir fattigere står for meg som et eksempel på alt som var galt med det akademiske liv under ulvetiden. Det var ingen «etterspørsel» etter annet enn teorier som viste at kapitalismen ville gjøre alle rikere, og alt for mange akademikere produserte deretter. For en del stod valget i praksis mellom karriere og relevans.

Harvard har noe av skylden – men hvilken side av elven?

En kronikk i Dagbladet i slutten av februar 2009 anmeldte en bok av Philip Delves Broughton som, etter å ha gått to år på Harvard Business School (HBS), viser til at mange av de som var med på å tjene på finanskrisen var utdannet nettopp der. Robert Merton, en av «oppfinnerne» av de modellene som førte til skandalen med Long-Term Capital Management – som er nevnt ovenfor – var professor på HBS da han i 1997 fikk Sveriges Nasjonalbanks Nobelpris i økonomi for de samme modellene. Disse modellene var også en meget viktig ingrediens i den finanskrisen vi nå er midt oppe i.

Min forståelse av økonomien – fra bedrifters økonomi til verdensøkonomien – er basert på metodologien fra Harvard Business School og det jeg lærte der. Min Alma Mater, som jeg er veldig stolt av, bidro altså i høy grad til den elendigheten vi nå opplever.

Det paradoksale er at Harvard Business School ble grunnlagt i 1908 nettopp for å 'sivilisere' kapitalismen under en periode som ligner den vi er i nå. Grunnleggerne ville at

bedriftsledelse skulle bli et yrke på linje med lege og advokat. Som dekan de 11 første årene hentet HBS inn en økonomisk historiker, Edwin Gay, som hadde studert økonomisk teori og historie på tysksproglige universiteter i 12,5 år før han anså seg ferdig til å undervise i økonomisk historie på Harvard. Gay tok med seg metodologien fra den tyske historiske skolen i økonomifaget, dyptpløyende komparative empiriske studier, som ble case-metoden på HBS.

Harvard Business School bygget sin egen campus på den andre siden av elven Charles i forhold til der resten av Harvard- universitetet og også MIT ligger. Egentlig i Boston og ikke i Cambridge. Ettersom økonomifaget slik det ble undervist ved det økonomiske fakultetet ble stadig mer abstrakt, økte samtidig den faglige avstanden mellom de økonomiske fakultetene – Harvard og MIT – på 'den andre siden av elven' i forhold til virkelighetsforståelsen på HBS. Joseph Schumpeter – en av heltene i denne boken – var professor i økonomi på Harvard fra 1932 til sin død i 1950. Han søkte etter hvert mer og mer over elven til HBS, der det var entreprenørskap og teknologi, ikke ullen «kapital» som var økonomiens drivkrefter. Det meste av 2. Verdenskrig tilbrakte han i Kress Library ved HBS, et bibliotek samlet av Cambridge-økonomen Herbert Foxwell som intenst hatet grunnleggeren av dagens økonomifag, landsmannen David Ricardo.

Som student på Harvard Business School 1974-76, mens min bedre halvdel arbeidet som bibliotekar i Kress Library, stod derfor HBS for meg som en bastion som forsvarte alt som var riktig med økonomifaget. Når mine professorer refererte til økonomifaget som «dronningen av samfunnsvitenskapene» var det med samme ironi og mangel på respekt

som jeg selv etter hvert kom til å bruke. Var man opptatt av virkelighet og empiri var nyklassisk økonomisk teori temmelig irrelevant.

Omtrent på den tiden jeg var der begynte ting å gå galt på HBS. Etikk og næringslivets rolle i storsamfunnet hadde alltid vært en del av undervisningen. Dette forsvant nå gradvis under påvirkning av økonomifaget. I 1970 hadde Milton Friedman sagt at 'amerikansk næringslivs hovedoppgave er å maksimalisere profitten'. Chicago-skolen kom med sin 'agency theory' der bedriftslederen kun var eierens agent. Tidligere hadde også arbeidere og andre interesserte – andre såkalte 'stakeholders' – vært en del av perspektivet. I sin bok *From Higher Aims to Hired Hands: The Social Transformation of American Business Schools and the Unfulfilled Promise of Management as a Profession* (Princeton University Press, 2007) beskriver Rakesh Khurana, en professor på HBS, dette forfallet.

'Higher aims' – høyere mål – forsvant i stor grad ettersom økonomene fra 'den andre siden av elven' fikk mer innflytelse på HBS. Etikken måtte ofte vike. Jeg husker skandalen som oppstod første året jeg var der, da en professor lærte bort det han selv kalte 'strategiske fordreininger' – 'strategic misrepresentations' – i forhandlingsstrategier. Dette var i korttekst 'løgn som strategi'. Skolen svarte med å innføre cases med etikk i alle fag, og med å kjøpe inn en stor boksamling om etikk som man gikk igjennom for å komme inn på biblioteket. Vi spøkte med at vi skulle få i oss etikk gjennom osmose på vei inn i biblioteket.

George Bush var i kullet før meg på HBS, så vi var på samme campus i et år. Jeg husker ham ikke, men fant ham i år-boken, der vi alle hadde streng beskjed om å stille formelt med

slips, som den eneste i t-skjorte. På kontordøren til en av mine HBS-professorer henger det fremdeles et bilde av en ung mann som blåser en stor ballongtyggegummi i det ellers så formelle undervisningsrommet. Det er George W. Bush som igjen forteller om verdenen at han kan 'get away with anything', han kan gjøre hva han vil. Da Iraks «masseødeleggelsesvåpen» dukket opp, gikk mine tanker øyeblikkelig til begrepet «strategiske fordreininger» av virkeligheten. Her var det en som hadde tatt med seg det destruktive fra HBS.

Da vi skulle lære om finans kom det en litt fremmed fugl inn som ny professor. Han kom fra MIT og het David W. Mullins jr. Mullins skulle siden bli visepresident for den amerikanske nasjonalbanken, Federal Reserve, og bli utsett som Alan Greenspans etterfølger. Hans karriere fikk imidlertid en stopp da han var en av partnerne i finansskandalen Long-Term Capital Management. Merton, mannen som fikk Nobelprisen for å ha produsert modellene som skapte skandalen, hadde også sin doktorgrad fra MIT, med den sagnomsuste Paul Samuelson som veileder. Under Bush var Mullins visesekretær i Finansdepartementet.

Mullins kom til oss med noen merkelige modeller. Han forutsatte hele tiden perfekt informasjon og perfekt kunnskap om fremtiden. Dette stod i sterk kontrast til det vi ellers lærte på HBS, at det nettopp var usikkerheten om fremtiden som var kapitalismens kjernepunkt, og det var denne fremtiden som kunne påvirkes på godt og vondt gjennom de avgjørelser vi tok. Jeg husker klassen delte seg i to: de som syntes det var helt på jordet å produsere modeller basert på håpløse forutsetninger, og de som – mer rasjonelt – raskt innså at dersom det var dette man måtte gjøre for å tjene penger fikk man lære seg det.

Det nøttetrepanelte Kress Library med sine tusener av økonomibøker utgitt før 1850 – Schumpeters tilfluktssted fra et stadig mer irrelevant økonomifag – har i dag måttet vike for en samling der Mertons Nobelprisdiplo m danner sentrum. Min uvennlige tanke da jeg så dette første gang var at han skammet seg slik over modellene sine at han ga bort diplom et. Slik jeg ser det tok Merton og Mullins etter hvert over en del av Harvard Business Schools sjel. Men det usunne, den sprø ideen at man kan eliminere risiko gjennom totalt livsfjerne økonomiske modeller som dannet grunnlaget for dagens finanskrise, det var import fra den andre siden av elven, fra de økonomiske fakultetene på Harvard og MIT. Til min glede ser jeg at flertallet på HBS-fakultetet fremdeles holder fast ved den gamle virkelighetsforståelsen og de gamle idealene, slik som Rakesh Khurana.

Næringslivets aktører følger den virkelighetsforståelsen undervisningen gir dem og de spilleregler som blir presentert for dem. Når insentivsystemet premierer irrelevans og virkelighetsfjerne modeller, produserer universitetene kandidater som kan ødelegge økonomien. Derfor er det så viktig at den ånden og den virkelighetsforståelsen som lå bak grunnleggelsen av Harvard Business School i 1908 får lov å gjenoppstå både i de økonomiske fakultetene – det var derfra dagens elendighet kom – og der man utdanner fremtidige næringslivsfolk, og også i rammeverket vi gir næringslivet gjennom den politiske prosessen.

Finanskapitalens tidsalder

HISTORIEN VISER at menneskeheten med jevne mellomrom tilsynelatende går beserk i spekulative prosjekter som til slutt ender i at boblen brister – fulgt av en økonomisk krise av usikker varighet. Forstår man paradigmeskiftenes mekanisme, forstår man også at det ikke er menneskene som plutselig og med nokså jevne mellomrom endrer karakter – de spekulative boblene er bundet til de tekno-økonomiske paradigmene.

En type finanskriser oppstår mot slutten av en epoke, der teknologiens potensiale for verdiskapning ebber ut, når man – for å bruke en historisk parallell – har skapt den perfekte steinøks og ikke kommer videre med dette materialet. Fra et teknologisynspunkt var 'oljekrisen' en slik type finanskrise som er relativt lett å forklare. Her førte manglende investeringsmuligheter i industrilandene til at en betydelig overlikviditet nokså kritikkløst ble investert i utviklingsland. Det er i utgangspunktet vanskeligere å forklare de finanskrisene som systematisk synes å oppstå – slik som dagens – nettopp når en ny basisteknologi, informasjonsteknologien, ser ut til å ha et enormt utnyttet potensiale til å kunne øke verdiskapningen i alle verdikjeder.

Som nevnt er et samfunn et system der struktur, institusjoner, undervisning og tenkemåte til enhver tid er formet rundt en type teknologi. Vi har også omtalt at dette systemet

trenger lang tid på å justere seg til å kunne benytte en radikalt ny teknologi fullt ut.

Ny teknologi og ny infrastruktur har produsert finanskriser i hver ny teknologisk epoke: kolonikrakk (Mississippi og 'South Sea') i 1720, krakk i kanalselskapene, krakk i jernbaneselskaper, krakk etter gullspekulasjoner da verden fremdeles var på en gullstandard, og krakk etter aksjespekulasjoner i 1929.

Før Asiakrisen var det meget få økonomer og politikere som anbefalte noen form for restriksjoner for kapitalbevegelse – man hadde en klokkertro på 'selvregulerende markeder'. Asiakrisen og Russlands skjebne har endret holdningene til dette, og spesielt er det interessant at den tidligste høylytte stemme for reform kom fra *Business Week*, som hevdet at 'vår første og viktigste oppgave er å temme det markedsanarki som globaliseringen har sluppet fri'.

Globaliseringen gjør at vi må skape nye globale institusjoner. Mangelen på disse institusjonene er en viktig del av den mismatch som skaper ustabilitet. På finansmarkedet trenger vi et regelverk som spiller den rollen Bretton Woods-systemet, avtaleverket som stabiliserte verdens finanser fra 1945 til 1972, spilte under masseproduksjonssamfunnets blomstringstid. Som da nasjonalstatene ble skapt var det også denne gangen finansmarkedene som først brøt de gamle grensene, og institusjoner og spilleregler kommer haltende etter. Sett fra denne synsvinkelen er dagens situasjon i tråd med mønsteret fra tidligere. Hva som ikke er normalt er at forholdet mellom finanstransaksjoner basert på realøkonomien og rene finanstransaksjoner har endret seg dramatisk i dette tiåret. Det antas nå at bare 2% av verdens valuta-transaksjoner har sin opprinnelse i handel med varer og tje-

nester. Derivatmarkedet blir anslått til å være 3 til 5 ganger større enn verdensproduksjon av varer og tjenester i realøkonomien. Ubalansen mellom realøkonomien og finansøkonomien har antatt proporsjoner vi aldri før har sett i historien. Når finansboblen sprekker, kommer det til å gå hardt ut over realøkonomien.

Finanskapital og produksjonskapital

Om man ser på økonomisk teori over tid, er det tydelig at faget er gjenstand for sykliske bølger. En viktig dimensjon er endringen i synet på markedets rolle. Enten som et verktøy for å øke velstanden eller som et mål i seg selv, utfra en teori om at markedet er en institusjon som i seg selv skaper harmoni. 1760-årene og 1840-årene var perioder da den økonomiske moten tilsa at et selvregulerende marked ville løse de fleste problemer. I begge tilfeller skapte denne illusjonen betydelige sosiale problemer og var klart medvirkende til politiske revolusjoner både i 1789 og 1848.

Etter Berlin-murens fall gikk vi på nytt inn i en slik periode, og den ble ytterligere forsterket gjennom den teknologiske utviklingen i 1990-årene. Det som karakteriserer slike perioder er et enormt fokus på handel og på finansielle variabler kombinert med et tilsvarende tap av teoretisk interesse for produksjon. Vi er i dag kollektivt overbevist om at vår økonomiske overlevelse er avhengig av en stadig finkalibrering av rentesatsene, mens vi samtidig er like overbevist om at sammensetningen av produksjonslivet helt og holdent kan overlates til markedets usynlige hånd. I andre perioder er det omvendt: økonomene er overbevist om at bare man har den riktige sammensetningen av et dynamisk og innovativt næringsliv, kan de finansielle variablene i stor grad ta

vare på seg selv. Mitt syn er at man må holde øye med begge deler.

Det paradoksale er at det nettopp er i perioder med voldsom teknologisk utvikling at produksjonen glemmes og handel i seg selv får all æren for økonomisk utvikling. Noen ganger kjenner kulten av frihandel ingen grenser. I Dagens Næringsliv forsøkte Victor Norman å overbevise oss om at norske bønders kamp mot frihandel i stor grad må ta medansvar for Afrikas fattigdom. I tidsskriftet *Foreign Policy* finner vi i samme stil artikkelen «Trade or Die», som hevder at neandertalernes utryddelse skyldtes at de ikke hadde frihandel. Felles for disse innspillene er at de springer ut av en økonomiforståelse i Adam Smiths tradisjon, der selve årsakene til velstandsøkningen – ny kunnskap og ny teknologi – oppstår utenfor selve modellen, de er eksogene. Frihandel blir forklaringen på alt.

Gjennom en slik økonomisk motesyklus gjenoppdager vi ulike økonomer. Mønsteret er omtrent slik: et vesentlig teknologisk gjennombrudd skaper stor vekst uten å skape inflasjon – slik som i USA i 1990-årene – og økonomene gjenoppdager Joseph Schumpeter, som med sine bølger av innovasjon og kreativ ødeleggelse kan forklare dette. Finanskapitalen forelsker seg helt i denne teknologien, og børsene raser tilværs. Dette er innledningen til en periode *der finanskapitalen overtar styringen av økonomien*. I dag er vi i ferd med å gjenoppdage den norskamerikanske økonomen Thorstein Veblen (1857-1929), som skrev nettopp i og om en slik periode. Veblen er den amerikanske økonom det er utgitt desidert flest bøker om: et titall bare de siste 10 årene. Veblens grunnsyn er at kapitalister som tjener penger på å produsere er grunnleggende forskjellige fra dem som tjener

penger på kjøp og salg. Krisen oppstår i Veblens verden gjennom ubalansen som oppstår fordi de aktørene som tjener penger på kjøp og salg fullstendig tar over fra dem som tjener penger på produksjon. Den siste perioden begynner når finanskapitalen har spilt fallitt og skapt en enorm krise, som i 1929, og vi trenger en Keynes til å få produksjonen i gang igjen. Deretter kan syklusen igjen begynne på nytt.

I de periodene produksjonskapitalen dominerer, finner man kreative løsninger på hvorledes nasjonenes fellesgoder kan utnyttes til å skape velstand. Under den amerikanske borgerkrigen vedtok den amerikanske stat at 30.000 acres offentlig land skulle settes av for hver senator og hvert medlem av representantenes hus i hver delstat. Disse midlene finansierte et universitet i hver eneste delstat, finansieringsstørrelse var altså proporsjonal med antall folkevalgte. Dette er løsninger som bruker markedet, men som ikke skapes av markedet.

Et av Thorstein Veblens poeng er at når finanskapitalen dominerer, skjer det motsatte: offentlig velstand blir privatisert uten at det skapes ny offentlig velstand. Privatiseringen av statlige virksomheter fra Argentina til Russland gjør Veblens syn på kapitalismen som en videreføring av sjørøveri aktuelt på nytt. Dette ville vært en helt fremmed tanke på 1950- og 60-tallet da produksjonskapitalismen dominerte. Argentina er et eksempel der ensidig fokus på finansielle variabler – vekselkurs, renter, budsjettbalanse – mens produksjonslivet ble fullstendig neglisjert, førte til et fall på over 60 prosent i det nasjonale reallønnsnivå. Fallet i Russlands reallønninger er i samme størrelsesorden.

Produksjonskapitalismen hadde skapt et system i Norge der papirfabrikken Union eide fossefall for å kunne produ-

sere papir. På samme måte som eiendomsverdien av Penn Centrals jernbanestasjon i New York etter hvert langt oversteg fortjenestemulighetene i å drive jernbane, ble Unions kraftrettigheter mer interessante enn det å produsere papir. Som nasjon innløser vi det vi har for lite av, nemlig industriarbeidsplasser, i det vi har for mye av, nemlig kapital. En hovedutfordring er å dyrke frem en ny produksjonskapitalisme som kan bruke noe av vår kapital til å skape arbeidsplasser i Norge basert på ny teknologi som erstatning for finanskapitalens nedbyggingsvirksomhet.

De ansvarlige økonomene forteller oss at vi ikke kan bruke oljepengene i Norge fordi det vil skape inflasjon. De har ikke fått med seg Alan Greenspans a-ha-opplevelse i 1994, da han så at innovasjon og teknologisk fremskritt – det vil si Schumpeter – kunne forklare hvordan USA kunne oppleve så høy vekst uten inflasjon. Teknologisk utvikling og innovasjon skaper deflasjon, ikke inflasjon. Vi kan la oss inspirere av USAs næringspolitikk fra produksjonskapitalismens tid og for eksempel tildele NTNU inntektene fra deler av et oljefelt for å utvikle alternative energikilder til olje og gass. På den måten vil vi både skape interessante og godt betalte arbeidsplasser i Norge, samtidig som vi kunne bidra til å løse verdenssamfunnets store problemer. Det krever imidlertid at vi ser bort fra hva som er høyeste mote blant norske økonomer.

Dydens paradokser

Adam Smith forklarer oss at det ikke er gjennom bakerens godhet at vi får vårt daglige brød, men gjennom bakerens behov for å tjene penger. Vår egeninteresse av å spise brød blir tilfredsstilt gjennom en annen persons grådighet. Bak

denne setningen lå 1700-tallets store debatt: Var det mulig å konstruere et sivilisert samfunn basert på menneskenes grådighet og ikke deres gode hensikter? Denne debatten var blitt sparket i gang av Bernhard Mandeville da han i 1705 hevdet at «private laster kunne bli offentlige dyder» (private vices – public benefits), og da Smith skrev i 1776 var debatten egentlig over. Den tolkningen vi har av Smith i dag, har imidlertid mistet helt vesentlige nyanser av debatten før 1776.

I 1757 – i vårt første økonomiske tidsskrift Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin – påpekte redaktør Erik Pontoppidan, tidligere biskop i Bergen, et problem ved Mandevilles lære. Dersom det var slik at lastene drev verden, og det bare var resultatet man skulle se på, ikke hensikten, måtte en person som satte fyr på hele London by være en helt, fordi han skaffet arbeid til så mange sagbruks- og bygningsarbeidere med å bygge byen opp igjen. Milano-økonomen Pietro Verri kom senere med en slags løsning på dette dilemmaet, da han i 1771 skrev at «enkeltmenneskets egeninteresse er, når denne interessen er sammenfallende med samfunnets interesse, alltid den beste garanti for samfunnets lykke (la pubblica felicità)». Verris kvalifikasjon om at det utslagsgivende er samfunnets interesse danner et grunnlag for å forstå hvordan en markedsøkonomi i beste fall kan fungere.

Etter Verris oppskrift bygget man opp et strengt regulert bankvesen som hadde en viktig oppgave, nemlig å vurdere risiko. Denne risikoen bar bankene i sine egne regnskap. Gjennom finansiering av nybygg og innovasjoner kunne bankvesenet tjene penger på en måte som stort sett var til samfunnets beste. Var deres risikovurdering gal, var det bankene selv og deres eiere som tok støytten.

Under den kalde krigen dukket det for alvor opp en alternativ teori der ikke bare dets «lykke», men også samfunnet i seg selv som analytisk enhet forsvant. Man stod igjen bare med enkeltmenneskets grådighet som drivkraft, og økonomien som et likevekts- og harmonimaskineri som trygt kunne fungere på autopilot. I sin argumentasjon mot planøkonomien påstod økonomen Friedrich von Hayek at markedskreftene og enkeltindividenes egeninteresse overlatt til seg selv ville skape «spontan orden» i økonomien, alt dette uten Verris modifikasjon om samfunnets beste. Organisasjoner svenskene betegner som «tokhögern», et kjæle- navn for en skrullele høyreside med budskap om markedets spontane orden og med Hayek som sjefsøkonom, har lenge hatt økende innflytelse, også i Aftenposten. Personlig er jeg av den oppfatning at det ikke tjener næringslivet at markedsøkonomien forsøkes «solgt» gjennom et slikt vrengebilde, og at dette vil skape en bumerangeffekt. Foreløpig i denne krisen er det også de mest velstående som har tapt mest penger på sin klokkertro på Hayek. Når markedsøkonomien nå, som etter 1929, står foran en periode med nødvendig reregulering i Pietro Verris ånd, bør næringslivet derfor forstå sitt eget beste og la tokhögerns kaldkrigsideologi avgå ved en naturlig død.

Spontant kaos

Under overskriften «Forstå hva som skjer: børskrakk for dummies» brakte Aftenpostens nettavis E24 Næringsliv den 16. januar 2008 en artikkel som var bemerkelsesverdig på to måter. For det første fordi den slett ikke forklarer hvorfor subprime-lån kan skape kriser andre lån ikke skaper, og for det andre fordi artikkelen, skrevet av E24s fungerende re-

daktør, synes å ha misforstått selve kapitalismens vesen.

«(Subprime-)lånene ble gitt med de beste intensjoner – å gi fattige som ellers ikke ville fått lån, muligheten til å kjøpe seg bolig.» En amerikansk spesialist på finansmarkeder har en annen versjon: etter at USAs fattige og middelklasse i årevis var blitt skviset av økende gjeldsbyrder og dyre kredittkortlån, fant Wall Street gjennom subprime-lånene en ny måte å vri penger ut av dem som ikke har egenkapital.

Etter krakket i 1929 vedtok USA som tidligere nevnt en lov som skulle hindre at bankvesenet tjente penger på måter som ikke tjente fellesskapet (the Glass-Steagall Act). I Hayeks og likevektsøkonomiens navn ble denne loven opphevet i 1999. Bankene kunne nå delvis kvitte seg med den brysomme jobben det var å vurdere og å ta risiko, de laget isteden «pakker» av høyrisiko boliglån som ikke ble bokført i egne regnskaper, og som de så solgte videre. Pengene blir tjent på gebyrer og provisjoner.

Noen forstod at disse gjeldsbombene skapte en risiko for hele finanssystemet og begynte å trekke inn likviditet, og markedskreftene skapte helt av seg selv et «spontant kaos» og krakk. Med disse lånene har bankene abdisert fra rollen som risikotakere og overfører isteden risikoen til samfunnet som helhet. Pakkene med høyrisikolån skapte finansmerkene om til et slags pyramidespill som er avhengig av stadig ny oppmuntring i form av rentekutt og økt likviditet fra sentralbankene, noe sentralbankene lenge gav fordi de ikke turde ta konsekvensene av å stoppe pyramidespillet.

Dagens økonomiske teori bygger på en tolkning av Adam Smith som skiller seg fra Pietro Verris teori på tre vesentlige områder. Før det første antar den at egeninteressen i alle situasjoner er i overensstemmelse med samfunnets interesser.

Den får ikke med seg poenget at George Soros, som i Pontoppidans eksempel, tjente svært mange penger på å ødelegge økonomier. For det andre antas det i dag at denne egeninteressen ene og alene er tilstrekkelig som samfunnsordning. For det tredje ser den ikke at markedet ofte er flinkere til å skape økonomisk ulikhet enn likhet.

Også i det 20. århundre forstod noen økonomer at kapitalismen som system syntes å være oppstått som utilsiktede bivirkninger av hensikter som ofte var langt fra dydige. Alt fra 1500-tallet var innovasjon og teknologisk utvikling i stor grad knyttet til statens etterspørsel på to områder: krig (salpeter til krutt, metall til sverd og kanoner, skipsbygging) og luksus (silke, porselen, glass, papir). Presset fra krig og kongens luksus var formål som fikk ansvarlig finanspolitikk til å vike.

Har man først forstått kapitalismen grunnleggende som et system av utilsiktede bivirkninger – istedenfor som et system med perfekte markeder – kan man bruke denne forståelsen til å lage fornuftig politikk. På slutten av 1400-tallet forstod venetianerne at ved å gi oppfinnere midlertidig monopol på ny kunnskap kunne man gjenskape mekanismer som ellers bare ble skapt under krigføring. De fant opp patenter. Dersom man ser at en viktig drivkraft i samfunnet er statens etterspørsel etter ting som befinner seg på grensen til det teknologisk mulige – enten dette gjelder krigføring eller luksusvarer til kongens elskerinner – kan man gjenskape de samme mekanismene i for eksempel helsevesenet. Man kan bent frem skape teknologisk endring i helsevesenet slik man ellers bare gjør når man er i krig.

Disse mekanismene kan også fungere i revers på makro-nivå: Offentlige dyder kan skape privat fattigdom. Rike lands

velmente forsøk på å gjøre afrikanere rike ved å være snille mot dem, funker ikke, våre Tusenårsmål setter dem på trygd. Det passer helt i kapitalismens logikk at intet land har blitt eller kan bli rikt gjennom snillhet, enten avsenderen heter Bono, Bondevik eller Blair. I kapitalismens omvendte logikk består ikke snillheten i hensikten, men i resultatet. Mang en irakers vei til et helvete på jord har gått gjennom våre og våre liberalistiske alliertes «gode forsetter» om å gi dem demokrati.

Dydens paradoks under kapitalismen gjelder også spare- dyden. Midt på 1300-tallet observerte Nicholas Oresme at altfor mange mynter forsvant på kistebunnen som sparing istedenfor å være i sirkulasjon for dermed å kunne understøtte produksjonslivet. «Det var ikke derfor vi oppfant penger,» sier Oresme. Keynes' hovedpoeng var at under visse omstendigheter kunne for mye sparing virke destruktivt på økonomien. Han hadde derfor meget til overs for økonomen Silvio Gesells forslag om å trykke penger som sank i verdi hvert år dersom de ikke ble brukt.

Selv om markedets naturlige funksjon ofte vil være å polarisere inntekter, finnes det også markedsmekanismer som bidrar til rettferdighet. En av dem er at valutamarke- dene vil by opp verdien på rike lands valuta og dermed gjøre dem mindre konkurransedyktige. Taiwan og Sveits er eksempler på dette. For 35 år siden kjøpte du en sveitserfranc for under to kroner, i dag har vi lenge betalt over fem kroner. Sveitserne tydde til en mekanisme som ligner Silvio Gesells: De innførte negative bankrenter for utlendinger og forbud mot at utlendinger eide hus i alle pressområder. Dermed ble utlendingers press for å investere i aktiva bundet til sveitserfranc kanalisert til noe positivt: til distriktsutbygging.

Selv drev jeg en industribedrift i Italia i 1980-årene mens landet drev en meget uansvarlig økonomisk politikk, med automatisk lønnsindeksering som skapte stor inflasjon. I ettertid ser jeg at denne uvettige politikken førte til en voldsom teknologisk oppgradering av italiensk industri. Dette fordi lønnspress og inflasjon gjorde kapital billig i forhold til arbeidskraft, et insentiv til å investere i teknologi, samtidig som folks kjøpekraft økte enormt. Nord-Italia ble et av de aller mest velstående områdene i Europa. På samme tid i England førte Thatcher en meget ansvarlig politikk og var stolt over å regjere over en sterk valuta. Resultatet var at engelske bedrifter ble utkonkurrert av italienske på mange markeder. Igjen belønnet ikke kapitalismen offentlig dydighet.

I Norge skapte oljen lenge en situasjon som lignet den Sveits var i. En relativt liten valuta der denne valutaen selv, men ikke realøkonomien, blir et interessant investeringsobjekt. Dette skapte også et dydens paradoks. Jo mer ansvarlige vi var, jo mer attraktiv ble den norske kronen. For å bli mindre attraktive for valutaspekulasjon, svarte sveitserne med i mange år å gjøre seg til en «øy» med lavere rente enn resten av verdens (Zinsinsel Schweiz). Lave renter fører imidlertid til høyt forbruk og spekulasjon på boligmarkedet (private laster).

Tidlig på 2000-tallet erfarte vi at Norges Bank reagerer mot dette på en meget «ansvarlig» måte ved å sette opp renten, noe som i sin tur vil heve kroneverdien. En slik «ansvarlighet» belønner altså finansspekulantene ytterligere, samtidig som kombinasjonen av høye renter og høy kronkurs kan gjøre ubotelig skade på det konkurranseutsatte norske produksjonsapparatet. Norge begikk samme feil som Penge-

fondet gjorde under Asia-krise: Måten man styrer finansøkonomien på, bidrar til å ta livet av produksjonsøkonomien. En kvalitativ forståelse av hovedmekanismer i kapitalismen tilsier med andre ord at vår hjemlige styringsdebatt bør fokuseres vekk fra «ansvarlighet» og gode hensikter i den finansielle sfæren. Man bør fokusere mer på de reelle effektene politikken har i produksjonsliv og realøkonomi.

Under finanskrisen i 2008 opplevde den norske kronen nok et av kapitalismens paradokser. Fordi verdiene i kapitalismens store sentra var så usikre, solgte investorer med likviditetsproblemer de verdiene som ble ansett som sikre. Dermed ble land som Brasil og Norge, som var relativt fjerne fra kaoset, gjenstand for store børsfall. Et behov for å trekke hjem til referansevalutaen var også en medvirkende årsak.

Metaforenes tyranni

For noen år siden produserte den amerikanske økonomen Deidre McCloskey flere artikler og bøker omkring det hun kalte økonomifagets retorikk. Et hovedpoeng hos McCloskey var at økonomifaget i stor grad er basert på metaforer, og at fagets utøvere i alt for liten grad er seg dette bevisst. Slik jeg ser det kan metaforene skape tvangstrøyer i tidsånden: mønstre av vanetenkning vi vanskelig kan komme utenom.

Svært lenge var økonomifaget basert på det menneskelige legeme som en metafor for samfunnet. På tittelsiden av Thomas Hobbes' *Leviathan* fra 1660 er den mektige figuren tegnet som bokstavelig talt bestående av hundrevis av individer. Dersom menneskekroppen er metaforen for samfunnsøkonomien er det lett å se på blodomløpet som pengenes sirkulasjon, på maten som råvarer og på fordøyel-

sen som produksjonslivet. Det siste store forsøket på å bruke menneskekroppens «soziale Körper» i økonomifaget var et firebindsverk av den tyske økonomen Albert Schäffle i 1870- og 1880-årene.

Alle metaforer har sine fordeler og ulemper. Fordelen ved menneskekroppen som metafor for økonomien er at denne metaforen gjør det opplagt at det finnes synergi mellom kroppens ulike lemmer, som mellom seg har en ganske sofistisert arbeidsdeling. Det er også opplagt at økonomien har en spesialisert avdeling, hodet, som koordinerer det hele og produserer og bearbeider kunnskap. Noen kroppsdeler er også viktigere enn andre, og det benyttet man seg av i den politiske retorikken. På 1600-tallet hadde Irland – delvis grunnet dyktige katolske flytninger fra kontinentet – bygget seg opp til å bli Europas antagelig mest konkurransedyktige produsenter av ulltekstiler, som var datidens høyteknologi-produkt. Engelske produsenter av ulltøy klaget til kongen over at de ble utkonkurrert av irske produsenter. England ville bli ruinert, hevdet de. Kongen lyttet, og i 1699 ble all eksport av ulltøy fra Irland forbudt. Resultatet ble litt som om man skulle forby eksport av elektronikk fra Silicon Valley.

Det mest interessante ved denne historien er kanskje hvorledes økonomifagets metafor ble brukt politisk. Alle måtte være enige om at Samveldets hode var England, og i en konflikt mellom hodet og en mindre viktig kroppsdeler var det opplagt at Irlands interesser som en perifer kroppsdeler måtte vike. Står valget mellom å amputere hodet eller å amputere lillefingeren må jo svaret være opplagt? Som kolonier alltid har gjort, protesterte selvfølgelig irlenderne, men til liten nytte. Rektor ved Trinity College i Dublin skrev

senere, anonymt, en bok som grundig dokumenterte skadevirkningene av eksportforbudet. Denne boken fikk den selebre status som den siste bok i Storbritannias historie der opplaget ble offentlig brent av bøddelen.

Siden tok nye metaforer over. Adam Smiths første verk omhandlet astronomi, og den usynlige hånd som holder planetene i bane rundt solen ble en ny metafor vi har med oss ennå. Samtidig brukte Smith en metafor der evnen til å bytte en ting mot en annen ble til det viktigste trekk som skilte menneskene fra dyrene. «Ingen har noen gang sett en hund bevisst bytte et kjøttbein med en annen hund», skrev Smith, og det har han jo rett i. Denne metaforen fikk voldsom kritikk fra økonomer på kontinentet. Carl Menger, grunnleggeren av den i dag meget konservative østerrikske økonomiske skolen, brukte et helt kapittel i sitt hovedverk for å argumentere mot Smiths metafor der menneskene var blitt redusert til hunder som hadde lært å tuske og bytte kjøttbein. Denne metaforen hadde drept mennesket som åndsvesen. Hvordan kjøttbein blir til, og fremfor alt kunnskapsutviklingen som gjør at dagens hunder stort sett spiser tørrfôr og hundemat på boks, ble skjøvet ut i teoriens periferi.

Adam Smith slo sammen produksjon og handel til én enhet: arbeid. Basert på en teori der mennesket som produsent var fortrenget, kunne David Ricardo noen år senere skape den handelsteorien vår økonomiske verdensordning bygger på den dag i dag. Denne teorien bygger på nasjoner – av mennesker eller hunder – som bytter arbeidstimer med hverandre. Han kunne vise at i en slik teori ville verden bli rikere dersom hver nasjon spesialiserte der de var relativt mest effektive; der de hadde sitt komparative fortrinn. Kontinentale og amerikanske økonomer var raske til å peke på at nasjoner

som byttet kvalitetsløse arbeidstimer med hverandre var en dårlig metafor å bruke for å forstå en dynamisk industriell utvikling. Det var opplagt at denne teorien kunne brukes til å «bevise» at det var i alles interesse at England skulle beholde sin monopolposisjon som det eneste land i verden med et komparativt fortrinn i industri.

Teorien om komparative fortrinn ble viktigst i kolonipolitikken. Den gamle metaforen basert på menneskekroppen innebar tross alt en innrømmelse av at koloniens interesser ble ofret for maktens interesser. Metaforen om mennesket som et dyr som har lært å bytte og Ricardos handelsteori gjorde for første gang kolonialismen moralsk akseptabel. Ulikheter i produksjonslivet som skapte ulik maktfordeling mellom nasjoner forsvant også med byttemetaforen. Markedet var blitt til en harmoniskapende mekanisme.

Når Renato Ruggieri, WTOs første generalsekretær, erklærer at vi må «utnytte den grenseløse økonomiens potensial for å utjevne forholdene mellom land og regioner» er han i virkeligheten et offer for Smiths og Ricardos metaforer. Det samme var Dagens Næringsliv da de antydte at norske bønder tar livet av fattige afrikanske bønder fordi vi ikke kjøper maten deres. Integrerer man Europa med et afrikansk land av sjølbergingsbønder får man ikke den harmoni Smiths og Ricardos metaforer bygget inn i økonomifagets grunnvoller. Det finnes en mengde gode argumenter for frihandel, men Ricardos «komparative fortrinn» er ikke et av dem.

Ingen har sagt dette bedre enn Keynes: «Økonomers og politiske filosofers ideer, både når de har rett og når de tar feil, er langt sterkere enn det vanligvis blir forstått. Verden er knapt regjert av noe annet. Praktiske mennesker som selv

tror de ikke er under noen intellektuell innflytelse er vanligvis slaver av en eller annen avdød økonom». Dagens problem er ikke bare at vi i for liten grad er klar over dette. Problemet er at den kalde krigen gjorde nesten alle – både til høyre og venstre – til slaver av samme økonom: David Ricardo. En god debatt, for eksempel om næringspolitikk, krever at også de som er slaver av andre avdøde økonomer enn Ricardo får plass. Marx, Lincoln og Schumpeter delte alle tre metaforen om at mennesket er det eneste dyret som driver med nyskaping og oppfinnelser. Det gir grunnlag for en alternativ næringspolitikk.

Tekno-økonomiske paradigmeskifter

SOM VERDENS LEDENDE stormakt forsøkte England i det 19. århundre å eksportere den økonomiske *liberalismen*, landets nye *byttefokusede* økonomiske teori, grunnlagt av Adam Smith. Internt i England selv la man mindre vekt på Smiths teorier, her var det Charles Babbage, «oppfinneren» av computeren, som stod for næringspolitikken. Babbage hadde en *produksjons-* og *kunnskapsfokusede* teori, og la vekt på betydningen av mekanisering og vitenskap. Gjennom hele det 19. århundre skinner amerikanske, tyske og japanske økonomers manglende respekt for Adam Smiths byttefokusede teori sterkt igjennom. Som en amerikansk senator sa det: ‘Engelsk handelsteori, som så mange andre engelske produkter, ser ut til å være laget kun for eksportmarkedet’. Selvfølgelig så amerikanerne at Adam Smith hadde rett i markedets betydning, men hans og David Ricardos handelsteori forsøkte å overbevise den jevne amerikaner om at landet ville bli like velstående av å plukke bomull på markene som ved å industrialisere. Den vanlige oppfatning i USA var, nesten ordrett, ‘så godtroende er vi ikke, den må engelskmennene lenger ut på landet med’. Ricardo’s handelsteori var ikke populær, selv den konservative Thomas Jefferson var mot utgivelsen av hans *Principles* i USA.

Utenfor England var det i det 19. århundre allment antatt at engelsk økonomisk teori var et forsøk på å la England

forbli den eneste industrialiserte nasjon i verden – et forsøk på å monopolisere industrialismen. Adam Smiths teori var en nyttig redskap til dette, fordi denne teorien, ved å konsentrere seg om byttefunksjonen, fullstendig overså at ulike varers ulike produksjonsforhold ville påvirke nasjonenes velstand. At de nasjoner som produserte varer som hadde nådd masseproduksjonsparadigmet – på grunn av stordriftsfordeler og spesialisert verdifull kunnskap – ville bli langt rikere enn de som forble i det gamle paradigmet, falt utenfor Adam Smiths teori. Charles Babbage gikk imidlertid med sin produksjonsbaserte teori inn i Adam Smiths knappenålfabrikk, og fant ut at mannen som satte hodet på knappenålene tjente mange ganger så mye som de andre arbeiderne. England skulle derfor bli nasjonen som satte hodene på verdensproduksjonens knappenåler.

Den engelske teorien til eksportbruk sa noe helt annet enn det Charles Babbage fikk gjennomslag for i England. Hadde en nasjon en komparativ fordel, sier Ricardos handelsekonomi, burde nasjonen forbli ved denne. England var på den tiden først i kappløpet, og hadde skaffet seg en enestående komparativ fordel i kunnskap og industriproduksjon. I det 19. århundre var det, for de nasjonene som i dag er industrialisert, derfor klart at skulle man følge Ricardos handelsekonomi ville dette bety at England spesialiserte seg på å være rik og kunnskapsrik og de andre spesialiserte seg på å være uvitende og fattige råvareleverandører. England hadde klatret opp mot velstand ved å satse på de aktiviteter som kunne mekaniseres – nå forsøkte de 'å trekke opp stigen etter seg'. Slogordet ble derfor: 'Gjør som England selv gjorde da hun gikk fra å være fattig til å bli rik, ikke gjør som England sier'. I dag er verden fremdeles delt i to – «*Den Første Verden*» av

industriland som ikke fulgte Ricardo's handelsteori *før de selv dominerte industrialismen* og hadde en komparativ fordel i kunnskap, og «*Den Tredje Verden*» som beholdt og forsterket *sin komparative fordel i å være uvitende og fattig*.

Innovasjoner og tekno-økonomiske paradigmeskifter.

For å forstå økonomisk historie på en fornuftig måte må man derfor fri seg fra kaldkrigsfortellinger om Adam Smith og veien mot saliggjørende frihandel. Verden og historien er mer kompleks enn som så. Noe av det aller viktigste er å forstå betydningen av *innovasjon og ny kunnskap* som den fundamentale drivkraften i den økonomiske utviklingen historisk. Hva er så en innovasjon? Innovasjoner kommer, som så mye annet, både i forskjellige pakninger og i forskjellige størrelser. Et eksempel på en liten innovasjon er filmen 'Die Hard IV' i forhold til filmen 'Die Hard III'. Det finnes større innovasjoner, som f.eks. transistoren, som ødela markedet for radiorør, endret verdikjeden i en hel industri og skapte en mengde nye produkter i sin bransje. En sjelden gang ruller imidlertid de virkelig store innovasjonsbølgene inn over samfunnet. Disse store innovasjonsbølgene ble i begynnelsen av 1980-årene av forskerne Carlota Perez og Christopher Freeman døpt *tekno-økonomiske paradigmeskifter*.

Et tekno-økonomisk paradigmeskifte er en innovasjon som er så dyptgripende at den endrer verdikjedene i så godt som alle næringer. Den skaper nye næringer med horder av nye produkter, gjør at andre og veletablerte næringer forsvinner på grunn av et totalt endret etterspørselsmønster, og skaper gjennomgripende endringer i produksjonsprosesser i så godt som alle andre næringer. Den økonomiske utviklingen endrer seg fra å være stadig mere av en type produk-

ter, f.eks. hestedrosjer, til å være stadig mere av noe nytt, f.eks. biler. Måten man produserer på endrer seg, som fra hjemmeproduksjon til fabrikkproduksjon. Det spesielle ved tekno-økonomiske paradigmeskifter er imidlertid at disse store innovasjonsbølgene også forandrer samfunnet langt utover den sfære som man vanligvis ser på som 'økonomien'. Disse epokeskiftene endrer også vårt forhold f.eks. til geografi. Det forrige tekno-økonomiske paradigmeskiftet endret de fleste menneskers forhold til sitt arbeide: Industrialismen gjorde at de fleste måtte ut i fabrikker og kontorer, noe som satte kraftige spor etter seg i landets bosetningsmønster. Denne samme industrialismen endret vår politiske struktur, og skapte aksene Høyre – Arbeiderpartiet.

Vi står idag i et slikt paradigmeskifte – vi er inne i endringsprosesser som er like dyptgripende som da industrialismen ble innført. Noe av det spesielle ved dette paradigmeskiftet blir et markert skifte av det økonomiske tyngdepunktet fra tradisjonell industri til ulike former for tjenestevirksomhet. Dette betyr ikke at alle vil tilbringe dagen på Internett, vi vil fremdeles både kjøpe klær og spise pizza. Måten klærne og pizzaen blir produsert og distribuert på vil imidlertid endre seg radikalt, og gamle næringers betydning og evne til å betale høye lønninger vil fortrenkes i forhold til nye. Det nye paradigmeskiftet manifesterer seg på tre ulike plan, som alle er del av den samme sirkel av årsaksmekanismer: For det første som en trend *fra en nasjonsbasert økonomi til en global økonomi*. For det andre som overgangen *fra industrisamfunnet (masseproduksjon / 'Fordisme') til informasjonssamfunnet*. For det tredje som en endret teoretisk virkelighetsforståelse, som *en gestalt-switch i økonomifaget*: Vi kommer etterhvert til å se økonomien

som en annen fremtoning – som en annen *gestalt* – enn før. Vi skal i dette kapitlet forsøke å vise at dagens økonomiske teori har endel ‘blinde flekker’, og at faremomentet ved disse flekkene øker enormt når man befinner seg i et tekno-økonomisk paradigmeskifte. Dagens teori fanger vanskelig opp de *kvalitative* endringene i økonomien som danner grunnlaget for de *kvantitative* endringene i fremtiden.

Et nytt tekno-økonomisk paradigme manifesterer seg også i en ‘mismatch’ og motsetning mellom samfunnets bestående institusjoner og regelverk og de krav den nye teknologien stiller. De gamle institusjoner og deres ledere er tilpasset teknologier og arbeidsmåter som i stadig større grad blir foreldet. Imidlertid er det disse institusjoner og deres ledere som sitter med makt og innflytelse. Et samfunns manglende organisasjonsevne kan hindre nyskapning, spesielt i teknologiske epokeskifter. England er et eksempel på hvordan små men fundamentalt gode innovative høyteknologibedrifter i nye næringer ikke har hatt oppvekstvilkår som har gjort at de overlevd.

I en overgangsperiode mellom to paradigmer – f.eks. i overgangen mellom at alle vet at jorden er flat og at alle vet at jorden er rund – oppstår forvirring. Det samler seg opp flere og flere indisier som tyder på at det er noe galt med det gamle paradigmet. Man oppfatter at jorden noen steder må være buet, og får teorier om hvorfor jorden er buet der den ikke er flat. I økonomifaget idag gjør dette seg gjeldende ved at man opererer med ulike sett forutsetninger som ofte er i direkte kontrast til hverandre. Slike ‘synteser’ av ulike paradigmer kan lett degenerere til at man velger forutsetninger etter egeninteresse – nasjonale eller andre. Man forutsetter at jorden er flat når det passer, og at den er rund når *det* passer.

Tidligere tekno-økonomiske epoker

Verden har vært igjennom mange tekno-økonomiske paradigmeskifter. Tradisjonelt deler vi opp menneskenes historie i epoker som vi gir navn etter de teknologier som dominerte epoken: f. eks. steinteknologien i steinalderen og jern-teknologien i jernalderen. Overgangen mellom slike tidsepoker endret hver gang radikalt menneskenes levesett. Disse epokene kan sees på som *ulike måter å heve velstanden på*. Mot slutten av hver epoke blir det etterhvert klart at den tidligere teknologien er *'utbrukt'* og *'utbrent'*. Det finnes ikke rom for forbedringer, og man kommer ikke videre uten helt radikale endringer. Slike epoker har nær tilknytning til lange bølger i økonomien. I moderne historie kan vi skille mellom fem slike måter å heve velstanden på, som alle dominerte en lang epoke. Her viser vi, etter Carlota Perez og Christopher Freeman, en skjematisk oversikt over disse:

De historiske tekno-økonomiske epoker:

	Ca år, til – fra	Betegnelsen på epoken	Viktige næringer	Ny billig ressurs	Infra- struktur
1	1770-1840	Tidlig me- kanisering	Tekstiler Maskiner	Vannkraft Bomull	Kanaler Veier
2	1830 – 1890	Damp og jernbane	Jern Transport	Damp Kull	Jernbane Dampskip
3	1880 – 1940	Elektrisitet og tungin- dustri	Elektr. maskin Kjemi	Stål Elektrisitet	Skip Veier

4	1930 – 1990	Fordistisk masseproduksjon	Biler Syntetiske mater.	Olje	Veier Fly Kabler
5	1990 – ?	Informasjon og kommunikasjon	Data / Software Bio-teknologi, nano-teknologi	Mikro-elektro-nikk	Digital telekom. Satellitter

Når det gjelder den siste epoken som vi er midt inne i, er utsagnene nødvendigvis spekulative. Hovedpoenget er at vi har vært igjennom slike endringer før, da lenge opparbeidet kunnskap innen ett område mistet verdi ettersom nye aktiviteter tok over. Det vi også kan observere er at de nasjoner som var ledende under den forrige teknologiske epoke, ofte ikke blir de ledende i den neste. Verdens økonomiske tyngdepunkt flytter seg ofte geografisk i takt med de teknologiske epokeskiftene. Selv om ledernasjonen ressursmessig burde ha alle fordeler, viser historien at kunnskap, insentiver til initiativ, og ‘organisational capabilities’ – evnen til å organisere seg for den nye teknologiens krav – er langt viktigere enn det å ha kapital.

Mye tyder imidlertid på at det paradigmeskiftet vi nå er inne i skiller seg fra de fire siste på en vesentlig måte. Siden 1700-tallet har det økonomiske tyngdepunkt flyttet seg fra primærnæringene – jordbruk og fiske – til sekundærnæringene – industrien. I den femte lange historiske bølgen vi nå er inne i *mister* for første gang den vareproduserende sekundærnæringen betydning til fordel for en annen sektor – nemlig tjenestesektoren. Denne tjenestesektoren består også av helt nye elementer i forhold til den tradisjonelle tjenestesek-

toren. Den nye epoken fortjener derfor mere enn de tidligere epokene den betegnelsen vi har reservert for de store epokeskiftene – et tekno-økonomisk paradigmeskifte.

Dette er relevant for vårt eget land idag, der vi har forberedt oss på fremtiden ved å sette av et 'oljefond'. Problemet er at nasjoner, i motsetning til enkeltindivider, på sikt ikke kan trekke seg tilbake og leve av renteinntekter. Mye tyder til og med på at mye kapital og en kollektiv følelse av vellykkethet nettopp fjerner de nødvendige insentiver for å innovere tidsnok i det neste paradigmet. Forklaringen på hvorfor maktskiftet mellom verdens ledende industrinasjoner nettopp skjer samtidig med de tekno-økonomiske paradigmeskiftene ligger nok i en kombinasjon av manglende insentiver og derav følgende organisatorisk treghet som i sin tur reduserer nasjonens organisasjonsevne. Vi ser den samme effekten i konkurransen mellom bedrifter; det var ikke verdens mest vellykkede produsent av radorør som ble verdens beste produsent av transistorer.

'Necessity is the mother of invention' er et klokt ordtak i denne forbindelse. Hvis det bare er 'nød som lærer naken kvinne å spinne', er mange penger på bok et dårlig startgrunnlag dersom man tror at innovasjon er viktig. Det eneste oljefond som har verdi på lengere sikt, synes derfor å være et fond av kunnskap hos landets innbyggere. Dette må bringes i nærkontakt med et initiativrikt næringsliv som er istand til å håndtere paradigmeskiftet og innovere der innovasjonsmulighetene er størst – i de nye industriene og i de aktiviteter der den nye teknologien har gjort de mest gjennomgripende forandringene. Er man interessert i å lage et oljefond som rekker mere enn til pensjon for dagens yrkesaktive, må oljefondet plasseres i folks hoder – i form av kunnskap og initiativ.

Innovasjonen og velferdsstaten

Hadde man ved overgangen fra damp- og jernbaneparadigmet til elektrisitet og tungindustriparadigmet satt mennesker som hadde fått sine posisjoner gjennom dyktig arbeide under dampmaskinens paradigme til å utrede effektene av elektrisiteten, hadde nok mye blitt oversett som i ettertid står frem krystallklart. Man ville f.eks. ikke fått frem den enorme desentraliserende effekt elektromotoren fikk på den bedriftsinterne organisasjonen av produksjonen. De menneskene hvis suksess var basert på dampparadigmet ville, med god grunn, sett med stor skepsis på det nye paradigmet som var iferd med å trekke vekk teppet under deres teknologiske og økonomiske base.

Innovasjonen må ikke bare sees som et middel for å kunne oppnå økonomisk vekst. Innovasjoner er vårt samfunns viktigste forsvarsmekanisme for å kunne bevare velstandssamfunnet gjennom det paradigmeskiftet vi står overfor. Innovasjon er først og fremst nødvendig for å *oppretholde* velstanden – ikke for å vokse.

Innser man først innovasjonens fundamentale rolle, innser man også at vi ikke vil fortsette å være like velstående som før, selv om vi fortsetter å være like effektive som før. Her er et sitat fra en av skapningene i Alice i Eventyrland på sin plass: 'Så fort må du løpe her for å stå stille'. Under et teknologisk paradigmeskifte er det ikke nok å foreta løpende innovasjoner, man må, som Freeman sier det, også være i stand til å løpe *i en annen retning enn før*. Selve basiskunnskapene er nye. Det er som om verdien av vår kunnskap skulle gå ut med en slags datostempling – kunnskap forvitrer og mister verdi enda raskere under et paradigmeskifte enn ellers, dersom den ikke stadig utvikles og fornyes. Med et

oljefond i banken eller som en porteføljeinvestering kan man ikke umiddelbart kjøpe opp ny kunnskap når man først er blitt liggende etter.

Dagens økonomiske modeller er – selv om de måtte være basert på 2.500 ligninger – fundamentalt redskaper for bakspeilsanalyse, for analyserer av fremtiden basert på kunnskap om fortiden. Slike analyseformer blir håpløst uegnede i overgangen til et nytt tekno-økonomisk paradigme, når det er en 90 graders sving rett rundt hjørnet. Spesielt problematisk er denne teoriens manglende forhold til kunnskap som en faktor som skaper ulik økonomisk vekst. Dagens *ordnende og byttfokuserte økonomiske teori* er – i motsetning til den *forstående og produksjonsfokuserte økonomitradisjon* som dominerte (spesielt i Tyskland og i USA) under paradigmeskiftet i forrige århundre – ikke istand til å fange opp de *kvalitative* endringene som ligger til grunn for de kommende *kvantitative* endringene. Under et tekno-økonomisk paradigmeskifte, som idag – når det igjen blir spesielt farlig å styre etter kjølvannet – blir derfor behovet akutt for nok en gang å bygge opp en forstående og produksjonsfokusert teori. Det er derfor av stor interesse å gå inn i utviklingen i økonomisk teori under det forrige store tekno-økonomiske paradigmeskiftet, for å se hva som skjedde med teorien under overgangen til masseproduksjonsparadigmet.

Paradigmeskiftenes forstående og produksjonsfokuserte økonomiske teori

Forstående og produksjonsfokuserte økonomiske teorier har, helt siden Renessansen, karakterisert de nasjoner som har utnyttet de tekno-økonomiske paradigmeskiftene til å nå en posisjon som verdensmakt. Typiske eksempler på slike

teorier er de teoriene som bragte England opp i ledelsen under det Tidlige Mekaniseringsparadigmet, og de teoriene som gjorde at USA og Tyskland halte innpå England i løpet av Dampparadigmet og gikk forbi England i løpet av Elektrisitetetsparadigmet. Japan overtok de tyske og amerikanske *forstående* og *produksjonsfokuserte* teoriene helt i slutten av Dampparadigmet, halte innpå under Masseproduksjonsparadigmet, for så å komme først ut på oppløpssiden ved overgangen til Informasjonsalderen. Alle disse skiftene i økonomisk maktbalanse var basert på teorier i sterk opposisjon til dagens *byttefokuserte* og *ordnende* økonomiske teori.

Den *byttefokuserte* og *ordnende* økonomiske teorien, som vi særlig forbinder med arven fra Adam Smith og David Ricardo, ser bort fra teknologi og kunnskapsnivå som faktorer som skaper velstand. Det er på grunn av dette at nyklassisk økonomisk teori – ved Nobelprisvinner Paul Samuelson – matematisk kan bevise at *alle verdens lønns-mottagere*, i Amazonas' steinalderstammer såvel som i Bill Gates' Microsoft, *vil bli like rike bare de handler maksimalt med hverandre*. Vi skal senere i boken sitere WTOs første generalsekretær som viser at den økonomiske verdensordningen i ulvetiden hvilte på den aller enkleste versjonen av denne teorien: at verdenshandelen hadde en evne til å utjevne økonomiske ulikheter mellom rike og fattige land

Innovasjon og kapitalens rolle i økonomisk utvikling

Når erkjennelsen av at det er innovasjonene som er økonomiens egentlige drivkraft får festet seg, vil man innse at det ikke er kapitalen *i seg selv* som er drivkraften i markedøkonomien. Kapitalakkumulering er et resultat av den dynamiske imperfekte konkurranse som oppstår av vellykkede

innovasjoner. Kapitalen *per se* blir – uten de investeringsmulighetene som skapes av innovasjoner – steril og unyttig. Uten ny kunnskap og innovasjoner vil økonomien nærme seg en likevektstilstand – en tilstand som er karakterisert av at ingenting nytt skjer, av at all stor fortjeneste forsvinner, og (som Schumpeter viste) av at all kapital mister sin verdi fordi det, enkelt sagt, ikke er etterspørsel etter annen kapital enn den som dekkes av avskrivningene. Hvorfor modelleringen av en slik død likevektstilstand (som Gustav Schmoller kalte det) – som i praksis ville ta livet av kapitalismen – skal stå som et slags mål for kapitalismens økonomiske teori, er et mysterium.

En japansk forsker, Kumio Fodama, beskriver økonomiens dynamikk slik: ‘Hele prosessen kan best sammenlignes med surf-riding. Når en ny innovasjonsbølge kommer, trenger man kapitalen for å betale inngangsbilletten for å kunne surfe’. Kapitalen blir et nødvendig verktøy – men et verktøy som er sterilt og unyttig uten de investeringsmulighetene som innovasjoner og nyskapning skaper. Et karakteristisk symptom på at det går nedover med en nasjon er derfor kapitalflukt. Denne oppstår når de innenlandske innovasjonene – og dermed investeringsmulighetene – tørker ut.

Allerede hos de klassiske økonomer – Adam Smith, Ricardo, og Marx – finner vi en bekymring over at kapitalen på et eller annet tidspunkt ikke vil bli noe verdt, en bekymring som ikke deles av den nyklassiske teori som fulgte etter den klassiske. Et viktig poeng her er at den nye evolusjonære økonomiforståelsen går på tvers av den høyre-venstre akselen som vi fremdeles forsøker å påtvinge enhver økonomisk politikk. Her møtes Karl Marx og Harvard Business School i skjønnt forening som representanter for en *dyna-*

*misk, forstående og produksjonsfokusert økonomiforståelse. Denne står i kontrast til den nyklassiske statiske, ordnende, og byttefokusede økonomiforståelsen. For Marx ville den fallende profittrenten bli selve kapitalismens endelig. Det er bare ved kontinuerlig å fornye produksjonsapparatet at man kan opprettholde økonomisk makt, var Marx' dype og viktige innsikt i innovasjonenes betydning. Nesten 150 år senere hevder Michael Porter fra Harvard Business School – i en del av hans bok som ikke kom godt frem i Porter-på-norsk – tilsvarende at økonomisk nedgang begynner når et samfunn slutter å være *innovasjonsdrevet* og går over til å bli *rikdomsdrevet*.*

En meget viktig konsekvens av dette er at det ikke går an for en nasjon å *spare* seg ut av et velstandsproblem – man kan bare *innovere* seg ut av et slikt problem. Denne innsikten har svært store – og ennå uoppdagede – konsekvenser for hva vi skal bruke et oljefond til. I forbindelse med dette er det et dilemma at forskjellen mellom et rikdomsdrevet og et innovasjonsdrevet samfunn ikke kommer frem i den økonomiske teori som har vært herskende siden 2. Verdenskrig – denne teorien er alt vesentlig basert på at det er *kapitalen i seg selv* som er drivkraften i økonomien.

Foreløpig ser det imidlertid ut til at Marx undervurderte innovasjonenes evne til å opprettholde etterspørselen etter kapital. Vi er idag tvert imot midt inne i et tekno-økonomisk paradigmeskifte – en innovasjonsprosess som omvelter samfunnet på en fundamental måte. Denne prosessen er i stort format det Joseph Schumpeter kalte en *kreativ ødeleggelsesprosess* – den ødelegger mye av verdien av gammel kunnskap og gammel kapital, og bare den kapital og den kunnskap som kobles til de nye innovasjonene vil stort sett klare å opprett-

holde og øke sin verdi. Da dampparadigmet tok over fra seilskutene, mistet både de fleste seilmakere sine jobber – uansett hvor dyktige de var – og kapitalen investert i seilmakerverkstedene mistet sin verdi.

Konsekvenser for finansiering av innovasjoner

Det råder en spenning i et nytt tekno-økonomisk paradigmeskifte mellom samfunnets bestående institusjoner og den nye teknologien. De gamle institusjonene blir mere og mere avlegs i forhold til det et nytt paradigme krever som levelige oppvekstvilkår. Samfunnets institusjoner blir som en samling generaler som er forberedt på forrige verdenskrig. Den institusjonelle tregheten fører til en tendens til diskriminering av aktiviteter i det nye paradigmet (idag f.eks. kunnskapsbasert tjenesteyting), i forhold til det gamle (idag tradisjonell industriproduksjon). Det nye tekno-økonomiske paradigmet har endel karakteristika som tyder på at vi er i en slik 'mismatch' mellom institusjoner og virkemidler på den ene side og de krav den nye teknologien setter til disse på den annen. Vesentlige trekk ved det nye paradigmet er følgende:

- Informasjonsteknologien virker både sentraliserende og desentraliserende, men i forhold til det gamle masseproduksjonsparadigmet er det klare desentraliserende trekk. Samdriftsfordeler (*economies of scope*) erstatter i stor grad stordriftsfordeler (*economies of scale*) ettersom nettverksorganisasjonene sprer seg (jfr. Benetton i forhold til Ford). For geografiske utkantstrøk ligger det i kortene at ulempene ved en perifer beliggenhet svekkes. Man kan like godt spille bridge med en japaner på internett på Svalbard som i Oslo. De praktiske konsekvenser

av dette er uklare, og vil være sterkt avhengige av aktive initiativ fra enkeltmennesker som ønsker å drive næringsvirksomhet i distriktene. *Slike personer blir viktige ressurser.* At de ansatte i de nye nettverksorganisasjonene ikke samles på samme geografiske sted, minsker fagforeningenes makt. Et enormt antall nye nisjer oppstår som et resultat av ny teknologi og globalisering (et større marked).

- Informasjonsteknologien vrir tyngdepunktet fra vareproduserende industri til en ny og utradisjonell tjenestesektor. Den vareproduserende næring vil imidlertid fremdeles være preget av stordriftsfordeler, slik at den ikke vil bli en ny 'jordbrukssektor'. Veksten i 'høykvalitetsjobber' vil komme et annet sted. Denne overgangen skaper store problemer for finansieringen av innovasjoner, for et virkemiddelapparat og et bankvesen som er fullstendig innstilt på industriproduksjon.
- Globaliseringen fører til at bedriftene må fokusere. Det er ikke lengere nok å være best i Norge, man må være blant de beste i verden for å overleve. Dette fører til at alle nasjoners industrielle base blir snevrere og dypere – mere spesialisert. Et krav fra Innovasjon Norge fra det nasjonsbaserte paradigmet er at en forretningsidé må kobles til en norsk industribedrift. Problemet er at norske industribedrifter – fordi de er tvunget til å fokusere, kan absorbere stadig færre slike prosjekter. Dette er en typisk virkemiddel*mismatch* som oppstår på grunn av paradigmeskiftet.

Norge har idag en trygg maktbalanse – en 'balance of countervailing power' som Galbraith kalte det – mellom staten og de store masseproduserende industribedriftene.

Det er et problem at den nye næringsstrukturen og det nye paradigmet synes å ha liten forståelse og få forkjempere innen den gamle industrielle maktstrukturen. Det er egentlig nokså paradisk at det er Arbeiderpartiets og SVs politiske frontfigurer som er opptatt av paradigmeskiftet – NHOs taushet om dette er rungende. Man synes der å ha ‘passivitet som strategi’. Dette er en strategi som er brukbar når man ligger helt i teten og seiler i medvind innen et paradigme, men som er livsfarlig når både vinden snur og konkurrentene skaffer seg nye og raskere båter.

Ved et paradigmeskifte synliggjøres bedre enn før forskjellen på gammel kapital – finanskapital – og ny kapital, kapital investert sammen med personens arbeidskraft. Denne forskjellen var veldig markant i USA i forrige århundre, der finanskapitalen, ofte engelsk, ble sett på som et nødvendig onde, mens gründerkapitalen ble sett på som noe langt mere positivt. Delingsmodellen i den norske skattereformen ‘straffer’ i prinsippet den kapitalen som også bringer med seg kunnskap og initiativ til bedriften i forhold til den ‘kunnskapsløse’ finanskapitalen. Denne formen for tankegang er klart et produkt av en økonomisk teori – som den nyklassiske – som helt utelater menneskelig initiativ og kunnskap fra sin modell, og der *kapitalen per se* er økonomiens drivkraft. Dersom man hadde ansett – som i et evolusjonært perspektiv – at den virkelige knapphetsfaktoren ikke er kapital, men *initiativ og ny kunnskap til bedriftene*, ville en slik reform ikke engang blitt foreslått. At en slik reform går igjennom må utelukkende skyldes den uheldige allianse mellom de politiske maktutøvere og de store og institusjonelt eide – statlige og private – bedrifter fra masseproduksjonsparadigmet som dominerer NHO.

Eierskap og insentiver i firmaenes og paradigmenes livssyklus

Det verdenssyn som oppstår i den helt formelle nyklassiske økonomiske teori er på flere områder sammenfallende med planlegningsparadigmets. Ett slikt område oppstår fordi man har forlagt de klassiske økonomers understrekning av *insentivenes betydning*. På 1700-tallet formulerte David Hume prinsippet som forbinder insentivene til innovasjonene: 'Necessity..is the great spur to industry and innovation'. Et annet område der nyklassisk og mekanisk økonomisk teori faller sammen med planlegningsparadigmets verdenssyn, er ved at *entreprenørfunksjonen* ikke er tilstede. Hverken insentiver eller det menneskelige initiativ – *entreprenørfunksjonen* – kunne formaliseres i økonomifagets modeller, og ble derfor utelatt og danner idag en av de viktige blinde flekker på økonomifagets kollektive netthinne.

Disse to områdene – *insentivene* og *entreprenørfunksjonen* – er ytterligere to områder der det tekno-økonomiske paradigmeskiftet vil forsterke de uheldige virkningene av en *ordnende* og *byttefokusert* tilnærming til økonomifaget. Da planlegningsparadigmet forsvant i Norge, overtok den nye markedsøkonomien av idag tilsynelatende disse to svakhetene fra den planøkonomiske tankegangen.

Den store engelske økonomen Alfred Marshall – og i enda større grad Schumpeter – levde nesten schizofrene og ofte ulykkelige faglige liv, trukket mellom en dyp forståelse for dynamikken i det økonomiske liv på den ene siden og en frustrert drøm om å formalisere dynamikken uten å frata den sine viktigste karaktertrekk på den annen side. I begge tilfeller ble de formelle modellene som Hamlet uten Prinsen. Marshall sammenlignet firmaer med trær. De begynner som små, vokser opp, og dør ut. I noen land, som i Italia, er

denne livssyklusen så selvfølgelig at når man stifter et firma, må man også angi hvor lenge man antar firmaet vil leve – man må stipulere en dato man antar firmaet vil slutte å eksistere. (Det går selvfølgelig an å forlenge denne datoen). Noen trær blir svært gamle, men til slutt dør selv skogens kjemper ut. For å ha et livskraftig næringsliv må en nasjon ha trær i alle stadier og størrelser.

Tekno-økonomiske paradigmeskifter bidrar svært til omveltningen i denne skogen. Det nye paradigmeskiftet manifesterer seg først som flere små, og tilsynelatende uviktige trær. Dampmaskinen tilbragte sine første 50 år utelukkende med å pumpe vann ut av gruver – det var få som så potensialet i denne pumpen. Etterhvert får imidlertid bærerne av det nye paradigmet en eksponensiell vekst, og man når etter en stund et stadium der den nye teknologien standardiseres. Når standardiseringen inntreffer, oppstår en kraftig ‘industry shake-out’ som desimerer bestanden av nye småtrær, slik at de neste store gigantene får lys og vekstmuligheter. På denne måten vokste antall firmaer i USA’s bilindustri fra 0 til nesten 300 i løpet av en 20-års periode, for så – under shakeoutperioden i de neste 30 år – å bli redusert til bare 4. Samtidig som denne prosessen foregår i det nye paradigmet industrier, faller de store trærne fra det gamle paradigmet overende – deres kunnskapsbase og teknologi er utbrukt og utbrent.

Eierskap og insentiver spiller vesentlig forskjellige roller gjennom denne livssyklusen. Den første vekstfasen krever sterk vilje, initiativ og desentralisert hands-on management. Produktidéen må også tilføres de *komplementære aktiva* som kreves for at firmaet – treet – skal kunne vokse. Under tidlige industrielle epoker var både krav til kapital og krav

til komplementær kunnskap mindre enn idag, og man fant ofte kapitalist og entreprenør i samme person.

Siden økte spesialiseringen – man skilte klart mellom kapitalisten og entreprenøren. I våre dager ser det ut til at eierfunksjonen splittes ytterligere opp på denne måten:

- A Initiativtakeren med produktidéen,
- B Personen som tilfører den første kapitalen sammen med initiativ og kunnskap om de nødvendige komplementære aktiva, og
- C Den rene kapitalisten som bare tilfører kapital uten kunnskap.

Gjennom et firmas livssyklus har disse funksjonene ulik betydning. På frøstadiet er initiativtakeren – A – Alfa og Omega. Her kommer dagens virkemiddelapparat hovedsakelig inn gjennom Norges Forskningsråd. Så kommer et stadium med en meget høy dødelighet, der virkemiddelapparatet vanskelig kommer til. Dette på grunn av den store grad av personlig engasjement, initiativ og oppfølging som kreves i denne fasen – som vi kaller B. Først når treet har vist seg levedyktig – noe som bare skjer i 1-2 av 10 tilfeller – kommer den rene kapitalisten – i fase C – på banen med sin 'kunnskapsløse' kapital. Problemet for innovasjonsbedriftene ligger i fasen mellom at forskningsrådet slipper og at børsen tar over. Det er her utfordringen ligger – og dette er en utfordring som er langt større idag enn for 20 år siden fordi:

1. De nye bedriftene er i stor grad basert på tjenesteyting, og representerer således en klar mismatch til de bestående institusjoners struktur, kompetanse og grunnholdning.

2. De nye bedriftene er i stor grad kunnskapsbedrifter, og kan som sådanne ikke tilby tradisjonell finansiell sikkerhet.
3. Det tekno-økonomiske paradigmeskifte forårsaker en voldsom utskiftning i bestanden av trær. Får vi ikke til dette skiftet, ender vi opp med en skog av enkeltstående og stadig mere vaklevorne kjemper. Levestandarden vil falle ubønnhørlig i takt med en slik utvikling. Bruker vi oljepengene til å la være å endre oss, blir problemet langt verre.
4. Fordi vi i den globaliserte økonomien har gitt fra oss de fleste mulighetene vi i det nasjons-baserte paradigmet hadde til å hjelpe våre mest lovende trær, er tidspresset langt større og tabbekvoten langt mindre enn før.
5. Det nye paradigmet befinner seg i stor grad i en pre-standardiseringsfase som gjør det umulig å 'plukke vinnere'. Den prosessen som bestemmer hvilke trær som skal bli store er hverken demokratisk, forutsigbar, eller fører nødvendigvis til et optimalt resultat. (Operativsystemet MS-DOS og tastaturet jeg skriver på er to nærliggende eksempler på suboptimal teknologisk standardisering). Markedsmakt og det historiske akkumulerte produksjonsvolum denne fører med seg, ser ut til å være de viktigste bestemmende faktorer for teknologisk standardisering. Hvem kunne, rundt 1910, forutsi hvilke 4 av de nesten 300 bilfabrikkene i USA som skulle overleve?

Det er på denne bakgrunn vi må diskutere forholdet mellom eierskap og innovasjon.

Det 20. århundre gikk i stor grad med til en kamp mellom statlig og privat initiativ. En lærdom av dette er det at staten ikke egnet seg som barneoppdrager. Det er vesentlig at den funksjonen det er å bringe neste generasjon til det punkt at de kan klare seg selv i livet er desentralisert til familien. Store institusjoner – enten de er statlige eller private – kan, nesten uansett ressurser, ikke oppfylle denne funksjonen. Å starte en kunnskapsbedrift er som et nytt tres fødsel – med den forskjell at her dør 80 % i barselseng. De som har startet en ny bedrift vet at den første fasen er mere intensiv enn den å oppdra et barn. Man snakker om bedriftens personale som ‘en familie’ – og i tidlige stadier er dette oftest mere enn direktørens talemåter ved julebordet. Etterpå deler disse personer minner som om man hadde overlevet en krig sammen. Det kreves en konstant årvåkenhet i en verden uten rutiner, der avgjørelser må taes kontinuerlig, på sparket, og på ‘gefühlén’. I sentrum av dette sitter entreprenørene – som idag ofte består både av type A og B ovenfor – som ‘input-coordinators’ i en verden der veien til suksess er en Churchillsk ‘constant vigilance’ under en konstant kapitalmangel. Dette er ikke noe forsøk på å gjøre gründeren til noen helt, bare på å beskrive en funksjon som – spesielt under et paradigmeskifte – er helt nødvendig i samfunnet. Vi har sluttet oss til det globale samfunnet, og må derfor sørge for at en slik funksjon finnes og er like god som i de land vi konkurrerer med.

Her kommer insentivene inn. Max Weber forklarte forskjellen på insentivene til en bedriftseier og en byråkrat om trent slik: Dersom bedriftseieren tar en risiko får han en høy gevinst hvis det går bra, og et stort tap hvis det ikke går bra. En ansatt i en stor institusjon – *statlig eller privat* – har en

helt annen insentivstruktur. Tar han en stor risk og det går bra, får han en meget liten gevinst. Går det dårlig, får han et stort tap ved å risikere ikke å bli forfremmet. Den beste strategien for en ansatt i en stor organisasjon er å la være å ta store risiker.

Ved et tekno-økonomisk paradigmeskifte er imidlertid alle viktige investeringer risikable. Spørsmålet er da om vi vil at ansatte i store organisasjoner – med penger som tilhører folk flest (som skattebetalere eller aksjeeiere) – skal ta slik høy risiko uten å ha de rette insentivstrukturene til å gjennomføre prosjektene på best mulig måte. Et eksempel kan illustrere de problemer som oppstår under et tekno-økonomisk paradigmeskifte: Edison hadde to prosjekter, blant flere, den elektriske penn og det elektriske lys. Vi forutsetter at Edison er kommet til en ansatt i Innovasjon Norge med prosjektene. En penn er noe som blir brukt hver dag, og en mekanisering av pennesplitten ved hjelp av elektrisitet høres ut som et prosjekt med et stort marked. Vår mann i Innovasjon Norge søker datidens beste informasjonskilde, nemlig Salmonsens Konversasjonsleksikon. Der finner han at ‘det elektriske lys aldri vil få noen betydning, da det er skadelig for øynene’. Helt rasjonelt går han inn for den elektriske pennen, som er en ‘flop’.

I den forvirring som er oppstått etter planleggingsparadigmets fall må det offentliges rolle revurderes. Denne rollen er – som nevnt ovenfor – stor. Det offentlige har mange ‘komparative fortrinn’ – å hjelpe private bedrifter med kapital er klart et av dem. Denne rollen må imidlertid variere gjennom bedriftenes og de tekno-økonomiske paradigmeskiftenes livssykluser. En vurdering av dette må være en del av en gjennomtenkt næringspolitikk. Å tro at institusjonel-

le investorer – det være seg statlige eller private – skal kunne overta entreprenørrollen gjennom alle faser, er helt klart feil vei å gå.

Nekrologiavdelingen

ROBERT HEILBRONER (1919 – 2005) er kjent som forfatteren av *The Worldly Philosophers*, verdens mest solgte bok i økonomisk idéhistorie med nesten 4 millioner eksemplarer. Et par år før han døde spiste vi lunsj sammen i New York. Heilbroner var da opptatt av å fortelle at han noen dager i forveien var blitt invitert ut til lunsj av en sjarmerende ung mann fra *The New York Times*. De to hadde hatt en svært hyggelig konversasjon, så hyggelig at Heilbroner dagen etter kom på noe mer han gjerne ville fortelle, og derfor ringte til avisen og spurte etter journalisten. «Han jobber i nekrologiavdelingen», sa sentralborddamen, «et lite øyeblikk».

Noen dager senere var Heilbroner ennå ikke helt kommet over overraskelsen. En annen amerikansk kjendis, Ann Landers – USAs Klara Klok gjennom flere generasjoner – skriver i sin selvbiografi hvorledes hun korrekturleste sin egen nekrolog med den begrunnelse at man da kunne luke ut såpass at ettermålet ikke ble direkte feil.

En venn av meg kalte meg en gang for en *nekrofil økonom*, fordi jeg brukte så mye tid på å grave meg ned i døde økonomers verker. Men jeg har vel også en idé om at ved å kjenne menneskene bak de økonomiske teoriene, blir man bevisst at økonomien er menneskeskapt, en bevissthet som kanskje er en nødvendig forutsetning for å bidra til å gjenskape en menneskelig økonomi. I dette kapittelet skal jeg presentere

en del av de døde økonomene som har vært mine samtalepartnere i flere tiår – økonomer som har formet tradisjoner og fått politisk innflytelse, kort sagt økonomer som kan få oss til å forstå historien og våre egne samfunn bedre.

Friedrich List (1789 – 1846) og velferdsstatens fødsel

De fleste av oss anser i dag velferdsstaten som et slags kompromiss mellom markedsøkonomien og kommunismen. Til tross for kompromissenes opplagte rolle, er det likevel veldig feil å tro at velferdsstaten utelukkende er et produkt av et kompromiss mellom liberalismen og marxismen. David Ricardos liberalisme var en kosmopolitisk økonomisk teori der nasjonalstaten var irrelevant. Liberalismen vil redusere staten til et minimum, til en nattvekterstat. Vektere skal som kjent levere trygghet, ikke velferd. Også i marxismen skulle staten «svinne hen» og Marx' påstand om at «arbeidere ikke har noe fedreland» gjorde kommunismen opprinnelig like kosmopolitisk som liberalismen. En nasjonsbasert velferdsstat kan umulig være resultatet av et kompromiss mellom to økonomisk-politiske retninger som var skjønt enige om at staten skulle vekk. Den falmende ideologiske stjerne Anthony Giddens har derfor helt rett når han skriver at velferdsstaten ble skapt av mennesker som mislikte kommunismen like meget som de mislikte liberalismen. Den hadde et helt annet og selvstendig teoretisk grunnlag.

Ideen om en velferdsstat vokste ut av en økonomisk tradisjon grunnlagt på naturretten og med fokus på menneskers behov. Ikke, som dagens økonomifag, på fysikk. Ideen om en velferdsstat kan spores tilbake til Nicholas Cusanus som var født i Moseldalen i 1401, og kan siden følges i tysk økonomisk tradisjon. Midt på 1600-tallet var

det offentlig betalte leger i Gotha, der den først tyske økonom Venit von Seckendorff arbeidet. Siden følger Leibniz og Christian Wolff denne ideen inn i 1700-tallet og opplysningstiden.

I tillegg til Ricardo og Marx finnes det altså en tredje teoretisk tradisjon, og også en tredje 1800-tallsperson. Det var Friedrich List (1789-1846) og hans teorier som leverte forutsetningen for velferdsstaten. List hevdet at «mellom individet og menneskeheten står nasjonalstaten». Hans bok «Das Nationale System der Politischen Ökonomie» (1841) setter nasjonalstatens produksjonssystem – «nasjonale innovasjonssystemer» i dagens terminologi – i sentrum for økonomisk teori. Ikke byttehandel som hos Ricardo. Harvardhistorikeren Roman Szporluk hevdet sågar at Marx fikk sin kritikk av engelske økonomer og sitt industrifokus gjennom å lese List i 1844 – 45. Det første språk Lists bok ble oversatt til var svensk, og det var helt klart Lists teorier som dannet grunnlaget for Norges industrialisering. List var en forløper for det som ble den tyske historiske skolen i økonomifaget, og det var disse økonomene – som av sine uvenner ble kalt «katetersosialister» – som formulerte ideene som muliggjorde velferdsstaten og dens institusjoner.

Dersom velferdsstaten har en fødselsdag, er det 8. oktober 1872. Det var en søndag, og en gruppe økonomer av ulike politiske avskygninger var samlet i et privat hjem i Eisenach. Der og da grunnla de Verein für Sozialpolitik, en gruppering som fram til 1932 gradvis la grunnlaget for institusjonene som «siviliserte» markedsøkonomien, fra arbeidsløshetstrygd til kontroll av bankkarteller. Lederen Gustav Schmoller uttalte da at samfunnet var i ferd med å bli som en stige der alle de midterste trinnene var råtne og ikke ga fotfeste,

dvs. folk var enten veldig rike eller veldig fattige. Den gang var det en god beskrivelse for utviklingen innen enhver nasjonalstat. Nå kryper den samme problemstillingen fram igjen, ikke bare innen land men også mellom land. Katetersosialistene fikk gehør hos Bismarck, og den politiske prosessen var i gang. Bismarck skal engang til og med ha uttalt til en av katetersosialistene, Eugen von Philippovich, at han ville visst vært en katetersosialist selv dersom han hadde hatt tid til slikt. Men selvfølgelig var det kommunismen som fikk Bismarck til å se alvoret i problemene, og den samme trusselen gjorde at frihandelen ble ofret for å muliggjøre Marshall-planen etter 2. Verdenskrig.

«Det sosiale spørsmål» – fattigdommen – red Europa som en mare gjennom hele 1800-tallet. Verein für Sozialpolitik var et langsiktig og etter hvert uhyre vellykket forsøk på å løse dette spørsmålet. Liberalistene var av den oppfatning at økonomisk harmoni ville oppstå dersom bare alle laug, fagforeninger og andre særinteresser ble utradert og staten så godt som forsvant. Kommunistene på sin side ville styrte «rikingene» og snu den sosiale pyramiden på hodet. I Lists tradisjon anså Verein für Sozialpolitik at entreprenørskap fra «det industrialiserende borgerskap» var en viktig økonomisk drivkraft så lenge denne fungerte i samfunnets interesse. De mente også at en nasjons rikdom var avhengig av hva den produserte. Industrialisering var viktig – «næringsnøytralitet» ville vært utenkelig. Ricardos liberalisme står for det motsatte syn: her er alle økonomiske aktiviteter likeverdige.

Katetersosialistene skapte et uhyre vesentlig kompromiss mellom liberalistenes statshat og kommunismens nedvurdering av individet til fordel for kollektivet. Tysk økonomisk

teori utmerker seg ved å kombinere den individuelle og den kollektiv dimensjon, som ofte må avveies mot hverandre. Individets frihet til å bære våpen må avveies av samfunnet mot andre individers frihet fra å bli skutt.

Forutsetningen for velferdsstaten er at det finnes noe å fordele, og uten Friedrich Lists teorier om industrialisering og riktig timing av frihandel hadde det ikke blitt noen velferdsstat. Det er denne politikken Afrika ikke har fått lov å føre, og det er derfor verdiskapningen der ikke kommer i gang. Våre forsøk på å overføre velstand ender med å sette et kontinent på trygd. Også det norske sosialdemokratiet hadde lenge, slik som det tyske, en industripolitikk som kjerne.

Da Gustav Schmoller 25 år senere ble rektor ved Universitetet i Berlin, benyttet han tiltredelsesforelesningen til et stort oppgjør med både liberalismen og kommunismen, disse «tvillingsøsken i ahistorisk rasjonalisme». Han anså dem begge som overvunnet, men der tok han dessverre grundig feil. Den kalde krigen var nettopp mellom disse utopiene, og da den ene utopiske teorien – liberalismen – vant, var Gustav Schmollers økonomiske teori utradert. Den levde imidlertid lenge nok til å bygge opp Europas nasjonalstater etter 2. Verdenskrig etter Friedrich Lists oppskrift.

Næringspolitikk og velferdsstat er på alt annet enn veldig kort sikt to alen av samme stykke. Skal den norske velferdsstaten overleve på sikt, skal vi unngå den «hollandske syken» som truer alle ressursrike land, trenger vi Lists og Schmollers økonomifag tilbake. Det må igjen ryddes plass til et økonomifag som er basert på erfaring og med levende mennesker i sentrum – ikke fysikk og likevekt.

Thorstein Veblen (1857 – 1929): USAs mest berømte økonom

Den institusjonelle økonomiske tradisjonen startet rundt forrige århundreskifte med Thorstein Veblen, en amerikansk økonom med foreldre fra Valdres. På mange måter ble den en amerikansk videreføring av den kontinentaleuropeiske – i motsetning til den engelske – økonomiske tradisjonen. Typisk for denne tradisjonen er at mennesket og dets behov, *Der Mensch und seine Bedürfnisse*, står i sentrum. Mens den engelske teorien setter bytte og byttehandel i sentrum, har den kontinentale teorien i langt større grad mennesket som et produserende åndsvesen for øyet. I den byttefokuserte standardteorien ble mennesket til slutt redusert til en skarve produksjonsfaktor i likevektens tjeneste.

Skulle antall bøker skrevet om en person være en indikasjon på berømmelse, er Thorstein Bunde Veblen uten tvil USAs mest berømte økonom. Veblens foreldre emigrerte fra Høre i Valdres noen år før Thorstein ble født, og hans språk var valdresdialekt helt til han ble tenåring. I dag, 80 år etter hans bortgang, kommer det stadig ut nye bøker i USA om denne Valdres' mest kjente sønn. En av de siste samlingene av artikler, som kom ut på et amerikansk universitetsforlag, diskuterer hans innflytelse i det 20. århundre bak boktittelen «Veblens Århundre».

Da vi i 2007 markerte at det var 150 år siden Veblen ble født, var det flere faktorer som gjør at han stadig fengsler samfunnsvitere, ikke bare i USA, men over hele verden. Veblen var en meget original og kontroversiell tenker, men samtidig så vel ansett i sin egen tid at han ble tilbudt vervet som President i American Economic Association. Dette tilbudet avsto han. Bredden i Veblens samfunnsvitenskapelige forfatterskap – fra antropologi via krig og fred til artikler mot rasehygiene

– er et annet særpreg. Veblen skrev i en tid da økonomifaget var meget bredere definert enn i dag. Økonomifaget – spesielt utenfor England – fungerte som en helhetlig samfunnsvitenskapelig paraply over det som i dag er delt opp i flere fag, som for eksempel sosiologi, deler av statsvitenskapen, teknologi, etikk, geografi og historie.

Et annet aspekt som gjør Veblen spesielt aktuell i dagens situasjon er at han skrev i en periode som på mange måter ligner vår egen. Store teknologiske gjennombrudd hadde skapt stor vekst på børsen, og finanskapitalen dominerte over dem Veblen helst så hadde makten: nemlig produksjonskapitalen. I en het debatt mellom Veblen og hans kollega Irving Fisher om bokføringsprinsipper hevdet Veblen at kapitalismen ville bære galt avsted dersom firmaer ble tillatt umiddelbart å inntektsføre usikre fremtidige inntekter. Det var nettopp dette prinsippet som var hovedproblemet bak ENRON-skandalen. Når det globale samfunn i dag igjen søker etter en ny balanse mellom finansøkonomi og produksjonsøkonomi, kan Veblen bidra med viktige innsikter.

Dagens standard økonomifag har to hovedutfordrere: institusjonell økonomi og evolusjonær (Schumpeteriansk) økonomi. Utrolig nok er Thorstein Veblen stamfar til begge disse teoretiske retningene. Sammen med John Commons regnes Veblen som institusjonalismens far. Thorstein Veblens artikkel i *Quarterly Journal of Economics* fra 1898, «Why is Economics not an Evolutionary Science» ansees som startskuddet for den evolusjonære økonomiske teorien. Det er altså all mulig grunn til å markere Veblens banebrytende arbeid i økonomifaget. Spesielt er dette vesentlig her i Norge, hvor begge disse økonomiske skolene – den institu-

sjonelle og den evolusjonære – står svakt i forhold til i andre land.

Thorstein Bunde Veblens foreldre emigrerte fra Høre i Valdres, der de kom fra to nabogårder. Thorsteins far kom fra Veblen og moren fra Bunde. Et postkassestativ i Høre deles fremdeles kun av familiene på Bunde og Veblen. I Høre stavkirke – fra omtrent 1180 – et steinkast unna postkassene, står fremdeles kirkebenken merket «Bunde» rett bak benken merket «Veblen». I Veblenåret 2007 ble det i Valdres avholdt et internasjonalt seminar og avduket en minnestein på Høre skole, på Veblengårdens gamle grunn.

Knut Odners bok «Thorstein Veblen – Forstyrren av den Intellekтуelle Fred» (Abstrakt Forlag 2005) gir en god innførsel i Veblen og hans innflytelse i USA, samtidig som den gir nye perspektiver på «nordmannen» Thorstein Veblen. At han – slik ellers jødene tradisjonelt har gjort – har sett verden utenfra, som i en Brechtsk *Verfremdung*, er en del av standardanalysen av Veblen. Hva ved hans norske bakgrunn som gjorde dette outsider-perspektivet så spesielt, er imidlertid et relativt utforsket tema.

Veblens økonomifag er på mange måter den rake motsetning til dagens standardfag: et bredt ikke-kvantitativt, ikke-matematisk fag basert på faktisk viten der relevans er eneste kriterium for verktøykassens innhold. Som nå har slike kvalitative tilnærminger også før måttet vike – som i 1760- og 1840-årene – men historien viser at de alltid vender tilbake. Veblen leve!

Joseph Schumpeter: Innovasjoner og industriell dynamikk

Tidlig på 1990-tallet fikk Joseph Schumpeter (1883-1950) og hans teorier om innovasjoner og entreprenørskap – ikke

kapitalen i seg selv – som kapitalismens egentlige drivkraft sitt gjennomslag gjennom OECDs TEP-Program (Technology and the Economy). Dessverre gikk denne debatten oss hus forbi i Norge, fordi det så godt som ikke fantes schumpeterianske (evolusjonære) samfunnsøkonomer.

Fenomenet Schumpeter ble imidlertid etter hvert så viktig at tradisjonelle nyklassiske økonomer ikke lenger kunne neglisjere det. Schumpeters inntog i det tradisjonelle faget skapte nyklassiske likevektsmodeller – som er tuftet på at det ikke skjer noe nytt – som blir tillagt noen utvalgte «schumpeterianske» variabler. I evolusjonær teori er derimot det nye selve drivkraften, og likevekt er et uinteressant begrep. Metodologisk blir dette en blanding av elementer som i utgangspunktet er inkompatible, som en teori som forutsetter at jorden er flat bortsett fra noen steder der den forutsettes å være rund. Et seminar Vekstforsk arrangerte nylig tyder på at dette perspektivet dominerer samfunnsøkonomidelen i prosjektet.

For ikke å true flathetsforståelsen – dvs. likevekten – bringer man med seg den mest sentrale men minst diskuterte forutsetningen fra nyklassisk økonomisk teori, nemlig likhetsforutsetningen (at alle økonomiske aktiviteter og agenter er kvalitativt like). Standardøkonomene har tatt inn over seg motefenomenet Schumpeter, men fortsetter altfor bekymringsløst med gjennomsnittsbetraktninger som hindrer en kvalitativ forståelse av teknologi, industriell dynamikk og ujevn økonomisk vekst. Mesonivået i analysen mangler, her finnes kun det konkrete geografiske og det svært abstrakte. Man prøver å forstå innovasjoner ved å telle dem: oppfinnelsen av glødelampen og siste episode av Hotel Cæsar i forhold til nest siste episode er begge én innovasjon. Man

forsøker å observere entreprenørskap uten å ta i betraktning om det er en pølsebu som grunnlegges eller en fabrikk for solcellepaneler. Man måler produktivitetsøkninger uten å se om produktivitetsøkningen følges av fallende lønninger – som hos flyselskapenes kabinpersonale – eller av stigende lønninger i en høyteknologibedrift.

Antibiotika er mer enn en «produktivitetsøkning» i forhold til årelating, på samme måte som fornybar energi er det i forhold til et kullkraftverk. Innovasjoner har også helt andre effekter i Bill Gates' Microsoft enn de har i de firmaene som tar i bruk hans teknologi, helt andre effekter hos Monsanto's frøfabrikk enn hos bøndene som etter hvert blir tvunget til avhengighet av Monsanto's frø. Forskning og innovasjoner i konkurranseutsatt sektor skaper lønnsbestemmende produktivitetsøkninger, de bestemmer hvor mange norske arbeidstimer vi må gi fra oss for å bytte til oss én arbeidstime fra for eksempel Kina. Denne type innovasjoner holder norsk lønnsnivå oppe i forhold til Kinas. Innovasjonene som skapes ved at vi bestiller flybilletter selv har en helt annen effekt; dette er en type innovasjoner som hjelper oss som forbrukere, men ofte presser lønningene i den produserende næringen.

Gjennomsnittsbetraktninger rundt innovasjoner kan føre feil av sted i forhold til næringspolitikken. Et lærd innlegg på Vekstforsk-seminaret antydte at siden 99 prosent av forskingen som førte til produktivitetsendringer i Norge var produsert i utlandet var ikke norsk forskning viktig. Vi behøvde kanskje ikke utdanne ingeniører, men isteden folk som kunne språk og dermed imitere utenlandske innovasjoner. Resonnement at 99 prosent skjer utenfor Norge kan brukes om det meste, fra barnefødsler til investeringer i infrastruktur, men dette fritar oss ikke fra et lokalt behov for verken barnefødsler

eller forskning. Thorstein Veblen hadde rett: Universitetsutdanning kan lede til forurensing av folks instinkter.

Norges oljeproduksjon er allerede sunket med en tredjedel siden toppåret. Vi trenger snart en bevisst politikk for å bygge opp et internasjonalt konkurransedyktig næringsliv utenfor petroleumssektoren, i næringer som tåler vårt høye kostnadsnivå. Historiens dom over regjeringen i Klondyke vil ikke være basert på hvor fort den fikk gullet (les: oljen) opp av bakken, men på hva slags produksjonsliv den etterlot seg da denne rikdommen tok slutt. For å forberede det trengs også et økonomifag med en bedre forståelse av industriell dynamikk. Nå produseres det en massiv og statisk nyklassisk kake med en svært tynn schumpeteriansk glasur.

Glemte innsikter: Ragnar Nurkse (1907 – 1959)

Estlands mest kjente økonom, Ragnar Nurkse er en av de fremste representantene for utviklingsøkonomiens gullalder. Her er det teorier vi i langt større grad bør tørke støv av og ta i bruk igjen, nå da det stadig blir klarere at Tusenårsmålenes behandling av fattigdommens symptomer – men ikke av dens årsaker – er et gigantisk blindspor.

Nurkses liv bar preg av Baltikums brogede historie. Hans far var etnisk estlender, hans mor tilhørte den lille svenske minoriteten i Estland. Han gikk folkeskolen på russisk, gymnasiet på den gamle tyskspråklige Katedralskolen i Tallinn, og hans glimrende karakterer fra Musikkakademiet i Tallinn er skrevet på estisk. At han siden giftet seg med en kvinne med både engelsk og fransk nasjonalitet, og arbeidet i Folkeforbundet i Genève for siden å bli professor i økonomi i USA, først ved Columbia og siden ved Princeton, kompletterer bildet av en uhyre språkmektig kosmopolitt.

Som den kjente tyske økonomen Werner Sombart vokste Nurkse opp på landsbygda. I hvert sitt land arbeidet deres fedre som administratorer på store landeiendommer, men i sin ungdom flyttet begge til hovedstaden; Sombart til Berlin og Nurkse til Tallinn. Man kan undres over i hvor stor grad deres syn på økonomisk utvikling ble preget av den kontrasten mellom landsbygda og hovedstaden de selv opplevde i ung alder. For dem begge krevde økonomisk utvikling «byaktiviteter»: industri, handel og avanserte tjenester. For Sombart tilhørte landbruket ikke kapitalismen. Nurkse studerte økonomi i Tartu (Estlands universitet grunnlagt i 1632), i Edinburgh og Wien.

Nurkse beskrev underutviklingens onde sirkler: «et land er fattig fordi det er fattig». Derfor var det nødvendig å satse på en balansert vekst av tilbud og etterspørsel, der et hovedpoeng med økonomisk utvikling var at folk produserte et mangfold av varer og ble hverandres kunder. Andre utviklingsøkonomer på den tiden argumenterte for en ubalansert vekst der noen ledende sektorer burde prioriteres. Begge disse skolene hevdet imidlertid at industrialisering var helt nødvendig. Sett i forhold til Washington-institusjonenes siste 20 års bevisste avindustrialisering tilbake til «komparative fortrinn» i råvareproduksjon, var imidlertid uenigheten mellom de klassiske utviklingsøkonomene helt ubetydelig. Alle forstod de betydningen av å diversifisere vekk fra avhengigheten av råvarer.

I forhold til de andre klassiske utviklingsøkonomene var Nurkse også spesielt opptatt av problemene med å finansiere den økonomiske utviklingen. Han arbeidet som finansanalytiker i Folkeforbundet fra 1934 til 1945, og var en av hovedarkitektene bak Bretton Woods-systemet fra 1944.

Ettersom Den kalde krigen skred frem, forsvant utviklingsøkonomien nesten som fag, og med den en kvalitativ forståelse av betydningen av et lands strukturelle balanse mellom ulike økonomiske aktiviteter. Da Berlin-muren falt hadde den internasjonale handelsteorien, som på policy-nivå ikke skjeller mellom ulike økonomiske aktiviteter, på mange måter også tatt utviklingsteoriens plass. Land ble «bombet tilbake» til ensidig avhengighet av noen få råvarer.

Hvor radikale var så de klassiske utviklingsøkonomenes ideer? Ikke svært. Deres påpekning av behovet for å diversifisere vekk fra råvarer til industri var det samme prinsippet den russiske statsminister Sergei Witte stod for i det Russland der Nurkse vokste opp. Estlands selvstendighet fra Russland i 1918 skapte en vellykket jordreform, samtidig som en aktiv industripolitikk fortsatte. Det er egentlig kun i forhold til Washington-institusjonenes ensidige fokus på frihandel at Ragnar Nurkse i dag fremstår som «radikal», men desto mer velkommen.

To av Nurkses meningsfeller i utviklingsøkonomien, svensken Gunnar Myrdal og Arthur Lewis fra Santa Lucia i Vest-India, fikk begge Nobels minnepris i økonomi. Begge beskrev de samme «onde sirkler» som Nurkse tidlig hadde gjort, men Nurkse var gått bort, i en alder av 52 år, lenge før denne prisen ble etablert.

Under en konferanse i det Estiske Vitenskapsakademiet fikk jeg en e-post fra en av Nurkes tidligere studenter som hadde spist frokost med ham den dagen han døde på en spasertur nær Genève. «Han vandret langs en gul sennepsåker og døde av et massivt hjerteanfall,» skrev hans tidligere student.

To økonomikarrierer: Moses Abramovitz og Milton Friedman

Da depresjonen var på sitt verste sommeren 1934, og med kano som eneste transportmiddel, tilbrakte to økonomistudenter ved Columbia-universitetet seks uker alene sammen i villmarken nord i staten Ontario i Canada. De to var Moses Abramovitz (1912–2000) og Milton Friedman (1912–2006). Det ble begynnelsen på et livslangt vennskap.

Begge gjorde karriere; den ene på Stanford og den andre i Chicago. Begge fikk det ærefulle verv å være formann i American Economic Association, men deres karrierevalg var ytterst forskjellig.

I begynnelsen av 1950-årene, bevæpnet med data for den amerikanske økonomien mellom 1870 og 1950, forsøkte Abramovitz å forstå økonomisk vekst. Han ville finne ut hvor meget hver av de to viktigste produksjonsfaktorene – kapital og arbeid – hadde bidratt med til USAs enorme vekst. Til sin store forbauselse fant han at økt innsats av disse to faktorene til sammen bare forklarte 15 prosent av landets økonomiske vekst i perioden.

De resterende og uforklarte 85 prosentene ble en «restfaktor» (på engelsk: residual). Abramovitz betegnet den gang restfaktoren som «et mål på graden av vår uvitenhet». Andre økonomer, med annen metodologi, kom senere til samme resultat.

På samme tid, mens den anti-kommunistiske McCarthy-bølgen var på sitt høyeste, skrev Friedman boken «The Methodology of Positive Economics». Her forsvarte han at den rådende teorien var basert på svært urealistiske forutsetninger. Han skrev: «Man vil finne at uhyre viktige og signifikante hypoteser vil ha 'forutsetninger' som er svært unøyaktige (på engelsk: wildly inaccurate) beskrivelser av

virkeligheten, og, generelt sett, jo viktigere teorien er, desto mer urealistiske er forutsetningene.»

Friedman etablerte en negativ sammenheng mellom vitenskapelighet og virkelighet. Gjennom hele den kalde krigen skapte Friedmans bok en beskyttende kokong mellom det fysikkbaserte økonomifaget og fakta. Jo mer interessert man var i virkeligheten, desto mindre vitenskapelig var man. Victor Norman plasserte seg selv i Friedmans hierarki da han sa til Dagens Næringsliv at «[n]oe av det fine med økonomifaget er at det bare er en måte å tenke på, faktisk viten finnes ikke.» (31. desember 1994)

Noen år tidligere, midt under Berlin-blokaden, hadde en annen amerikansk økonom, Paul Samuelson (født 1915) «bevist» at under de samme livsfjerne forutsetningene Friedman senere skulle forsvare, ville global frihandel skape global inntektsutjevning, såkalt «faktorprisutjevning». For eksempel: Hadde vi bare satt norske bønder og norske aksjemeglere i hvert sitt land og erklært frihandel, ville de blitt like rike, og vi hadde sluppet hele maset med jordbruksoppgjøret.

Sammen ble Friedman og Samuelson dynamitt fordi Friedmans tese beskyttet Samuelsons fra virkelighetens dagslys. Da Berlinmuren falt, dannet de to grunnlaget for The Washington Consensus og vår økonomiske verdensordning. «Vi må utnytte den globale økonomiens evne til å utjevne ulikheter mellom land,» erklærte WTOs første generalsekretær.

I mellomtiden jobbet Moses Abramovitz med en kvalitativ forståelse av økonomisk vekst. For ham var de tradisjonelle produksjonsfaktorene – arbeid, kapital, totalfaktorproduktivitet – bare de «ytre» (på engelsk: immediate) kilder til økonomisk vekst. Man måtte grave dypere.

For meg ble Abramovitz et forbilde, og for 30 år siden

tok resymeeet av min doktoravhandling hans «restfaktor» som utgangspunkt. «Restfaktoren» måtte være veldig ulikt fordelt mellom økonomiske aktiviteter, og valg av næring ville derfor være vesentlig for økonomisk vekst. På 1900-tallet var det masse «restfaktor» i bilindustrien og minimalt i hanskeindustrien. «Restfaktoren» måtte også inneholde viktige synergieffekter, som mellom industri og jordbruk.

I et brev til meg i 1996 kommenterte Abramovitz: «Jeg er spesielt enig i at 'restfaktoren' og vekst generelt er nærings-spesifikk.» Men det visste vi alle i 1930-årene, la han til. For utviklingsøkonomien står hans innsikter i praksis urørt.

Vennskapet mellom Abramovitz og Friedman var ikke alltid lett. «Jeg har vunnet mange debatter med Milton,» sa Abramovitz til meg i 1993, «men aldri når han har vært til stede».

Milton Friedman gikk bort i november 2006, men det faller meg naturlig å lyse fred over de to vennenes minne samtidig. Et Google-søk på «Moses Abramovitz», som trengte dypt inn i hva som gjør noen land rike og andre fattige, gir tre promille av det antall treff man får på «Milton Friedman», en viktig ideolog som under den kalde krigen gjorde markedet til et harmoniskapende maskineri.

Måtte et søk om ti år gi jevnere fordeling mellom de to vennene.

John Kenneth Galbraith (1909 – 2006)

Uansett hva man måtte mene om hvordan nekrologer bør lages, fikk vi for få år tilbake oppleve en nekrolog som skilte seg ut fordi den også var en nekrolog over en økonomisk tradisjon. En tradisjon som en gang var den dominerende, men nå er i ferd med å dø ut. John Kenneth Galbraith, som

gikk bort 29. april 2006 i en alder av 97 år, var på mange måter den siste institusjonelle økonom av den gamle skolen; økonomer som ikke betraktet økonomi filtrert gjennom matematiske briller, men isteden kommuniserte i krystallklar tekst. Denne metoden hadde den fordel at man også langt bedre får med seg kvalitative fenomener som først senere gir kvantitative utslag. Det er nettopp den type økonomer, *worldly philosophers*, som Robert Heilbroner i siste utgave av sin bok advarer oss om at er i ferd med å dø ut.

Sammenligner vi John Kenneth Galbraiths analyse av amerikansk landbruk under depresjonen i 1930-årene med analysen fra Andrew Bernstein, en amerikaner som nylig ble gjort kjent her hjemme av Civita – Senter for næringsliv og samfunn, ser vi hvordan disse to ulike tilnæringsformene skaper to ulike analyser. Galbraith forteller oss hvor forskjellig krisen i 30-årene slo ut i industri og i landbruk. I industrien skapte krisen arbeidsløshet, mens de som beholdt jobben beholdt lønnen. I landbruket falt prisene raskt med 70 prosent i forhold til prisene på industriprodukter, og skapte en langt mer dyptgående krise, med konkurser, tvangsauksjoner, og hærer av hjemløse bønder på vandring. Regjeringen grep inn for å holde landbruksprisene oppe for å forhindre sult. Andrew Bernstein mener i sitt *Capitalist Manifesto* at krisen i 1930-årene først ble skapt av regjeringen, som siden gjorde krisen verre fordi den «kunstig forsøkte å holde prisene oppe når de mest av alt trengte å falle». Dersom mennesket hadde vært en hvilken som helst annen produksjonsfaktor ville Bernstein hatt rett. Galbraith og hans kolleger «feilpriset» imidlertid landbruksprodukter og gjorde det dermed mulig for amerikanske bønder å overleve. «Getting the prices wrong» har også vært starten på de fleste lands

utviklingsprosesser. Dette er nå forbudt av Washington-insitusjonene, som har satt likevekten i sentrum istedenfor menneskene.

Galbraith taklet på en beundringsverdig måte viktige problemområder som standardteorien har en tendens til å forutsette vekk, slik som makt, fattigdom og systemkriser. Hans stil gjorde at bøkene også ble bestselgere; som Ibsens er hans bøker fulle av det som senere ble sitater. Folk flest trodde Harvardøkonomen Galbraith populariserte og forklarte økonomifaget for dem. Det var en misforståelse. I virkeligheten var han en brennende talsmann for et helt annet økonomifag.

Dagens mediebilde er preget av stor etterspørsel etter opp- og ned-økonomer: renten skal opp eller dollaren skal ned. Vi savner gode kvalitative analyser og store linjer. Galbraith hadde ikke mye til overs for opp- og ned-økonomene: «Det eneste resultat av økonomiske prognoser er at de får astrologi til å se respektabelt ut» sa han en gang. Økonomifagets stille metodestrid etter 1950 brakte ham fra å være i flertall, han var formann i *American Economic Association*, til å være del av et lite mindretall. Dette preget også nekrologene. I *Financial Times* ble hans bortgang omtalt på første side, med uttrykket 'polemiker'. *New York Times* var langt mer respektfull, og omtalte *The Affluent Society* som «et av de sjeldne verker som tvinger en nasjon til å ta opp sine egne verdier til ny vurdering». I England førte Galbraiths bortgang til noe så uvanlig som en nekrologi-debatt. *The Guardian* anså det som sin plikt å rette på hans ettermæle etter noen sleivete bemerkninger fra økonomer som burde visst bedre.

Galbraiths kvalitative forståelse av verden gjorde både ham og hele den antroposentriske tradisjonen han represen-

terte – der markedet er et verktøy, ikke et mål – dypt skeptiske til den *conventional wisdom* som kommer fra standardøkonomenes modeller.

Aschehoug-året 2009.

Den 20. januar er det 100 år siden Norge mistet en økonom som var ekstremt opptatt av virkeligheten: Torkel Halvorsen Aschehoug (1822-1909). Som før skrevet er det to måter å bygge økonomifaget på: fra abstrakte fysikkbaserte metaforer der alle aktører og agenter i utgangspunktet er identiske og kvalitetsløse – kapital uten initiativ og arbeidskraft uten kunnskap – eller fra historisk erhvervet empiri. Aschehoug står for den siste tilnærmingen, og han fanget inn kunnskap fra et enormt antall kilder. Hans hovedverk siterer 899 ulike forfattere. Verkets tittel Social-Økonomik viser at Aschehoug var en del av protestbevegelsen mot Ricardiansk økonomisk teori som veltet over Europa etter 1848: sosialøkonomi og nasjonaløkonomi som protester mot Ricardos manglende sosiale hensyn og manglende forståelse for nasjonalstatens rolle.

Aschehoug og hans læremester Anton Martin Schweigaard (1808-70) gir oss en mulighet for å se på hvor mye mer pragmatisk og uideologisk økonomisk politikk ble drevet den gang i forhold til nå. Schweigaard og Aschehoug etterfulgte hverandre som ledere av Det Konservative Partiet, men det var en konservatisme som helt grunnleggende skiller seg fra dagens nyliberalisme. Schweigaard kritiserte skarpt Ricardos «lære om non-intervention [som] antar en så kosmopolitisk retning, at hele menneskeheten betraktes som et eneste samfunn. Men denne forestillingsmåten vil komme til å være i konflikt med en virkelighet som vil vedvare så lenge menneskene er til».

I siste halvdel av 1800-tallet var en svært stor del av det politiske spektrum samlet i en felles virkelighetsforståelse. Alle land trengte sin egen industri, det måtte investeres tungt i jernbaner som infrastruktur, og industrisamfunnets tvingende «sosiale spørsmål» måtte løses. Innenfor denne virkelighetsforståelsen gikk høyre-venstreaksen på en diskusjon av statens rolle i disse prosessene. Skulle staten eller de private eie jernbanene? Det er klart man måtte skape sosiale sikkerhetsnett, men skulle arbeidsløshetsforsikringen være statlig eller privat organisert? På mange områder, slik som med jernbanen, ble resultatet et kompromiss.

Økonomifaget den gang leverte altså en virkelighetsforståelse som langt mer enn i dag var tverrpolitisk og uideologisk. Et felles pragmatisk syn på økonomiens drivkrefter bidro til at kapitalismen kunne «temmes» til en velferdsstat. Ingen påstod lenger at land som levde av råvarer ville kunne bli rike, slik Ricardos teori impliserer. For den historiske skolen, som Aschehoug tilhørte, var verden dynamisk. Historien skulle et sted, og det var ikke til et likevektspunkt. Aschehoug forklarer evolusjon med referanser til Charles Darwin og Herbert Spencer.

Finanskriser? Aschehoug forklarer dem godt. Blant annet forklarer han teorien vi i dag forbinder med Hyman Minskys «destabiliserende stabilitet»: lange oppgangsperioder fører med seg «økende kredittmisbruk» som tilslutt skjer i stor målestokk. Folk som ikke burde ha fått lån får det, som subprime-lånene, og når konkursene kommer er krisen et faktum.. Limits to Growth? Ja, Aschehoug ser muligheten for at verden kan slippe opp for råvarer. Klassesamfunn? Ja, den historiske skolen var i stor grad enige i Marx' analyser, men ikke den politikken han anbefalte. En viktig klasse hos

Aschehoug er «driftsherreklassen», det vi i dag ville kalle gründere og «aktive eiere». Hos Aschehoug er de selve kjernen i kapitalismen, verken «kapitalen» eller «markedet». Den egoistiske Homo Economicus? Tvert imot, Aschehoug avslutter sitt verk på over 2000 sider med en hyllest til de edle sinn som «overvinner hensynet til egen fordel», og understreker at samfunnet ikke kan unnvære slike selvfor-glem-mende mennesker. Etikk var et viktig element i den historiske skolen.

En fremtredende norsk økonom sa med stolthet i 1994 at «Noe av det fine med økonomifaget er at det bare er en måte å tenke på, faktisk viten finnes ikke». Etter finanskrisen vet vi at noe av det farligste med økonomifaget nettopp er denne nedlatende holdningen til faktisk viten. Vi må kvitte oss med et økonomifag der prestisjen innen faget øker proporsjonalt med abstraksjonsnivået, og isteden gjenskape det gamle faget der prestisjen øker proporsjonalt med den praktiske relevansen. Professor Aschehougs Plass bør bli noe mer enn et stoppested for flybussen: et teoretisk samlingssted for neste generasjons økonomer.

Det finnes ingen nøytral næringspolitikk

DET MEST INTERESSANTE ved økonomisk idéhistorie er å oppleve hvor mange ulike vinkler økonomifaget kan angripes fra. Den amerikanske økonomen Erasmus Peshine Smith (1814-1882) bygget økonomifaget på *energi*. Hele universet er energi, sa Peshine Smith, og for ham var et kjernepunkt hvor meget av denne energien menneskene klarte å utnytte, og hvor meget vi til enhver tid lar gå til spille. Rundt 1850 bemerket han at 25 fyrstikker kostet det samme som én fyrstikk hadde kostet 20 år tidligere. I en eske med 25 fyrstikker var bare én et resultat av menneskets muskelkraft og 24 et resultat av menneskets økte kontroll over naturkreftene.

Førti år senere hadde den teknologiske fremgangen skapt store økologiske problemer i storbyer som London. Den berømte «ertesuppe-tåken» lå over byen, og en økonom regnet ut hvor lang tid det ville ta før byen var dekket av et meterdykt lag av hestemøkk. Hestekadavere var et folkehelseproblem. Skulle man flytte tilbake på landet eller skulle man påby bleier på hestene? I Peshine Smiths ånd erstattet man hestesporvognen med den elektriske sporvogn, også kalt trikken, og hestekjøretøy med automobilen, også kalt bilen. At det skulle bli trikk og bil ble imidlertid ikke opplagt før i etterpåklokskapens klare lys.

I dag står vi i en lignende situasjon. Olje og gass er ikke historiens siste energikilde. Likevel har vi en debatt der

hovedrollen spilles av politikere som overbyr hverandre i hvor raskt vi skal «sette bleier på hestene», dvs redusere utslipp. Misforstå meg ikke, det er klart vi må rense utslippene. Men det er ikke det eneste vi må gjøre. Problemet er at vi ikke vet hva fremtidens «trikk» og «bil» er. I 1890-årene konkurrerte damp-bilen med den elektriske bilen og Carl Benz og hans benzindrevne bil. Det var ikke opplagt at Benz skulle vinne og at eksos istedenfor hestemøkk i dag skulle true vår helse.

Her er vi ved et hovedpoeng når det gjelder teknologi. De store vendepunktene kommer snikende på små kattepoter, som Intels legendariske sjef Andy Grove sier i sin biografi. De blir ofte ikke klare før i ettertid. Ikke bare tar legfolk feil, historien bugner av eksempler på folk som stod prosessen nær som og likevel tok grundig feil. Werner von Siemens så at elektrisitet ville bli brukt i industrien, men mente den aldri ville komme inn i folks hjem. Som legmann dømte jeg vindmøller nord og ned som fremtidig energikilde for 15 år siden etter å ha sett den visuelle forsøplingen med skoger av vindmøller i en dal i California. Jeg hadde ennå ikke fått med meg Andy Groves viktigste læresetning når det gjelder teknologi: bedøm aldri en teknologi etter den første prototypen. Hva skjer for eksempel når teknologien skaleres opp? Jeg hadde ikke fantasi nok til å se gigantiske vindmøller produsert på skipsverft og plassert i vindmøllerparker langt til havs.

Når man, som Carlota Perez gjør, systematisk studerer teknologiske epoker, blir imidlertid noen mønstre klare. Slike epoker har alle en generisk kjerneteknologi, og de har alle sin infrastruktur, som veier, kanaler, jernbaner, dampskip, fiberoptiske kabler. De har også alle hatt sine energibærere; vannkraft, damp, elektrisitet, olje. Da det på 1990-tallet

ble klart at en ny generisk teknologi – informasjonsteknologien – var på vei inn over oss, så vi et brudd med det historiske mønsteret fordi vi ikke hadde noen ny energikilde. Dette selv om energiforbruket økte svært kraftig. For en ti års tid siden, på et seminar for Stortingets Finanskommité på Leangkollen der man diskuterte hva oljepengene skulle brukes til, falt det meg derfor naturlig å si at vi nesten hadde en slags moralsk plikt til å investere en del i å lete etter menneskehetens neste energikilde. At kull og olje ikke var den siste var opplagt. Ideen ble øyeblikkelig drept av den andre sosialøkonomen som var til stede (resten var bankøkonomer), med den begrunnelse at teknologi ikke var viktig. En av hans bestefedre hadde investert i dampskip og gått fallitt, den andre hadde tjent masse penger på seilskip.

I Peshine Smiths ånd forteller ingeniørene oss at hver meter av vår Atlanterhavskyst gir en bølgekratteffekt på 50 kW og hver kvadratmeter havoverflate gir vindkraft på 40 kWh. For ikke å snakke om solceller, osmose og varmpumper i havet. Likevel investerer vi mindre i fornybar energi pr. hode enn våre naboland gjør. Når planeten er i fare er likevektsøkonomien ubrukelig. Vi kan ikke neddiskontere investeringene i fornybar energi og la være å investere fordi nåverdien er for lav. Her trenger vi Peshine Smith + muslimsk økonomi med rentefot null: mindre oljepenger til aksjemeglerne og mer til ingeniørene!

Paradigmeskifter – et 'vekslingsfelt' for næringer

Tekno-økonomiske paradigmer blir båret frem av visse næringer. Henry Ford og hans masseproduksjon – 'Fordismen' – representerte det forrige paradigmet. I dag er Bill Gates og Microsoft det tydeligste eksempelet. Under et

paradigmeskifte foregår det med andre ord en utskiftning og omstrukturering av 'befolkningen' av firmaer, også i leder-sjiktet. Paradigmeskiftet blir et 'vekslingsfelt' der modne næringer uten vekst – men med mye cash – uvegerlig mister makt, mens nye næringer basert på nye teknologiske og organisatoriske prinsipper bærer frem det nye paradigmet. Det oppstår med andre ord en mismatch mellom næringene som *trenger* kapital og næringer som *har* kapital. De 'gamle' næringene er de som sitter med politisk makt, slik at tenkningen basert på det gamle paradigmes premisser varer alt for lenge: vi setter dinosaurusene til å utrede pattedyrenes fremtid.

Både produkter, næringer og hele paradigmer følger livs-sykluser. I begynnelsen av en industris historie vokser antallet bedrifter raskt, for så igjen å avta. I den første perioden øker produktiviteten og etterspørselen kraftig – vi har en bratt lærekurve og en sterkt stigende etterspørselskurve (S-kurve). I modne næringer blir potensialet for læring delvis oppbrukt og etterspørselen (S-kurven) flater ut. Når etterspørselen etter det endelige produkt flater ut, har dette enda mer dramatiske effekter for den industrien som leverer *kapitalvarene* til de modne næringene. Når vassdragsutbygningen stopper og strømproduksjonen flater ut, får ABB en dramatisk reduksjon av etterspørselen etter turbiner. Når utbygningen av oljebrønner stopper og oljeproduksjonen stabiliseres, får dette dramatiske effekter for norske verft som har levert plattformer. Dette fenomenet – kalt *aksellerasjonsprinsippet* – er blitt brukt til å forklare hvorfor økonomien er så grunnleggende syklisk i sin natur.

Tekno-økonomiske paradigmeskifter preges altså av nye aktiviteter ledet av gründere som Henry Ford og Bill Gates, mens under normale tider blir disse bedriftene ledet av mer

anonyme profesjonelle bedriftsledere. Et tekno-økonomisk paradigmeskifte innebærer også en slags 'utskiftning' av den aktive eliten. En person som klart så denne skiftende betydningen av entreprenørskap var Edwin Gay, en økonomisk historiker som var Harvard Business Schools første dekanus fra 1908. Under overskriften 'Pendelens Svingninger' skriver Harvard Business Schools historiker:

'...(Gay) utviklet økonomisk historie som en dynamisk visjon: historien var, konkluderte han, en opp-tegnelse av pendelsvingninger mellom perioder preget av sosial kontroll, og perioder som var dominert av aggressive individers handlinger. *Førstnevnte perioder var statiske, karakterisert av sikkerhet og stabilitet. Sistnevnte perioder – innvarslet av nye verktøy, nye våpen eller andre krefter – var kontrollert av de sterke individene som innførte disse kreftene*'.

'Gay følte at disse dynamiske økonomiske periodene var helt essensielle for økonomisk utvikling. Til tross for alle sine uheldige bivirkninger hadde den industrielle revolusjon muliggjort både produktivitet og velstand på helt nye nivåer. For Gay var den økonomiske historikers rolle å studere og forstå disse syklusene, og å foreslå måter for å begrense deres skadevirkninger.'¹

Det foreligger altså en fundamental mismatch i kunnskap mellom de gamle næringene med mye cash og de nye nærin-

1 Cruikshank, Jeffrey L., *A Delicate Experiment. The Harvard Business School 1908-1945*, Boston, Harvard Business School Press, 1987, side 29. Vår kursiv.

gene som trenger cash. En tittel fra *Dagens Industri* om Wallenbergfæren: 'Mer pengar än bra idéer' er således typisk for den situasjonen vi i dag er i. Den nye teknologien skaper prosess-innovasjoner i de modne næringene – men ingen ny etterspørsel. Et naturlig fenomen er derfor gigantiske fusjoner (som vi ser for eksempel i bilbransjen) både for å vri de siste stordriftsfordelene ut av teknologien, men fremfor alt for å forhindre den priskonkurransen som truer enhver moden næring.

Disse mekanismene viser hvorfor et nytt paradigme også ofte fører til en rokering av makt og hegemoni mellom nasjonene. Liksom *Dagens Industri* kommenterer om Wallenberg-sfæren, klarer ikke regioner og nasjoner det 'vekslingsfeltet' som et paradigmeskifte innebærer. De gamle næringene kommer fulle av cash, men med liten energi frem til vekslingsfeltet, men de finner ikke de nye næringene som de kan gi stafettpinnen videre til. På denne måten går regioner og nasjoner fra å være aktive investorer i lokale næringer til å være passive finansinvestorer i andre geografiske områder der de nye ideene finnes. Vi får en kapitalflukt. Til slutt forvitrer tidligere rike regioner og nasjoner på samme måte som Venezia gjorde det. Vi kan på en måte se på 90-årenes politikk i Norge – kutt i forskning og utdanning koblet med finansinvesteringer i utenlandske selskaper gjennom oljefondet – som historiens største planlagte kapitalflukt fra en nasjon. Som Ragnar Frisch sa det: En nasjon kan ikke spare gjennom finanssparing, en nasjon kan utelukkende spare gjennom produktive foranstaltninger.

Det interessante med USAs utvikling i de siste årene er nettopp at nasjonen synes å klare overgangen til sin annen hegemoniske periode. Dette skyldes uten tvil nasjonens evne

til å koble forskningssystemet til næringslivet og riskokapital. Næringspolitisk har USAs politikk vært at alle regioner skal satse på ulike clustere av *vekstnæringer*. Det enorme mangfoldet av nye ideer koblet med et svært spesialisert marked for venture-kapital gir nå stor uttelling i USA. EUs diagnose for Europa er at det finnes like mange gode ideer i Europa, men at man i Europa ikke er like flinke til å koble ideene til næringsvirksomhet som i USA. En god måte å hjelpe de modne næringene over i nye næringer er gjennom prosjektbasert forskning: at noen er villige til å betale for løsninger som ennå ikke finnes. I USA spiller staten gjennom Forsvarsdepartementet, NASA, og Helsedepartementet en svært stor rolle som initiator til prosjektbasert forskning. Norge bør satse på aktivt å rekruttere modne næringer til å skape slike 'fyrtårn'.

Dette står i sterk kontrast til den norske satsningen på 'næringsnøytralitet', hvilket i praksis betyr at man bevarer den historisk betingede næringsstøtten som er langt fra næringsnøytral. Dette problemet forsterkes ved den sosialdemokratiske ryggmargsfølelsen at det er dem det er synd på som skal hjelpes, ikke vinnerne. For å bruke et bilde fra forrige paradigmeskifte: Vi risikerer en næringspolitikk som støtter opp under produsentene av parafinlamper fremfor en nasjonal satsning på elektrifisering.

Næringspolitikk og utviklingsøkonomi

Næringspolitikk og utviklingsøkonomi tilhører samme fagområde i økonomien: læren om ujevn økonomisk vekst, den delen av økonomifaget som tar for seg faktorene som fører til at reallønninger utvikler seg så forskjellig i åpne økonomiske systemer. Når vi bruker denne kunnskapen på vegne

av fattige land driver vi med utviklingsøkonomi, mens når vi stiller samme type spørsmål på vegne av vårt eget land driver vi med næringspolitikk.

I Renessansen vokste forståelsen for velstand som et synergifenomen der en bys velstand var større enn summen av de enkelte faktorer; en slags stordriftsfordeler der velstand krevde en minimum effektiv størrelse i antall innbyggere og antall ulike yrker.² Firenzes borgermester Brunetto Latini (ca. 1210-1294) beskrev byens velstand som en synergieffekt han kalte «det felles gode», *il ben comune*. Machiavelli bruker samme begrep for å forklare samme fenomen 300 år senere. Renessansens individualisme kommer oppå denne gamle kollektive samfunnsforståelsen av velstand som et synergiskapt fenomen, og den nå så godt som utdødde kontinentaleuropeiske økonomitradisjonen klarte – i motsetning til den angelsaksiske – å holde begge disse to dimensjonene i hodet samtidig. Antonio Serra kobler i 1613 for første gang sammen tre avgjørende faktorer og beskriver det vi i dag kaller path dependency, eller sporavhengighet på norsk: de gode sirkler³ som oppstår når 1) et stort antall

2 Minimum effektiv størrelse diskuteres blant annet hos Alfred Chandler. Minimum effektiv størrelse for en bedrift som lever av å male hus er meget mindre enn for en bedrift som produserer personbiler.

3 Gode og onde sirkler var sentrale i klassisk utviklingsøkonomi (se Reinert 1980). Gode sirkler oppstår når et system med befolkningsvekst er i stand til å skape mekanismer der ulike faktorer forsterker hverandre vekselvis over tid. Økende avkastning, økende arbeidsdeling og teknologisk endring er hovedelementer i slike gode sirkler, sekundæreffekter er økende forbruk, økende sparing og økende muligheter for beskatning. Onde sirkler skapes når et system med positiv befolkningsutvikling opplever synkende levestandard. Avtagende avkastning er her et sentralt element, som forsterkes av landbrukets lave grad av arbeidsdeling.

ulike økonomiske aktiviteter, alle med 2) betydelige stor-driftsfordeler og 3) store muligheter for nyskaping (i dag kalt windows of opportunity⁴), samles i én by, og de kumulative og selvforsterkende mekanismene basert på dette forsterker vekst og velstand over tid. Dette skapte utover 1700-tallet en tradisjon der graden av arbeidsdeling – antall ulike yrker og balansen mellom ulike næringer – lenge var et hovedtema i økonomisk politikk.

I tillegg var man tidlig opptatt av samfunnets behov for institusjoner. Følgende uttalelse om metodologi finner vi hos Leonardo Bruni (1369-1444) i hans analyse av Firenzes grunnlov: «Det er ikke tilstrekkelig å spørre hvorvidt en samfunnsinstitusjon er blitt grunnlagt av våre forfedre. Vi må forstå hvorfor disse ble skapt. For det er gjennom å forstå årsakssammenhenger vi erverver kunnskap om ting».

Til denne kunnskapen kom 1700-tallets store økonomiske oppdagelse, synergien mellom industri og landbruk. Man observerte empirisk at det kun var i industrialiserte områder man fant et effektivt jordbruk. Denne observasjonen sammen med stordriftsfordelens betydning, dannet selve grunnlaget for næringspolitikken i alle de land som på 1800-tallet, bak høye tollmurer, fulgte etter Englands vei inn i industri-samfunnet. I den berømte talen på Harvard i juni 1947, da Marshall-planen ble annonsert, finner vi forståelsen av denne synergien som et kjernepunkt: «arbeidsdelingen mellom by og land er basis for vår moderne sivilisasjon». Det var denne

4 Til enhver tid er det bare få økonomiske aktiviteter hvor de teknologiske mulighetene for å skape rask produktivitetsøkning, «produktivitetsekspløsjoner» er tilstede. Det var lenge en forståelse for at jevn økonomisk vekst krevde at slik industri var representert i alle utviklede land.

arbeidsdelingen George Marshall så truet av avindustrialiseringen av Europa etter krigen, og det var denne næringsunøytrale visjonen som lå bak Marshall-hjelpen. Uten høye tollbeskyttelser og «plukking av vinnere» ville ikke Europa kunne gjenreises.

Renessansens samfunnsteorier var alle organiske og evolusjonære, basert på ideen om fremskritt, der tid (historie) og rom (geografi) stod helt sentralt. Det var fundamentalt teorier der menneskelig produksjon – ikke handel – dannet kjernen. Med ett unntak representerte alle de nevnte teoriene og teoretikerne datidens mainstream. Antonio Serras bok fra 1613 ble ikke mainstream før den ble overrakt til Antonio Genovesi da han tiltrådte det nyopprettede professoratet i økonomi ved Universitetet i Napoli omtrent 140 år senere.

Harmonilære kontra studiet av ujevn vekst

Innovasjoner kommer inn som honnørbegrep i samfunnsvitenskapene med Francis Bacons «An essay on Innovations» fra ca. 1605, og blir et viktig begrep i økonomifaget på 1700-tallet. Dette forsvinner imidlertid med Adam Smith. Med ham skifter den grunnleggende metaforen for økonomifaget fra å være biologisk (menneskekroppen) til å være fysikkbasert (først den usynlige hånd som holder planetene på plass i solsystemet, siden 1880-årenes fysikk). Adam Smiths store innovasjon er at han reduserer menneskelig produksjon og handel til arbeid. Til stor protest fra kontinentale økonomer definerer Smith mennesket som et dyr som har lært å byttehandle. For å forsvare at produksjon ikke er viktig bruker Smith mye energi på å forklare at alle økonomiske aktiviteter er like. Således ser han på investering i kunnskap – som da stort sett fant sted i industrien – som

et nullsumspill: «the cost of apprenticeship accounts for the wages of manufacturers being higher than those of country labour» (se Reinert 1999).

Dermed åpner Smith for Ricardos internasjonale handels-teori, der kvalitetsløse enheter arbeid byttes mot andre like kvalitetsløse enheter. De enorme gevinstene som skapes i internasjonal handel på grunn av stordriftsfordeler, spesialisering, arbeidsdeling og teknologisk endring, forsvinner til fordel for statiske gevinster. På denne måten overskygger de kortsiktige statiske gevinstene muligheter for dynamiske gevinster på lengre sikt. Når det gjelder økonomisk politikk, er den største innovasjonen hos Smith og Ricardo at de for første gang gjør kolonier – steder der industri er forbudt – etisk forsvarlig. Tidligere visste man at industri var en nødvendig bestanddel i velstand, og kolonier ble enten forsvart med at alle andre land gjorde det samme eller – som da England i 1699 forbød Irland å eksportere ulltekstiler – med metaforen om menneskekroppen: England var hodet i *the common weale*, og perifere kroppsdeler, som Irland, måtte se sine interesser ofret for hodets.

Med den tidligere biologibaserte metaforen var synergier, mutasjoner, vekst, helhetstankegang, arbeidsdelingens betydning og ny kunnskap alle en naturlig del av økonomifaget. Med Adam Smith og den fysikkbaserte metaforen eksogeneres alle de faktorene hans forgjengere hadde identifisert som faktorer som skaper ujevn økonomisk vekst: investeringer i ny kunnskap, stordriftsfordeler, avtagende avkastning, synergi og andre systemiske effekter, institusjoner og innovasjoner. Som Lionell Robbins så godt uttrykker det: økonomifaget ble en harmonilære, et system der markedet i seg selv skaper automatisk harmoni.

Studiet av ujevn vekst forsvinner som fagområde rett og slett fordi modellapparatet etter hvert stort sett bare er i stand til å håndtere jevn vekst. En grunnleggende årsak til dette er at teoriens etter hvert viktigste forutsetning ble det James Buchanan kaller *the equality assumption*, at modellene befolkes av agenter og aktiviteter som er kvalitativt like. Økonomifagets mest bastante konklusjoner, som Samuelsons «faktorprisutjevning», må sies å være bygget inn allerede i selve forutsetningene. Modeller der alt er likt kan vanskelig produsere annet en likhet.

Nokså i utakt med arbeidsverditeorien bygges det etter hvert også en teori basert på det Schumpeter kaller «det banale syn at det er kapitalen i seg selv som er kapitalismens drivkraft». Det som gjør menneskesamfunn annerledes enn dyrenes samfunn, det Nietzsche treffende kaller «ånds- og viljekapital», forsvinner.

Men noen av de gamle faktorene kommer tilbake når John Stuart Mill (1848) reverserer vesentlige konklusjoner hos Ricardo. Hos Mill er avtagende avkastning den fundamentale årsak til verdens fattigdom, økende avkastning opphavet til velstand, og han anbefaler fattige land å industrialisere. Antonio Serra gjenoppdages og stordriftsfordelene settes på nytt på dagsordenen. 400 år etter Serra påpeker nyklassisk økonomis grunnlegger Alfred Marshall (1842-1924) igjen betydningen av de tre faktorene Serra hadde identifisert, og samspillet mellom disse. Hos Marshall finner vi en anbefaling om å skattlegge økonomiske aktiviteter med avtagende avkastning, for å subsidiere aktiviteter med stordriftsfordeler. Videre påpeker han betydningen av å produsere der den teknologiske utviklingen er raskest, og han understreker betydningen av synergieffekter i det han kaller *industrial districts*.

På 1930-tallet kaster imidlertid Jacob Viner igjen stordriftsfordelene ut av økonomisk teori, med begrunnelsen at disse ikke er kompatible med likevekt. Rundt 1980 bringer Paul Krugman stordriftsfordelene inn igjen, mens i 2002 kaster Jagdish Bhagwati dem triumferende ut igjen og viser til at Krugman på mange måter har trukket teorien tilbake. Ser man på realitetene ligger uten tvil den vesentlige forklaringen på det 20. århundres enorme økonomiske vekst i to faktorer: teknologisk endring kombinert med stordriftsfordeler. Disse faktorene kan man lett skille fra hverandre i teorien, men ikke i praksis. Henry Fords produksjonsteknologi kan ikke gjen-skapes i den skala man produserte biler på i 1905, det blir derfor ikke mulig å skille skala og teknologi. Disse to faktorene kan bringes sammen som *historical increasing returns* for å beskrive det kombinerte fenomenet (Reinert 1980).

Næringspolitikk og de 6 faktorene

Å skape en teori for ujevn økonomisk vekst – og dermed for næringspolitikk – krever at vi samler, ordner og setter tilbake på plass de økonomiske faktorene som forsvant i fysikkmetaforens økonomifag gjennom formaliseringen av Adam Smiths og David Ricardos teorier. Disse faktorene kan samles i seks grupper:

1. Stordriftsfordeler og samdriftsfordeler som skaper fallende produksjonskostnader, imperfekt konkurranse, «barriers to entry» og høyere muligheter for fortjeneste. Disse faktorene finner sin geografiske forsterkning i *economies of speed and proximity*. Denne dynamisk imperfekte konkurransen sprer seg i samfunnet som en «triple rent»: høyere fortjeneste, høyere reallønninger, og høyere skatteinntekter (Reinert 2004).

2. Det som over tid ser ut som nokså jevn økonomisk vekst, består i virkeligheten av sekvenser av *produktivitetseksplorasjoner i enkelt næringer som absorberer ny kunnskap*. Økonomisk vekst består derfor av «mulighetsvinduer» som åpner for potensielt meget lønnsomme investeringer under stor risiko. Disse vinduene åpner og lukker seg (Reinert 2002). Dette gjør mulighetene for rask økonomisk vekst *aktivitetsspesifikk*: til enhver tid bundet til det som vanligvis er produktinnovasjoner i visse næringer. Irland og Finland er eksempler på land som har truffet slike produktivitetseksplorasjoner i senere tid. Verdoorns Lov understreker den viktige sammenhengen mellom økt produksjonsvolum og produktivitetsvekst i disse næringene (Reinert 1994).

3. Dersom den produserende nasjonen må gi fra seg fruktene av teknologisk endring til utlandet kun i form av lavere priser, vil ikke teknologisk endring skape økonomisk vekst. Produktivitetssøkning og teknologisk endring er derfor i seg selv ikke en tilstrekkelig forklaringsfaktor uten å kombineres med Schumpeteriansk dynamisk imperfekt konkurranse. Landbrukets prosessinnovasjoner – skapt av produktinnovasjoner utenfor næringen selv, i Fords traktorfabrikker eller i Monsantos frøfabrikker – vil aldri alene være i stand til å løfte et lands velstand. Det er bare land som også har en industrisektor som vil ha glede av prisfallet på råvarer, ikke det råvareproduserende landet selv, som må importere industrivarer der produktivitetssøkning ble tatt ut som lønns- og prisøkninger gjennom det meste av det 20. århundre.

4. Synergieffekter skapes av mange bedrifter som alle opererer med økende avkastning, mulighetsvinduer for læring og teknologisk endring, dynamisk imperfekt konkurranse og stor arbeidsdeling, der alle deler et geografisk område.

Dette kalles i dag «innovasjonssystemer» på ulike geografiske nivåer, assosiert med økonomene Christopher Freeman, Bengt-Åke Lundvall og Richard Nelson.

5. «Enabling institutions» og en aktiv stat som bygger opp under dette innovasjonssystemet.

6. Et oppegående investormiljø som er opptatt av å tjene penger på produksjon, ikke gjennom rene finansinvesteringer. For å sitere vår store økonom T. H. Aschehoug som, lenge før Schumpeter, understreker entreprenørens rolle: «hvilken overordentlig stor rolle Driftsherreklassen spiller i Nutidens Samfundsøkonomi...I de fleste Næringsveie gjælder det, at ingen Forretning kan arbeide sig opp til en betydelig Stilling eller vedligeholde en saadan uden under Ledelse af overlegen Dyktighed. I Driftsherrenes indbyrdes Konkurrence er det alltid Dygtigheden, ikke Kapitalrigdommen som i Længden gjør Udslaget» (Aschehoug 1905, II, 410-411). Med andre ord, kapitalen i seg selv – uten tilførsel av ånds- og viljekapital – er egentlig steril, slik Marx og Schumpeter begge hevder.

I et slikt perspektiv – der faktor 1 til 6 forsterker hverandre kumulativt – blir økonomiske aktiviteter kvalitativt ulike i sin evne til å skape velstand, og de kan organiseres i et dynamisk taksonomisk system, en «kvalitetsindeks» (se figur på neste side).

I de siste 20 årene er mange av disse faktorene forsøkt satt tilbake i den fysikkbaserte teorien. Her oppstår det imidlertid et metodologisk problem, muligens en misforståelse av «vitenskapelig metode». Standardøkonomene konstruerer faget helt på fysikkmetaforen, som så vidt jeg forstår nærmest har enerett på bachelor-nivå. Så slippes forutsetningene (for eksempel stordriftsfordelene) én og én ut av det

Innovasjoner
↓
Ny teknologi

Dynamisk imperfekt konkurranse (høy-kvalitetsnæringer)
Sko (1850–1900)
Golfballer
Bilmaling
Husmaling
Sko (2009)
Baseballer
Perfekt konkurranse (lavkvalitetsnæringer)

DE ØKONOMISKE AKTIVITETERS
KVALITETSINDEKS.

Egenskaper ved Høykvalitetsnæringer:

- ny kunnskap med høy markedsverdi
- bratte lærekurver (høy produktivitetsvekst)
- høy produksjonsvekst
- rask teknologisk utvikling
- forskningsintensive
- krever og skaper læring (learning-by-doing)
- ikke allment tilgjengelig kunnskap (imperfekt informasjon)
- patenter
- udelelige investeringer
- begrenset (imperfekt), men dynamisk konkurranse
- høyt lønnsnivå
- muligheter for stordriftsfordeler og samdriftsfordeler
- høy industrikonsentrasjon
- høy risiko: høye inngangs- og utgangshindere
- merkevarer
- svært synergiskapende
- standardforutsetninger i nyklassisk økonomi irrelevante

Egenskaper ved Lavkvalitetsnæringer:

- kunnskap med lav markedsverdi
- flate lærekurver (lav produktivitetsvekst)
- lav produksjonsvekst
- liten teknologisk endring
- lite forskningsintensive
- krever lite læring/etterspør ikke ny kunnskap
- allment tilgjengelig kunnskap (perfekt informasjon)
- ingen patenter
- investeringer fullt delelige
- full (perfekt) konkurranse
- lavt lønnsnivå
- små stordriftsfordeler og samdriftsfordeler
- lav grad av industrikonsentrasjon
- lav risiko: lave inngangs- og utgangshindere
- bulkvarer
- lite synergiskapende
- standardforutsetningene i nyklassisk teori passer ganske godt.

nyklassiske byggverket, og én og én settes de fluksens tilbake igjen etter å ha blitt studert. Det faktum at bare ett aspekt av punktene ovenfor slippes inn av gangen, kombinert med mangel på historisk erhvervet økonomisk empiri, gjør at det i praktisk politikk blir fysikkmetaforen som regjerer alene. Fordi bare én forutsetning diskuteres av gangen, består 95 % av standardøkonomens verktøykasse til enhver tid av reinspikket fysikkbasert økonomi, og policy-anbefalingene har en tendens til å bli basert på denne. For å skape en autentisk evolusjonær/historisk tradisjon må alle forutsetningene slippes samtidig, alle punktene fra 1 til 6 må betraktes samtidig, både hver for seg og i det dynamiske samspill de skaper av kumulative selvforsterkende mekanismer som vi kaller økonomisk vekst. Først da har vi en ekte evolusjonær og faktabasert modell, der fysikkbasert økonomi er vekk.

I en slik situasjon vil likevektsbegrepet bli nokså meningsløst, vi får Nicolas Kaldors *economics without equilibrium*. I stedet for likevekt får vi et optimum som et *moving target* foran oss i fremtiden, mens vi stadig skyver *the never-ending frontier of knowledge* foran oss. Økonomisk vekst blir her aktivitetsspesifikk og økonomisk politikk kontekstspesifikk. Historisk erhvervet empiri, og faglig skjønn basert på denne kunnskapen, blir igjen svært viktige i faget.

I dette bildet blir begrepet næringsnøytralitet først og fremst et logisk produkt av en økonomisk teori der alle økonomiske aktiviteter i utgangspunktet er kvalitativt like og likeverdige som bærere av økonomisk vekst. Det er påfallende at begrepet ikke brukes utenfor Norge. I en evolusjonær verden, der økonomi igjen blir en taksonomisk vitenskap som registrerer og klassifiserer ulikheter, er næringsnøytralitet et nokså meningsløst begrep. For det første fordi det ikke er

ønskelig. Hvor lenge skal vi i nøytralitetens navn fortsette parafinlampeforskningen etter at det elektriske lyset er oppfunnet? Begrepet næringsnøytralitet fritar likevel ikke samfunnet fra å ta avgjørelser i en dynamisk verden, den bare utsetter avgjørelsene og dermed de nødvendige strukturendringene. For det andre fordi næringsnøytralitet er praktisk umulig i en verden der forskjellige ting er forskjellige. Et eksempel: alle er enige om at statlig støtte til forskning er bra og tar for gitt at denne politikken kan være næringsnøytral. Målet for forskningen er å skape innovasjoner, men ulike bransjer innoverer på ulike måter. Farmasøytisk industri i Norge innoverer gjennom forskning, mens trykkeribransjen i Norge innoverer gjennom å importere nye maskiner der andre bedrifters forskning er innebygget. Vår tro på at å støtte forskning er næringsnøytralt er en illusjon. I virkeligheten subsidierer en slik politikk noen bransjer, som farmasøytisk industri, på bekostning av andre, som trykkeribransjen. All økonomisk politikk – både bevisst og ubevisst – vil alltid favorisere noen og ikke andre. Bygger vi en vei et sted, er det millioner av steder vi ikke bygger vei til. En tro på mulig «nøytralitet» vil virke lammende på alle avgjørelser.

Hva vi velger å produsere som nasjon er svært viktig for vår levestandard. Verdens mest effektive produsenter av baseballer – som all USAs teknologi og kapital ikke har klart å mekanisere – sitter på Haiti og i Honduras med lønninger på 2-3 kroner timen. Verdens mest effektive produsenter av golfballer – et høyteknologiprodukt – befinner seg i New Bedford, Massachusetts, med timelønn på godt over 100 kroner. Offentlig sektors lønninger vil alltid være under sterk innflytelse av industriens. I en slik evolusjonær/historisk modell er det altså fullt mulig for en nasjon å spesialisere seg

i å være fattig, samtidig som man er verdens mest effektive i sin bransje; i teknologiske blindgater uten stordriftsfordeler og uten etterspørsel etter ny kunnskap. Økonomisk vekst blir aktivitetsspesifikk, noen aktiviteter gjør vekst mulig, andre ikke. I en slik situasjon er «næringsnøytralitet» et katastrofalt valg.

Dersom vi skulle klare å komme oss forbi den næringsnøytrale bøygen i norsk næringspolitikk, venter en ny bøyg i form av «sugerøret i statskassen». En politikk som fremmer noe slikt må være kokkelimonke. Problemet er at vi alle – fra vi får barnetrygd, gjennom tiden på universitetet, og frem til en subsidiert begravelse – har «sugerør inn i statskassen». Var det så galt at Norsk Hydro fikk et slikt sugerør i 1905? Etter mitt syn må vi akseptere at økonomisk vekst er avhengig av dynamisk imperfekt konkurranse. Det virker som om «perfekt konkurranse» – en situasjon der det ikke tjenes særlig penger – blir et slags moralsk mål som gjør at gründere som står bak vellykket næringsvirksomhet blir vulgære rentseekers. Dynamisk imperfekt konkurranse er en «markedsvikt» vi må få til for å opprettholde velstanden. Poenget er at det er de som deler arbeidsmarked med en vellykket rentseeker som Henry Ford eller Bill Gates som opplever velstandsøkning, ikke de stakkars råvareprodusentene i verden som lever med perfekt konkurranse.

Kravet til næringspolitikk må være at den kokkelimonken som foregår hever landets levestandard, at man ikke får en type rent-seeking à la George Soros som tjener penger på at økonomier krymper. Jo nærmere man er toppen på figuren på side 116, the frontier of knowledge, desto vanskeligere blir næringspolitikken, fordi man må bevege seg over i områder som krever grunnforskning. God næringspolitikk sat-

ser på kunnskapsområder, ikke på enkeltbedrifter. Disse kunnskapsområdene må gjerne ha sin geografiske nedfelling, som amerikanernes føderale og delstatlige satsing på Medicine Valley, Opticon Valley og hva de alle heter. En hel bransje lever av technology forecasting, av å se hvor de neste store mulighetsvinduerne for ny teknologi og deres mulige killer applications ligger. Satser man på slike kunnskapsområder er forekomsten av *serendipity* så stor at man vanskelig kan gjøre store feil dersom man satser på et miljø som har en slags minimum effektiv størrelse og kvalitet.

Staten som krevende kunde, for eksempel i helsesektoren, kan være en vesentlig innovasjonsdriver slik forsvarsindustrien har vært det i USA. Oppfinnelsen av antibiotika og oppfinnelsen av Viagra – først en «mislykket» hjertemedisin – er eksempler på serendipity. På samme måte som vi fremdeles har en hotellbygning stående etter en hotellkonkurs, har også mislykkede kunnskapsprosjekter en mulig meget stor «skrapverdi». Vi bør også huske at vellykkede personlige investorer bare får full klaff på ett av 10 prosjekter. Skrapverdien av kunnskap tatt i betraktning bør man ikke forlange 100 prosent klaff fra staten i deres prosjekter heller. En banksjef som ikke taper penger på næringsprosjekter har lånt ut for lite sett fra samfunnets synspunkt. Man kan bruke samme resonnement for en nasjons investering i kunnskap.

Sveriges vellykkede næringspolitikk etter 2. Verdenskrig var typisk ikke-næringsnøytralt samrøre kokt sammen av a) Schumpeterianeren Erik Dahmén, Wallenbergfamiliens rådgiver, som med sine teorier om «utviklingsblokker» la strategien, b) Markus Wallenberg, som hver onsdag spiste lunsj med Dahmén som arbeidet i hans bank, og c) Gunnar Sträng, som var finansminister i 21 år, og som hadde nær og hyppig

kontakt med Wallenberg. Det er klart kokkelimonken kan drives for langt, som når sykkelprodusent Gresvig var formann i rådet som bestemte toll på sykler, slik det var i Norge i 1930-årene. Slik næringspolitikk krever både kunnskap og skjønn, faktorer som forsvant ut av økonomifaget slik de også gjorde i dets tvillingbror New Public Management.

En historisk parentes

Som 1760-årenes fysiokrati og 1840-årenes Manchester-liberalisme, er det min overbevisning at også denne gang vil en praksis basert på økonomien som harmonilære kun ble en kort historisk parentes. Den nyklassiske syntese har fått oss til å miste en del dimensjoner, blant annet det som en gang het nasjonens produktivkraft. Vi er overbevist om at vår velstand krever en stadig finjustering av renten, men overlater litt for trygt vårt lands produksjonsstruktur til markedets usynlige hånd. Antonio Serra – slik Schumpeter tolker ham – mente det motsatte: dersom produksjonsstrukturen er riktig kan de finansielle variablene ta vare på seg selv. Etter mitt syn er vi i Norge altfor meget opptatt av det vi har mest av, kapital, og for lite opptatt av hva denne kapitalen kan gjøre for fremtidens arbeidsplasser og realøkonomi. Vår næringspolitikk er altfor sterkt preget av at den borgerlige sparedyd er blitt hevet til selve nasjonens dyd. Vi sparer som nasjon i stor grad på feil måte, og en av misforståelsene som hjelper til å opprettholde dette er at ny kunnskap og innovasjoner skaper inflasjon. Erfaringene fra 1990-taller viser klart – spesielt om man ser detaljert på ulike næringer – at innovasjon er sterkt deflasjonsdrivende. Som Ragnar Frisch sier «Sparing for et enkelt individ og for samfunnet

ERIK S. REINERT

som helhet er to helt forskjellige ting. De burde egentlig ikke betegnes med samme navn, det virker bare forvirrende...Det er bare ved en produktiv foranstaltning at samfunnet som helhet kan få i stand en sparing.»

Ideologisk ulvetid

Einar Førde kunne i sin tid slå fast at i Norge «er vi alle sosialdemokratlar». Siden da er det inntrådt et klimaskifte, der en generasjon fra 40 og nedover alle vil være «liberalere.» Hva dette innebærer, er imidlertid uklart. Problemet er at vår tids liberalisme er i ferd med å utvikle seg som peronismen, en politisk bevegelse som i Argentina til slutt dekket hele det 20. århundres politiske spektrum fra ytre høyre til ytre venstre. Det eneste man hadde til felles var at man hyllet Juan Peron. I USA finner man Ayn Rands intellektuelle etterkomere på ytre høyre fløy som «libertarian», men det finnes allerede flere bevegelse som kaller seg «left-libertarian». Disse hevder blant annet at eiendomsretten begrenser menneskenes frihet. Det blir vanskelig å være politisk bevegelse uten å være «liberal» i en eller annen form. Når begrepet blir utthult på denne måten kan det være nyttig å forsøke å skape en taksonomi: et klassifikasjonssystem for ulike typer liberalisme.

For det første er det viktig å skille mellom politisk og økonomisk liberalisme. USA er det beste eksempelet. Det republikanske frihetsbegrepet i USA krevde økonomisk handlefrihet og måtte derfor bli mot frihandel inntil man var blitt «konkurransedyktig», i praksis over 130 år etter uavhengighetserklæringen. Følgende sitat fra USAs mest autoritative bok i landets økonomiske idéhistorie, Joseph Dorf-

mans firebinds verk, gir denne beskrivelsen av hvorledes man i USA så på frihandel rundt 1830:

‘Frihandel er selvfølgelig idealet, og USA vil erklære de kosmopolitiske prinsippene når tiden er moden. Dette vil bli når USA har 100 millioner innbyggere og verdenshavene er dekket av hennes skip; når amerikansk industri har nådd sin perfektjon, når New York er blitt verdens største handelsby og Philadelphia verdens største industriby, når ingen jordisk makt kan stå imot de amerikanske stjerner. Da vil våre barnebarn erklære frihandel over hele verden, til lands og til havs.’ («kosmopolitisk» var datidens slang for Ricardiansk økonomi, o.a.)

Dette viste seg å være ganske visjonært. USA nådde 100 millioner mennesker og verdensmakt rundt 1916, og frihandelen hadde da sakte vunnet innpass. Intet land er noen gang blitt rikt uten først å ha gjort som USA: beskyttet og bygget en økonomisk sektor utenfor landbruket. Det er også stort sett bare slike land som har skaffet seg stabile demokratier. Amerikanerne innså at det å bygge opp et liberalt samfunn og økonomisk handlefrihet lenge var inkompatibelt med frihandel.

1800-tallets liberalisme var et politisk system der politiske og økonomiske mål skulle oppnås med minst mulig statlige inngrep. Vår egen Schweigaard var her helt på linje med USA. Opp mot liberalismen som en politisk ideologi kan man sette en økonomisk doktrine som forbyr statlig intervensjon i økonomien og dermed også de verktøy USA og Norge brukte for å industrialisere. Den moderne økono-

miske liberismen føres gjerne tilbake til økonomen Friedrich von Hayeks teorier fra Den kalde krigen. Man kan altså meget vel være politisk liberalist – ønske å oppnå sosiale og økonomiske mål med minst mulig statlige inngrep – uten å være økonomisk liberalist; dvs å ville la samfunnet til enhver tid drive dit markedets vinder måtte ta det.

Under Den kalde krigen oppstod det en politisk versjon av liberalismen som i USA kalles libertarianism. Et karakteristisk trekk ved libertarianismen er at frihetsbegrepet begrenses til «friheter til», det som i USA heter 'civil liberties'. Frihet fra sult, analfabetisme og nød omfattes ikke av frihetsbegrepet. Bevegelsen karakteriseres av en manglende vilje til å ta inn over seg de avveiningene som oppstår ved all «menschliches Zusammenleben», som når friheten til å bruke våpen avgrenses av friheten fra å bli skutt og frihet til å røyke avgrenses av friheten fra å bli påført sykdom. For libertarianismen blir påbud om sikkerhetsbelter og forbud mot å ta øks med på fly lett til «paternalistiske bestemmelser».

Det er også viktig å skille historisk mellom to vidt forskjellige politiske liberalismer: vi kan kalle dem evolusjonsliberalister og likevektsliberalister. På slutten av 1800-tallet, da det britiske imperiet nærmet seg sitt høydepunkt, hadde landet en liberalistisk bevegelse sterkt inspirert av Charles Darwin. Herbert Spencer var en viktig figur som bar frem teorien om 'sosial darwinisme' på begge sider av Atlanteren. Evolusjonsliberalistene kritiseres med rette for å ha gitt opphav til rasehygiene, rasisme og det som verre er. Til tross for alt det negative hadde denne formen for liberalisme likevel den fordel at den brakte frem en motreaksjon. Folk ville forhindre at også menneskesamfunnet kun skulle bli preget av de sterkes overlevelse. Ledende amerikanske forretnings-

menn ble vekket til gigantisk filantropisk virksomhet, til å bygge skoler, universiteter, biblioteker, sykehus, kunstmuseer, parker og en mengde andre institusjoner for å demme opp for den naturlige utviklingen mot de fattiges marginalisering og det som kom til å hete «oligarkiets jernlov».

Dagens liberalisme er basert på en helt annen type teori, på nyklassisk økonomi der resultatet av markedskreftene ikke vil bli sosialdarwinisme, men tvert imot likevekt og faktorprisutjevning: antagelsen er at markedet vil jevne ut prisene på arbeidskraft og kapital. I motsetning til evolusjonsliberalismen beskriver likevektsliberalismen markedet som en harmoniskapende institusjon og anbefaler «passivitet som strategi». Evolusjonsliberalistene var nyttige på grunn av sin realisme når de observerte at markedet ofte vil forsterke allerede eksisterende ulikheter, slik blant annet også Nobelprisvinner Gunnar Myrdal hevdet.

Den kalde krigens slutt og den industrielle masseproduksjonens mindre vekt i økonomien undergravde hver for seg og sammen høyre-venstre-aksens relevans. At nye problemstillinger gjør at det oppstår nye politiske bevegelser er derfor ikke uventet. Likevel synes de politiske motebevegelsene å ha begrensningene som gjør at enten man vil eller ikke kommer man tilbake til posisjoner som ligner svært på tidligere bevegelser. Mange tegn tyder på at den nye «liberalismen» vil komme til å lide samme skjebne som anarkismen gjorde. USA gav oss på høyresiden anarkisten Henry David Thoreau (som befridde seg fra sivilisasjonen ved å flytte to kilometer hjemmefra inn i villmarken til Walden Pond), og Russland gav oss anarkisten og kommunisten Mikhail Bakunin på venstresiden. Økonomen Murray Rothbard, som ofte har opptrådt på Civitas hjemmesider, blir i USA

ansett som høyre-anarkist, så også i Norge er linken mellom libertarianisme og anarkisme allerede etablert.

En liberalists fall

Før noen år tilbake mottok jeg en e-post fra mitt gamle universitet, Harvard, som fortalte at universitetets president Larry Summers gikk fra sin post, og ble (midlertidig) erstattet av Derek Bok, mannen som var president da jeg gikk der. Det var gode nyheter. Det faktum at Summers, nyklassisk standardøkonomis supermann, var blitt (midlertidig) erstattet av den svenske Nobelprisvinneren Gunnar Myrdals svigersønn Derek Bok, ble for meg et slags symbol på at sivilisasjonen (midlertidig) hadde gjenerobret terrenget. På et personlig plan ble Bok symbolet på alt jeg setter stor pris på ved «det gamle USA», og Summers på alt det jeg misliker ved «det nye USA».

To onkler med Nobelpriser i økonomi – Paul Samuelson og Kenneth Arrow – gjør at Summers har både gener og miljø på sin side. Han fikk et professorat i økonomi med «tenure» på Harvard i en alder av 28 år, noe som den gang var rekord. Så langt alt vel. Hva bruker så Summers sine evner til? Han nådde ut til allmennheten første gang i 1991, da han som sjefsøkonom i Verdensbanken, med «impeccable logic» (hans eget uttrykk), viste at Afrika var «underforurenset» i forhold til rike land. Skulle forurensningene skape sykdommer, var det også langt mer kostnadseffektivt at afrikanere, som likevel døde i ung alder, fikk dem. Dette vakte reaksjoner, men ikke nok til å stoppe karrieren. Summers ble først vise-finansminister og siden finansminister i USA under Clinton.

I disse stillingene ble Summers kjent for å ha stoppet ini-

tiativet til et Asian Monetary Fund (AMF), som skulle kunne trå til raskt ved en eventuell finanskriser. Dette ble sett på som Tokyos forsøk på å fravriste Washington makt. Da Asiakrisen så kom var Summers og den tradisjonelle IMF-pakken—høye renter og utgiftskutt—i høyeste grad medansvarlig for at det gikk så galt så lenge i så mange land. Før dette hadde Summers i et memorandum, datert 20. juni 1996, foreslått at Koreas OECD-medlemskap skulle brukes til å «tvinge landet til å åpne opp for amerikanske banker og mæglerhus». Skal jeg tro koreanske kolleger, spilte Summers nettopp denne rollen meget vel da finanskrisen senere var et faktum.

Standardøkonomien med sine grunnleggende forutsetninger om perfekt konkurranse, perfekt informasjon og ingen stordriftsfordeler, holder opp for oss en modellverden der økonomisk makt ikke finnes. At de samme økonomene i noen modeller kan løsne på disse forutsetningene, oftest en av gangen, endrer ikke policy-konklusjonene. Disse forblir basert på grunnmodellen. For meg ble det mildest talt svært uheldig når Summers brukte den økonomiske makten som ikke finnes i de modellene han preker på en så kynisk måte og til så stor skade for så mange som han gjorde. Resten av verden pådyttes modeller der økonomisk makt ikke finnes, for at man deretter kan bruke sin økonomiske makt for å tvinge igjennom egne nasjonale interesser. Da en kollega for noen år siden stakk hodet inn på mitt kontor og spurte om jeg visste hvem som var blitt ny president på Harvard, var svaret derfor: «Det spiller ingen rolle for meg bare det ikke er Larry Summers». Man ønsker helst ikke å måtte skamme seg over sine gamle universiteter.

Når Summers nå gikk, er det delvis fordi han med samme

type «impeccable logic» som med forurensning og Afrika – en logikk som mangler noen dimensjoner de fleste av oss har med oss – pådro seg vrede fra kvinner, urbefolkningen, og afro-amerikanere på og rundt Harvard. Sentrale profesorer som representerte disse minoritetene forlot universitetet, eller truet med det, i protest. Det var disse sakene som skapte den store støyen, men det var ikke disse som endelig felte Summers. Han ble felt av en sak som begynte med at det amerikanske Justisdepartementet i 2000 saksøkte Harvard-universitetet og tre navngitte personer for «misbruk av makt som rådgivere for USA i Russland» og samtidig krevde 120 millioner dollar i erstatning, tre ganger det beløpet Justisdepartementet mente Harvards økonomer hadde skuslet bort. Samme år, etter 25 års virke, stengte Harvard sitt Institute for International Development (HIID), der dette arbeidet ble utført. Saken endte i 2005 med at Harvard betalte 26,5 millioner dollar i erstatning. Harvards økonomiprofessorer som leverte teorien, og delvis administrasjonen, til dette HIID-prosjektet, Jeffrey Sachs og Larry Summers, var hittil blitt holdt utenfor skandalen. En ny rapport knyttet imidlertid nylig Summers ubehaglig nær til en av økonomene bak skandalen. Det var dråpen som brakk kamelens rygg. Summers gikk.

Da New York Times brakte nyheten om Summers' avgang tok de dessverre ikke med historien om finansskandalen. Denne kom klart frem både i Harvards egen avis, Harvard Crimson, i nettutgaven av Time Magazine, og i mange andre aviser. Nettet viser at mange amerikanere, og kanskje også nordmenn, tror at Summers ble felt av «lesber og andre minoriteter» som har infiltrert akademien.

Summers ble i virkeligheten felt av sin troskap til nyklas-

sisk økonomisk teori i sin reneste og mest ekstreme form, av det verdenssyn og de skader denne førte med seg: fra «underforurensningen» av Afrika via sjokkterapien i Russland til Asiakrisen. Den samme logikken som sier at alle økonomiske aktiviteter er like og at frihandel skaper økonomisk harmoni i alle situasjoner. Den samme logikken som ikke ser sammenhenger mellom et lands økonomiske struktur og dets politiske struktur, og som dermed åpner mulighetene for å bombe et pre-industrielt land til demokrati.

«The chickens come home to roost» er et amerikansk uttrykk som forteller at man blir innhentet og skadet av sine tidligere gjerninger. Summers er et godt eksempel. For de av oss som gjerne vil ha tilbake «det gamle USA» med sin gamle næringspolitikk og idealisme – fra the Founding Fathers til Lincoln til Franklin Roosevelt – er dette gode nyheter. Det finnes nemlig en glemte økonomisk og politisk akse der Karl Marx og Abraham Lincoln var på samme side; som motstandere av for tidlig frihandel, av engelsk økonomisk teori, og av slaveri. De to hadde en høflig brevveksling, og Marx hadde sin faste spalte i New Yorks nest største avis. Denne aksen forsvant under den kalde krigen. Kanskje den kan gjenskapes.

Paul Krugmans last

Etter den første kontakten mellom Europa og den amerikanske kontinent ble det klart at Amerikas innbyggere ikke brukte hjulet, ikke engang høykulturene i Mexico og Peru. Det vakte derfor stor oppmerksomhet blant arkeologer på 1940-tallet da flere eksemplarer av før-columbianske leker med hjul ble funnet i Mexico. Det store spørsmålet var selvfølgelig hvorfor meksikanerne bare brukte hjulet til leketøy og ikke i det praktiske liv.

Som nevnt tidligere fikk Paul Krugman Sveriges Riksbanks Nobelpris i økonomi i 2008. Da jeg for lenge siden kom over historien om lekene på hjul tenkte jeg øyeblikkelig på Krugman: Han står som det fremste eksempelet på produksjon av teoretiske modeller som økonomer leker seg med, men som ikke er tenkt brukt i virkeligheten. I min bok «Global økonomi» refererer jeg til økonomifagets to største uvaner eller laster: Ricardos last (etter David Ricardo) som består i å lage et økonomifag basert på forutsetninger som nærmest er tatt ut av luften, og Krugmans last som består i å finne opp modeller som er langt mer relevante som beskrivelser av virkeligheten enn Ricardos teorier, men å nekte å ta dem i bruk. Sammen låser de to lastene mange land inne i en produksjonsstruktur som skaper fattigdom.

Krugman fikk Nobelprisen for å ha formalisert det som har vært hovedargumentet for industrialisering helt siden 1600-tallet – stordriftsfordelene eller økende skalautbytte som finnes i industriproduksjon – og for konsekvensene dette har for økonomisk geografi. Krugman gikk ikke tilbake i historien, men til Lenins «Imperialismen som Kapitalismens Høyeste Stadium» fra 1917. Krugmans artikler fra begynnelsen av 1980-årene gir støtte til Lenin og til radikale økonomer som Baran, Frank og Wallerstein, og til utviklingsøkonomer som Myrdal og Lewis. Han nevner dem alle.

Min doktorgrad som nettopp var forsvart da Krugmans «nye handelsteori» dukket opp i 1980 viste hvordan ujevn vekst oppstår fordi land som eksporterer råvarer får økte produksjonskostnader ettersom de spesialisere seg (avtagende avkastning) mens industriland får fallende kostnader (økende avkastning) og samtidig imperfekt konkurranse. At Krugman nå tok opp samme tema i formelle modeller syntes jeg var

flott. Endelig hadde nyklassisk økonomi innsett de enorme konsekvensene av stordriftsfordelene og deres fravær som forklaring på ujevn økonomisk vekst!

Jeg ble fort skuffet. Krugman sluttet å sitere utviklingsøkonomene, han fokuserte på stordriftsfordelene, som i seg selv – dersom man glemmer at råvarer adlyder den omvendte økonomiske loven (avtagende avkastning) – blir et argument for frihandel. Han var ennå ikke fylt 30, og det virket som han ble redd for konsekvensene av sine egne teorier. Det absurde er at den akademiske debatten om «strategisk handelspolitikk» som fulgte gikk parallelt med et enormt økonomisk-teoretisk og ideologisk hardkjør i stikk motsatt retning av det Krugman først hadde skrevet: På 1980- og 1990-tallet ble stadig flere små land fra Mongolia via Øst-Europa og Afrika til Latin-Amerika tvangsåpnet for frihandel gjennom sjokkterapi. Det gikk så fort at mye av industrien, den delen av økonomien som hadde stordriftsfordelene Krugman pekte på som så viktige, ikke hadde sjanse til å overleve. Hvorfor protesterte ikke Krugman og andre på det?

På en konferanse i 1996 som markerte 150-årsjubileet for opphevelsen av Kornlovene (som skapte frihandel for korn) benyttet Krugman anledningen til å overhøve alle som ikke var enige i at David Ricardos handelsteori var «enormt sofistikert og ekstremt relevant for den moderne verden». I praksis skulle Ricardo leve alene.

Jeg husker spesielt en brasiliansk kollegas enorme vrede over at Krugman hadde modeller som forklarte underutvikling, men ikke hadde mot til å utskrive medisinen han hadde oppfunnet. Det hjelper ikke pasientene om legene har en masse medisiner på hyllene hvis de mangler moralsk mot til

å skrive ut reseptene. Dette er Krugmans last. Hadde man vært interessert nok i virkeligheten kunne man funnet data som viser stordriftsfordelene og avtagende avkastnings rolle. Det var man ikke.

Jeg gleder meg over en pris til mannen som, for å bruke hans eget uttrykk, ledet faget vekk fra «minste matematiske motstands vei». Krugman fikk Nobelprisen for å ha formalisert teorier som engang var mainstream i tysk økonomi: industrialisering og geografi. Kanskje vi nå får det moralske mot til å ta teoriene i bruk.

Ideologiske myter

«En nasjon er en gruppe mennesker som er forenet i en kollektiv feiloppfatning av sin egen historie», sa Harvards samfunnsviter Karl Deutsch. Til denne typen nasjonsbygging ga Kåre Valebrokk et viktig bidrag i et innlegg i Aftenposten, der han hevdet at etterkrigstidens brudd med prinsippet om næringsnøytralitet «gikk skikkelig galt» .

Etter 2. Verdenskrig hadde USA, i økonomenes språk, både et komparativt og et absolutt fortrinn i industriproduksjon. Hadde Norge og Europa fulgt prinsippet om næringsnøytralitet—latt være å favorisere industrien—ville vi i stor grad blitt et folk av jordbrukere, slik Tyskland ble det med Morgenthau-planen som forbød industri. Denne planen skapte så meget fattigdom at amerikanerne—konfrontert med industrialiserte kommuniststater—startet verdens hittil største prosjekt i selektiv næringspolitikk: Marshall-planen. Bak høye tollmurer og importforbud ble det skapt et cordon sanitaire av bred velstand i landene som grenset mot kommunismen, fra Japan til Norge. Det er vanskelig å kjenne seg igjen i Valebrokks beskrivelse av at etterkrigstidens brudd

på næringsnøytraliteten «gikk skikkelig galt». Aldri har så mange nasjoner blitt løftet ut av relativ fattigdom så raskt og varig, blant dem Norge.

Klarer man å skyve dagens ideologiske tåkebanker tilside, kan historien leses slik at betimelige brudd på næringsnøytralitet har vært helt sentrale for å bygge vår vestlige sivilisasjon. Noen få italienske bystater og Holland fikk – blant annet på grunn av mangel på dyrkbart land – et forsprang i industribyggingen. Samtlige nasjoner som industrialiserte i deres fotspor, siden Henrik VII av England plukket ullindustrien som «vinner» i 1485, har på ulike måter favorisert «bynæringene», dvs industri. Det var i de tidlige bystatene politisk frihet og demokrati ble skapt. Begrepet «frihandel» betegnet i århundrer et fravær av nasjonale monopoler i internasjonal handel. Det er bare relativt nylig at ordet kom til å bety «fravær av toll».

I sin berømte tale på Harvard i juni 1947, da Marshallplanen ble annonsert, bemerket USAs utenriksminister George Marshall at «arbeidsdelingen mellom by og land er basis for vår moderne sivilisasjon». Det var denne han så truet av avindustrialiseringen av Europa etter krigen, og det var denne nærings-unøytrale visjonen som lå bak Marshallhjelpen. Uten høye tollbeskyttelser og «plukking av vinere» ville ikke Europa kunne gjenreises.

Å skape og å vedlikeholde velstand krever stadige økonomiske strukturendringer. Tradisjonelt har høyre-venstreaksens uenighet dreiet seg om hvor langt statens rolle skulle strekke seg i denne prosessen. Anton Martin Schweigaard - ofte omtalt som en brennende liberalist - var ikke i tvil hverken om at norsk industri skulle få tollbeskyttelse eller, som medlem av Jernbanekommisjonen, at staten måtte

finansiere jernbanebygging. Om staten skulle eie jernbanen eller bare bidra med subsidier av private initiativ ble derimot en politisk debatt. At staten ikke skulle være næringsnøytral var alle enige om.

Det er her dagens norske debatt blir langt mer spesiell enn vi egentlig er klar over. Adam Smith, hvis prinsipper dagens nyliberale tror de holder seg til, roser lovene som bygget engelsk industri bak høye tollmurer som «de viseste av alle Englands handelsforordninger». Dagens norske debatt er så spesiell fordi så mange tror at strukturendringer enten ikke er nødvendige eller at de skjer av seg selv. I næringslivet er man klar over at det å la være å ta en avgjørelse også er en avgjørelse, og ofte en dårlig sådan. Å la være å ta avgjørelser er å stemme for den av Norges avguder Schweigaard raljerte mest med, nemlig Kong Status Quo.

Den italienske økonomen Antonio Serra skrev i 1613 det mange mener er det første vitenskapelige verk i økonomifaget. Temaet var hvorfor noen land var rikere enn andre. Serra observerte søkkrike Venezias økonomiske politikk og dedikerte et helt kapittel til «Statlige Tiltak». Her understreker han hvor vanskelig næringspolitikk er fordi ett og samme virkemiddel vil komme til å påvirke ulike bransjer på helt forskjellig måte: «slik solen gjør leire hard, men gjør voks myk; slik som en lav plystring irriterer en hund, men beroliger en hest».

I liberalismens ytterste konsekvens nærmer markedets rolle seg sterkt den rollen Skjebnen, eller Forsynet, spiller i andre kulturer. Valebrokks fortolkning av historien bygger opp under en myte der sivilisasjonen startet da folk sluttet å ta kollektive avgjørelser om økonomiske spørsmål og overlot fremtiden til Forsynet. Det motsatte er faktisk tilfellet,

kollektive avgjørelser omkring det å skape en ønsket næringsstruktur har vært helt sentrale i historien.

Olje og gass gjør at nordmenn har større grunn enn andre til å overlate ting til Skjebnen. Vi må imidlertid likevel ta ubehagelige avgjørelser om hvor vi skal plassere alle sparepengene. Da bør vi etter mitt syn ta med oss visdomsord fra vår første Nobelprisvinner i økonomi, Ragnar Frisch, om hvorledes en nasjon bør spare (som er blitt min versjon av at Kartago bør ødelegges): «Sparing for et enkelt individ og for samfunnet som helhet er to helt forskjellige ting. De burde egentlig ikke betegnes med samme navn, det virker bare forvirrende. Det er bare ved en produktiv foranstaltning at samfunnet som helhet kan få istand en sparing». En slik sparing krever politiske avgjørelser vi ikke har råd til å overlate hverken til Skjebnen eller til markedet.

Tenketankeri

«Kredibiliteten til en vellykket tenketank står og faller på at den ikke blir en lettbeint propagandamaskin,» skrev Simen Ekern i Dagbladet om norske tenketanker, og peker på at rollen som leverandør av forskning «er et viktig område for de virkelig innflytelsesrike utenlandske tenketankene».

I dette perspektivet finnes det en skjevhet i den norske floraen av tenketanker, for eksempel i forhold til nabolandet Sverige. I 1939 opprettet Sveriges Industriförbund og Svenska Arbetsgivareföreningen stiftelsen Industriens Utredningsinstitut «för att bedriva forskning om ekonomiska och sociala frågor av betydelse för industrins utveckling». I 2006 ble navnet endret til Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Denne tenketanken har ikke akkurat vært venstre- vridd, men den har gjennom hele sin historie drevet objektiv

forskning. Det at Sverige har hatt et langt bredere økonomisk miljø enn her hjemme skyldes blant annet dette utredningsinstituttet.

Mange tiår senere grunnla svensk næringsliv en annen tenketank, nemlig Timbro. Denne organisasjonen passer ganske godt til Ekers beskrivelse av en «lettbeint propagandamaskin», der det internasjonale ytre høyre, fra Ayn Rand til Friedrich von Hayek, skaper ideologien. Den typen politisk ytre høyre som Carl I. Hagen rensket Fremskrittspartiet for på «Dolkesjø» i 1994 utgjør entusiasmen og energien i Timbro.

Timbros strategi er tydelig. Ved å utvide spekteret av det som er politisk akseptabelt til også å omfatte høyreekstreme posisjoner som Ayn Rand, blir det politiske sentrum automatisk flyttet mot høyre. Dersom Francis Sejersteds og Erling Norviks Høyre skulle utgjøre ytre Høyre, ville den politiske midten ligget langt til venstre. Ved derimot bevisst å etablere et ytterste høyre – som man selv slett ikke behøver ha noen sympati med – forskyves hele det politiske sentrum mot høyre. Da Civita ble dannet i Norge som en kopi av Timbro, var det i et forsøk på å gjennomføre samme strategi i Norge. Når Siv Jensen nå står fram med Ayn Rand som yndlingsforfatter er det kanskje et klokt politisk sjakktrekk, men det får en til å savne Carl I. Hagen, som hadde mot til å kaste denne type ekstremisme ut av partiet. I USA mangler Rand-filosofien og «the libertarians» enhver kredibilitet.

Det vesentlige i dette bildet er at NHO her i Norge bare tilbyr oss ideologiproduzenten Civita, men ikke den typen langt nyttigere og langt mer ressurskrevende tenketank svensk næringsliv har støttet siden 1939. Dette er et stort hull i vår institusjonelle fauna, spesielt i en tid da økonomi-

fagets abstraksjonsnivå ikke fremmer forskning på industriell dynamikk. En forklaring på situasjonen ligger i at Norges Industriforbund – som sto for de langsiktige strategiske næringsinteressene – i 1989 ble slått sammen med Norges Arbeidsgiverforening til et NHO der lønsspørsmål kom til langt å overskygge den strategiske industripolitikken. Denne politikken er imidlertid svært viktig fordi den i stor grad er sammenfallende med nasjonens egen strategi.

Det er nesten en naturlov at ressurser og politisk makt forskyves til de delene av næringslivet der fortjenestemulighetene er størst. En «næringsnøytral» politikk vil, så vel i en bananrepublikk som i et petro-kongedømme, forsterke denne naturlige tyngdekraften mot henholdsvis bananer og olje. Når NHOs nye sjef ble hentet fra et sted forbausende langt fra toppen i Statoils hierarki, samtidig som Rederiforbundets nye president sitter i styret i Statoil, ser vi en økende petrofisering av de organisasjonene som skulle representere hele næringslivet. Ekern viser til Bent Sofus Tranøy og Helge Ryggvik som har tatt opp problemstillinger rundt de oljebaserte maktstrukturene. De delene av norsk næringsliv som ikke direkte lever av oljen har all grunn til å finansiere en tenketank som tar de strukturelle endringene vi nå opplever på alvor.

Verdensøkonomien står foran en rekke utfordringer: miljø, matforsyning, finanskriser, fattigdom og – et totalt underdebattert emne – i de fleste land som ikke nyter godt av oljeinntekter finnes det en generasjon av 30-åringer som tydelig får en lavere inntekt enn sin foreldregenerasjon. Antakelig er det strategisk klokt av Fremskrittspartiet ikke å ta slike problemer opp til debatt, men i stedet å fokusere på bensinpriser, og å følge en antiintellektuell og anti-elitistisk

linje. Det samme kan imidlertid ikke sies om norsk næringsliv. Den amerikanske økonomen Paul Krugman peker på at USAs næringspolitikk ikke blir bestemt av økonomer, men av intellektuelle og forretningsfolk. Næringslivet er avhengig av å bli respektert også i akademiske miljøer, og skal «rikinger» bli respektert, bør deres bidrag til landets intellektuelle debatt ikke være begrenset til ideologiformidling gjennom Civita.

Selv har jeg deltatt i Res Publica, som er finansiert av Fagforbundet, fordi den etter mitt syn er den eneste tenketanken i Norge som har som ambisjon å bidra med forskning og ny kunnskap. I august i 2007 avholdt vi en konferanse der en kommende finanskriser basert på subprime lån, og den amerikanske økonomen Hyman Minskys teorier om slike kriser, var et av temaene. Dette skjedde omtrent på dagen samtidig som Wall Street Journal lanserte Minsky som teoretikeren bak det som skjedde. Vår største næringslivsavis kommenterte etter konferansen subprimeaffæren som noe positivt, fordi det skaffet fattige mennesker husvære. Det var bare Klassekampen som siterte Minsky og teoriene hans, som seinere viste seg å være uhyre relevante. Et annet innlegg på seminaret var om farene for en økonomisk krise i Estland. Krisen er forlenget et faktum, forkynt over to sider i Dagens Næringsliv.

Det viktigste er kanskje at norsk næringslivs strategi har en boomerang-effekt mot næringslivet selv, og ikke bare når det gjelder «rikingers» omdømme. Selv hører jeg til dem som mener Norge har nytte av en oppegående rederinæring. En utredning basert på nyklassisk økonomisk teori nedvurderte for ikke lenge siden næringsens betydning for landet i forhold til det en innovasjonsbasert (Schumpeteriansk)

teori ville gjort. I Sverige har Industriens Utredningsinstitut vært et hjemsted for Schumpeterianere, et slikt finnes knapt i Norge. Civita skaper ikke en type forståelse som kan brukes i samfunnsdebatten, men bidrar heller til å skape økt irritasjon mot «rikinger» og det som med en viss rett kan ansees som forsøk på bevisst manipulasjon av velgerne. Som mangeårig industrileder synes jeg denne utviklingen er både trist og unødvendig.

Civita-koden

Mitt første møte med Civita var en bok de utga om amerikansk kapitalisme. Den ankom med faktura fra NHO. Til min forbauselse var den skrevet av en helt ukjent forfatter som ikke synes å ha annen forhistorie enn å ha skrevet om Ayn Rand. Når NHO trenger en advokat vil de neppe ta til takke med en amatør. De ville betale for det beste, og det finnes mange amerikanere som kunne skrevet godt om kapitalismens historie der.

Boken var et innlegg fra «libertarianerne», en sekt på ytterste høyre fløy som har null akademisk kredibilitet, blant annet fordi de legger all skyld for krasjet i 1929 på staten: Markedet er alltid perfekt. Dette er hva svenskene kaller tokhögern.

Da jeg spurte et av styremedlemmene i Civita hvordan NHO kunne støtte noe slikt, var svaret at det jo ikke var så mange som trodde på dette. En skribent ble nevnt som et eksempel. Siden fikk jeg samme svar fra en ansatt i Civita. Neste spørsmål man stiller seg er jo da hvorfor NHO både bruker penger og (etter mitt syn) ødelegger sitt gode navn og rykte for å fremme teorier som så få tror på.

En måte å forklare dette på er å se på Civita som en case-

studie i moderne markedsføring. Det er umoderne å appellere til folks rasjonalitet og fornuft. Med sin bok «Drømmesamfunnet» beskriver dansken Rolf Jensen at det man må selge er drømmer: Du kjøper egentlig ikke egg, du kjøper drømmen om lykkelige, frittgående høner. I et komplisert samfunn selges drømmen om en enkel tilværelse. Tenk om Kardemommeloven kunne erstatte Norges Lover, tenk om markedet kunne erstatte den allestedsnærværende staten? En irrasjonell politisk utopi er skapt.

Man kjenner også igjen Hennes & Mauritz' strategi, der nå avdøde fru Anna Nicole Smith skapte brudulje og mye gratisreklame fordi hennes former og grad av avkleddhet støtte noen menneskers anstendighetsfølelse. Som tilskuer kunne man more seg over H&M-strategien. Når Civita med høy moralføring kjører frem Ayn Rands filosofi og annet grums fra ytre høyre som relevant for Norge, går jeg imidlertid rett i samme fella selv.

Hos Trygve Hegnar og andre næringslivsfolk er avstanden mellom det de skriver og det de mener som oftest helt minimal. I gammeldags språkdrakt er dette «redelig». Civita skaper en stor avstand – et spillerom – mellom sin retorikk og det styremedlemmet «egentlig mener». Slik jeg ser det, brukes dette spillerommet til å flytte det politiske sentrum mot høyre: De politiske meningene som Carl I. Hagen kastet ut av partiet på «Dolkesjø» brukes nå til å gjøre et ytre høyre politisk «anstendig». Civitas forbilde er svenske Timbro, derfra kom fokuseringen på Ayn Rand. På Timbros hjemmeside er hovedoppslaget i skrivende stund hvordan Bush' mestermanipulator Karl Rove skal lære svenskene valgtaktikk. Man kunne ønske at Civita var like åpen med sine hensikter.

I USA finnes det et ytre høyre som ikke har problemer med å privatisere rettsvesenet fordi de forutsetter et perfekt forsikringsmarked som selger forsikringer mot justismord. Deres parti fikk 3,4 promille av stemmene ved siste presidentvalg. En Civita-publikasjon skrev nylig at «det er ikke opplagt at høyere verdensmarkedspriser på mat er til skade for verdens fattige», men klarer ikke å forklare hvorfor annet enn med samme type urealistisk ønsketenkning som ovenfor. NHO bør tenke seg om. Eventuelt spørre sine amerikanske forretningsforbindelser hvor klokt det er å bruke Ayn Rand for å fremme markedsøkonomien i Norge anno 2009.

Dersom vi får Karl Roves manipulerende strategier også i norsk politikk, ødelegger vi mye av det som er verdifullt i den norske modellen: ærlighet, likefremhet og gjensidig respekt. Å ende med å tro på sin egen propaganda er ikke uvanlig, derfor er denne leken med ytre høyre potensielt svært destruktiv. Skulle Civita polarisere norsk politikk – med «Rand & Rove» på den ene siden og «ta rikingene» på den andre – ville skadevirkningene være enorme. I politisk polariserte land bor «rikingene» bak beskyttende piggråd.

I USA finnes det store interesser som arbeider for et teknologisk og økonomisk sterkt næringsliv, og for hvem «næringsnøytralitet» ville være absurd. Her hjemme er situasjonen helt annerledes. Fordi Civitas markedseufori i praksis styrker de nyklassiske økonomiske dogmene som dominerer Norge langs hele den politiske aksen, er disse «libertarianerne» mye farligere i Norge enn i USA. Å støtte reproduksjonen av obskure teorier som er omtrent like relevante for våre forhold som Lenins partimodell, tjener kun til å svekke respekten for norsk næringsliv. NHO ville få mer igjen ved å investere i en tenketank som produserer reell kunnskap om økonomisk

dynamikk og søker løsninger på våre felles utfordringer.

I det norske samfunn er det kort vei fra blått til rødt. Derfor samarbeides det godt mellom partier på lokalplanet. Vi har god tradisjon for at skarpe meningsytringer fra ytterste venstre og ytterste høyre tåles, og at forskjellige synspunkter verdsettes. Ingen er tjent med en polarisering av politikken som rokker vesentlig ved denne modellen.

I de siste årene har det grodd opp tenketanker på venstre- og høyresiden som fanger opp sterke meninger. I Norge er Civita en av dem. Mitt anliggende er å påvise at Civita har tatt opp i seg fremmed tankegods som i sin ytterste konsekvens kan føre til en meget uheldig politisk polarisering. Faren for dette vil være særlig stor dersom Civita ikke justerer kurs og andre tenketanker følger i Civitas kjølvann i retning polarisering.

Vårt økonomiske system står foran helt nye utfordringer: globalisering, finanskriser, fallende reallønninger i mange land i Europa, klimakrise, energikrise, miljøkrise, og matkrise. Vi må finne løsninger på nye problemer i det gamle klasseforlikets ånd og i den type økonomisk teori som dominerte den internasjonale arena i etterkrigstiden. Tenk om vi kunne posisjonere tenketankene i «den norske modellen» ånd, eller kanskje til og med sette sammen en ny tenketank – finansiert av arbeidslivets parter pluss Rederiforbundet og Norges Bondelag – der krefter som representerer ideene som skapte den norske fellesskapsånden kan samle seg om langsiktige løsninger istedenfor om kortsiktig taktikk.

På veggen til Venezias casino i Palazzo Vendramin, sett fra kanalen, finnes det en tekst på latin som en gammel gondoliervenn alltid har oversatt som «vi er ikke oss». Han forteller at budskapet ble skrevet da de tidligere eierne som

holdt til i bygningen hadde fått dårlig rykte for alskens utskielser og de nye eierne forsøkte å skape en avstand til stedets forrige jeg. Civitas første bok, av Andrew Bernstein, var rendyrket Ayn Rand-filosofi. Sommeren 2008 brakte bevegelse i Civitas ideologiske ståsted da organisasjonens talsmann Lars Fr. Svendsen i et avisintervju fornektet Civitas forhold til Ayn Rand og et importert ytterste høyre. Min assosiasjon til innskriften i Venezia var umiddelbar.

Ser vi på politikk som markedsføring, har Civita tydeligvis ansett Norge for å være en annen type marked enn Sverige. Man kjører ikke frem Ayn Rand + Karl Rove slik forbildet Timbro i Sverige gjør. Det er klokt. De næringslivsinteressene som finansierer Civita burde ha liten interesse av å fortsette oppnøringen under en ny «klassekrig». Derfor er det hyggelig at Civita nå støtter John Stuart Mill, en viktig økonomisk teoretiker som beroliget gemyttene etter 1848-revolusjonene. En «liberal gigant» er han, som Lars Fr. H. Svendsen sier til Klassekampen. I farten glemmer han å nevne at Mill også anbefaler en svært høy arveskatt som har som målsetning å «ødelegge alle store formuer i løpet av et par generasjoner» som det står i litteraturen om ham. Det er med andre ord ganske langt mellom den liberale giganten Mill og den tenkningen og nyliberalismen som Civita til nå har stått for.

Det produktet Civita ønsker å selge er «liberalismen». Men det går an å forskreve seg ideologisk slik at det ikke kommer praktisk politikk ut av det. Etter det jeg vet må den eneste politiske organisasjon som kan huse en så stor spennvidde som Ayn Rand og John Stuart Mill være peronismen i Argentina. Ytterfløyene der har svært lite til felles bortsett fra en fetisjisme til Juan Peron, og det er uhyre vanskelig å få til noen koherent politikk i landet.

Nyliberalismen som vi fikk etter Berlin-murens fall er økonomisk og politisk mer ekstrem enn noe verden har sett siden 1840-årene, da Ricardiansk økonomisk liberalisme nådde sitt høydepunkt. Ricardo-liberalismen var med på å skape revolusjoner i alle store europeiske land, unntatt Russland og England. Foruten revolusjonene brakte året 1848 to bøker som hadde det til felles at de var reaksjoner på den sosiale katastrofen Ricardos økonomi hadde skapt. Den ene var Marx og Engels Kommunistiske Manifest. Den andre boken fra 1848 var John Stuart Mills *Principles of Political Economy*. Mill gikk tilbake på de to av Ricardos prinsipper som etter mitt syn var mest skadelige for folks velferd. Mill så at nasjoner trenger industri for å kunne skape allmenn velstand, og han så at fattige land trengte det som på norsk ble hetende oppfostringstoll («infant industry protection»). Industri skulle ikke bare forbeholdes England. Det andre prinsippet han forlot var Ricardos «wage-fund doctrine», dvs tanken på at arbeidernes lønn ikke kunne vokse fordi en slags naturlov begrenset deres andel av brutto-nasjonalproduktet.

Det vi til nå har sett av Civitas flyttesjau er at man forlater et ultraliberalistisk økonomisk synspunkt – markedet har alltid rett – til fordel for en filosofisk debatt der økonomisk politikk forsvinner til fordel for en debatt om spørsmål som Ayn Rands forhold til Immanuel Kant. Den økonomisk-politiske dimensjonen blir borte. John Stuart Mill var både økonom og filosof, men han dominerte økonomifaget etter 1850 langt mer enn han noen gang dominerte filosofifaget. Det er ikke lurt å slippe filosofer som ikke kan økonomi løs på ham. Civita blottlegger en stor mangel på kunnskap på dette området.

Selv om ideologien er i drift, benytter Civita sitt sesongkort til Aftenpostens spalter til budskap man kan kjenne igjen. I Lars Fr. Svendsens innlegg om at menn ikke burde gå så mye til lege, kjenner vi igjen «måteholdslinjen» fra Civitas forgjenger Libertas. En gang ble denne taktikken effektivt torpedert da det kom frem hvor lite måteholden Libertas' egen budbringer hadde vært i egne lønnskrav. At antatt velstående mennesker preker måtehold for de de mindre velstående er ingen vinner i Norge. Med vår ikke-føydale fortid har vi antagelig en lavere manipulasjonstoleransegrense enn mange andre samfunn.

En Civita-kampanje for å relativisere og ufarliggjøre fattigdommen dominerte Aftenpostens forside flere dager på rad sommeren 2008. En kvinne som med sin hund klarte seg på 118.000 kroner årlig fikk sin egen forside: et eksempel til etterfølgelse når det gjelder måtehold. Folk på venstresiden vil i denne forbindelse – med rette etter mitt syn – kunne trekke frem Marx' idé om at lønninger bør reflektere hva det koster å reprodusere arbeidskraften i neste generasjon. I dagens Norge betyr det at man må ha råd til slalåmski og skoleturer til barna.

Som tidligere næringslivsleder og medlem av NHO undrer jeg meg over at Civita velger å representere næringslivet utad på denne måten de gjør, med en strategi som synes å skape mer klassekrig enn klasseforlik; at de hittil har valgt å bruke ressurser på et prosjekt som åpenbart dreier seg mer om form enn innhold. Det at Civita nå synes å ville skape retorisk avstand til sitt tidligere jeg, er utelukkende positivt.

Obama som slutten på ulvetiden?

Det er ikke vanskelig å være begeistret over Obama. Han står foran en formidabel oppgave, og har muligheten til å bli en av de presidentene som virkelig har snudd USAs historiske kurs, som Abraham Lincoln og Franklin Roosevelt. Han har også deres oratoriske dyktighet. Vi kan se for oss Obama som gjennom sin retorikk langsomt vrir amerikanernes virkelighetsforståelse på samme måte som Roosevelt gjorde det med sine berømte konversasjoner foran peisen (fireside chats). Vrir ideologien vekk fra en skjebnelignende tro på markedet til en forståelse av at det faktisk var da menneskelheten holdt opp å tro på skjebnen (Webers Entzauberung) at sivilisasjonen ble skapt.

Men noe mangler. Lincoln hadde et helt kobbelt av amerikanske økonomer bak seg i sin industrialiseringsstrategi: En høylønnsstrategi skulle forhindre at industrialiseringen skapte den samme fattigdommen som i England. Nordstatenes industrialiseringsstrategi, med midlertidig toll, stod i sterk kontrast til Sørstatenes frihandel og slaveøkonomi. Lincolns tollpolitikk var i høyeste grad en teknologipolitikk: fra null toll på råvarer økte tollsatsene med stigende bearbeidelsesgrad og teknologisk kompleksitet. Dette fortsatte inntil USA var konkurransedyktig på verdensmarkedet.

Lincoln – som nylig ble kåret til USAs beste president noen gang – og hans «nordstatsøkonomer» vant kampen mot «sørstatsøkonomene». Med Roosevelts New Deal etter krisen i 1929 ble det igjen en konfrontasjon mellom samme type økonomer. Igjen vant «nordstatsøkonomene» som forstod at i krisetider er det synlige, og ikke usynlige, hender som skaper orden. Den mest berømte av Roosevelts økonomer var Rexford Tugwell (1891-1979), også kalt «Red Rex».

Som tidligere nevnt førte krisen i 30-årene førte til arbeidsløshet, men de industriarbeiderne i USA som beholdt jobben beholdt stort sett lønningene. Dette holdt etterspørselen oppe. I USA på 30-tallet steg faktisk lønninger som andel av bruttonasjonalproduktet på bekostning av fortjenesten. Bøndene i USA derimot opplevde et enormt prisfall på sine varer i forhold til industrivarene. Løsningen ble at landbruket måtte få ligne mer på industrien: bøndene måtte få mer markedsrett. Derfor oppstod landbrukssamvirket og derfor er de landbruksprodukter vi kjøper fra USA, som rosiner og mandler, den dag i dag produsert av lovlig monopol.

I mekanikken finnes det hjul med sperrehaker, som bare kan gå én vei, ikke i revers. Fagforeningene skapte en slik mekanisme i økonomien. Problemet med dagens krise er at denne mekanismen ser ut til å være brutt, vi ser allerede sterkt fallende lønninger i Baltikum og andre nye EU-land i Øst. Dette vil kunne gjøre krisen meget lang ved å skape en selvforsterkende nedadgående spiral med fallende lønninger og fallende etterspørsel, der enhver ny omdreining på denne skruen fører til flere misligholdte lån, som igjen forsterker den samme spiralen. Det kan lett vise seg at den norske regjeringens avgjørelse om å godta EUs tjenstedirektiv kan representere en like fatalt dårlig timing som den å øke andelen av aksjer i oljefondet, på bekostning av obligasjoner, rett før finanskrisen traff oss.

I den ideologiske ulvetiden mellom Berlinmurens fall og Finanskrisen døde «nordstatsøkonomene» nærmest ut da USAs og sosialdemokratiets økonomiske forståelse sakte ble nyklassisk økonomi. På det mest ekstreme fikk vi en markedstro som lignet en gjenoppstandelse av skjebnetroen, en slags Wiederverzauberung av verdensbildet. Bare vi holdt

fingerne av fatet og fjernet alle reguleringer i økonomien ville vi få 'spontan orden'. Finanskrisen ga oss som allerede nevnt et meget dyrt 'spontant kaos'. De som ikke forstod hvorfor finansmarkedet krever reguleringer, men nå forstår det, vil raskt også kunne komme til å forstå hvorfor vi trenger fagforeninger og hvorfor landbruket – både i USA og Europa – fikk danne monopollignende samvirkeorganisasjoner.

Som Guvernør på Puerto Rico fra 1941 til 1946 fortsatte Rexford Tugwell, sammen med den puertoricanske politiker Luis Muñoz Marín, typiske prosjekter for «nordstatsøkonomer»: jordreform og industrialisering. Puerto Ricos Operation Bootstrap ble en inspirasjonskilde for utviklingsøkonomene og for Latin-Amerikas industrialisering etter 2. Verdenskrig. Et kjernepunkt i denne utviklingsøkonomien var – som erfaringen fra krisen i 30-årene hadde vist – at industriproduksjon var kvalitativt forskjellig fra jordbruksproduksjon.

Obama har uten tvil de beste hensikter. Problemet er at Obama synes å være omgitt av «sørstatsøkonomer» som Larry Summers, som er omtalt et annet sted i boken. Delvis på grunn av hans valg av økonomer kan det dessverre se ut til at Obamas økonomiske visjoner ikke strekker seg lenger enn til å ville gjenskape de gode Clinton-årene. Dette vil ikke være mulig, fordi den økonomiske konteksten i dag er en helt annen. Under Clinton-årene red USA på en teknologisk bølge, på et nytt tekno-økonomisk paradigme, der landet klarte å gjenerobre den teknologiske ledertrøyen fra Japan. Alan Greenspans viktigste meritt var at han i begynnelsen av 1990-årene, da standardøkonomene ropte om inflasjonsfare, gjenoppdaget Schumpeter og innså at i en periode med

svært rask produktivitetsutvikling var denne faren langt mindre enn ellers.

Denne raske produktivitetsøkningen skapte Clinton-boomen. I dag er USA inne i en helt annen type periode, nemlig finanskrisen som følger etter børsboomen som igjen følger etter teknologiboomen. Dette er en situasjon som teknologisk sett slett ikke tilsvarer 1990-tallet, men isteden ligner veldig på 1930-årene. Da vil det ikke hjelpe å ha økonomer som synes de var vellykket på 90-tallet, og som samtidig har en kontekstløs teori der «one size fits all».

Det kommer til å bli stadig klarere at det ikke er tilstrekkelig å lempe store summer inn i finansøkonomiens svarte hull. USAs har store problemer i realøkonomien som også må løses. Husholdningenes store gjeldsbyrde og lave kjøpekraft kombinert med industriens manglende konkurransedyktighet vil kreve et valg mellom å senke reallønningene – slik vi i dag ser det skje i Baltikum – eller å gå drastisk inn i realøkonomien, blant annet gjennom proteksjonisme. Marshall-planen, som var et system av sterk men koordinert proteksjonisme, viser at det går an å skape slike systemer der alle kan vinne. Alternativet kan bli det den amerikanske økonomen Robert Frank kaller *The Winner-Take-All Society*: i denne konteksten at USA har mistet for meget av sin industrisektor og at Kina blir vinneren både i finansøkonomien og produksjonsøkonomien.

På samme måte som England fikk ødelagt sitt landbruk under den første globaliseringsbølgen for over 100 år siden, kan det vise seg at USA har fått ødelagt for meget av sin industrisektor i den andre slike bølgen. England gikk tilbake på sin frihandelsdoktrine. Proteksjonisme kan være en måte å forhindre at vinneren tar alt i verdenshandelen. Det

kan imidlertid ta et år med «finanspakker» før det blir klart at USAs problemer også ligger helt andre steder enn i finanssektoren. Da vil behovet melde seg for økonomer med et annet grunnsyn enn Larry Summers. Da trengs det folk som Rexford Tugwell eller John Maynard Keynes.

Matvarekrise og nyliberalismen

NOEN SÅKALT PRIMITIVE folkeslag i Stillehavet hadde ulike byttesystemer for ulike varer. Dagligvarer – slik som fisk, grønnsaker og bruksgjenstander – ble byttet seg i mellom, mens prestisjefylte varer som smykker eller kanoer inngikk i et annet byttesystem som var mer seremonielt av natur. Luksusgjenstander ble altså sjelden byttet mot det daglige brød. Varer som ga eieren prestisje og prestisjeløse varer befant seg i to ulike verdifærer som ikke var i kontakt med hverandre.

Inntil nylig hadde vi et slikt skille mellom matprodukter og energiprodukter. Selv om både kategorien mat og kategorien energi ble priset i penger, var forbruket av de to varegruppene skilt som nyttevarer fra prestisjevarer på Stillehavssøyene. Når mat nå kan brukes til bio-brensel er vi plutselig i en situasjon som tilsvarer at velstående beboere på Stillehavssøyene skulle skape hungerkatastrofer ved å gjøre om mat til smykker.

Prisen på ris er steget med over 100 prosent på kort tid, og prisene på maisbaserte produkter, som er hovedingrediensen i fattige meksikaneres diett, har opplevd en lignende prisstigning. Dette kan få uventede konsekvenser: når prisen på det billigste av alle matprodukter stiger, vil dette få så store konsekvenser for fattige menneskers økonomi at de er nødt til å kutte ned på forbruket av dyrere matvarer, for

eksempel kjøtt. At prisen på ris og maismel stiger vil da få den perverse konsekvens at etterspørselen etter disse produktene vil stige, ikke synke som man vanligvis ville antatt. Dette blir de eneste matvarene de fattige får råd til. Alfred Marshall kalte varer som oppfører seg slik for «Giffen-varer», etter Robert Giffen som beskrev fenomenet.

Mot Giffen-varene de fattige trenger for å overleve står Veblen-varene (som dyre biler), produkter der etterspørselen øker ettersom prisen stiger, nettopp fordi en høy pris gir høy prestisje og dermed viser at de er verdt den høye prisen. Denne gruppen produkter har fått sitt navn etter den norsk-amerikanske økonomen Thorstein Veblen som beskrev «brautende forbruk » (conspicuous consumption) av luksusvarer som en vesentlig del av det mennesker higer etter når deres primære behov er nådd. På Stillehavsoyene hadde de altså et slags tabu mot å bytte Giffen-varer (livsnødvendigheter) mot Veblen-varer (luksusvarer). Vår globale økonomi har nå en gang for alle brutt dette tabuet; drivstoff til den rike verdens luksusforbruk av ulik grad er i ferd med å konkurrere direkte med de fattigstes mat.

Det er neppe tilfeldig at eksplosjonen i matvarepriser skjer akkurat nå. Luften slapp ut av børsboblen rundt årtusenskiftet ved at det ble skapt en boligboble, og samtidig vokste derivatmarkedene og ga oss etter hvert en subprimeboble. På begge sider av Atlanteren har løsningen på bobleproblemene vært å skape enda mer likviditet og en gryende matvareboble. Også de høye oljeprisene bidrar til at enorme penge summer jager etter nye investeringer. «Råvarer» har i mange år vært kloke investeringsrådgiveres råd når det gjelder å finne nye fortjenestemuligheter. Kinas vekst og råvarebehov underbygget denne logikken. Vi ser altså en investerings-

objekt-inflasjon (asset inflation) både i Veblen-varer (biler som bruker mye bensin) og i Giffenvarer (billige matvarer). Det er slett ikke nødvendig at det spises så mye mer ris nå enn for ett år siden, forventningen om at det skal spises mer ris – kombinert med enorme mengder spekulativ kapital – er i seg selv tilstrekkelig til å sette i gang en prisstigning som gjennom en Giffen-effekt øker etterspørselen (uten at jeg påstår et dette er den eneste mekanismen vi nå opplever).

Hva skal vi så gjøre med dette? På Jeffrey Sachs' «State of the Planet»-konferanse i New York nylig fikk jeg den samme Sachs på nakken fordi jeg i mitt innlegg hevdet at den eneste måten å hindre sult på er å diversifisere fattige økonomier vekk fra ensidig spesialisering på jordbruk. 500 års historisk erfaring viser at det kun er via denne omveien, å diversifisere et lands økonomi vekk fra ensidig råvareproduksjon, at man avskaffer sult. Hungersnød forekommer kun i land som nesten utelukkende er spesialisert på jordbruksproduksjon. Jo lavere prosent landbruket utgjør av et lands økonomi, desto større sjanse er det for at innbyggerne dør av å spise for meget. Dagens strategi med å forsterke fattige lands komparative fortrinn i råvareproduksjon gjør bare vondt verre. Som med subprime-krisen kommer vi til å se at de spekulative inntektene er private, mens kostnadene – den voldsomme nødhjelpen vi kommer til å se – veltes over på samfunnet.

Morderiske bønder

Eksemplene er mange på hvordan kritikere av frihandel blir møtt med de mest uhyrlige anklager og påstander. Med store typer forkynte Dagens Næringslivs leder 3. oktober 2005 «Spørsmålet er hvor mange afrikanske liv Marit

Arnstad synes jobben til norske bønder er verdt». Gjennom påstanden om at norsk landbrukspolitik dreper afrikanere gikk avisens mobbing av norske bønder over i det uanstendige. Samtidig som realitetenes tørre fakta hoper seg opp mot nyliberalismens globaliseringsprosjekt, og økonomene for lengst selv er begynt å tvile, når retorikken her et fundamentalistisk nivå som minner om regimer og tider vi helst ikke vil assosieres med.

Mordanklagen mot norske bønder baserte seg på Tony Blairs Afrikakommisjon. Slike rapporter og regnestykker basert på totalt virkelighetsfjerne forutsetninger har vært vanlige helt siden 1980-tallet, de «beviser» bestandig at frihandel vil utjevne alle verdens innbyggers inntekt oppover. Denne karikatur- og propagandaversjonen av økonomisk teori tolkes til at frihandel alltid skaper økonomisk harmoni: bare vi setter aksjemeglere og skopussere i hvert sitt land og åpner for frihandel, vil aksjemeglere og skopussere få samme lønn. Bare fattige afrikanere får lov å selge maten sin til oss vil de bli like rike som oss. Problemet med disse regnestykkene er at de har svært lite med virkeligheten å gjøre. Modellene baserer seg på at alle økonomiske aktiviteter er like, de ser bort fra industriens stordriftsfordeler, imperfekte konkurranse og de enormt viktige synergieffektene som fra industrien skaper et effektivt landbruk. Modellene forutsetter også full sysselsetting. Virkeligheten er en helt annen.

Som et ledd i forberedelsene til WTO-møtet i Hong Kong 2005, holdt FNs utviklingsprogram UNDP et tredagers seminar for fattige lands WTO-ambassadører i Yverdon i Sveits. Bekymringen der var at frihandel i mat vil forårsake enorme skader på landbruket i de fleste fattige land. Bare i India finnes det 650 millioner bønder som ikke vil være

«konkurransedyktige» i verdenshandelen. Mange små land og øystater er i en dobbelt knipe: statsbudsjettet er helt avhengig av tollinntektene (slik det var også i USA da det var et fattig land). De fleste av innbyggerne i disse landene lever av landbruk som ikke vil være konkurransedyktig. Her vil statens inntekter falle drastisk samtidig som svært mange bønder vil miste markedene sine til import. Som en av foredragsholderne på seminaret kan jeg rapportere at de færreste fattige land deler Dagens Næringslivs syn på frihandel i mat. Utsiktene er nærmest katastrofale mange steder.

Påstanden om at norske bønder forårsaker fattigdom i Afrika er like uhyrlig som å påstå at Dagens Næringslivs redaktør Amund Djuves høye lønn fordeler kjøpekraften på en måte som gjør at fattige barn sulter og at han derfor er ansvarlig for at barn i Afrika dør. Begge resonnementer er basert på verdensøkonomien som et slags nullsumsspill. I virkeligheten er rike land blitt rike fordi de diversifiserte og industrialiserte seg ut av avhengighet av landbruk og fattigdom, ikke fordi rike land begynte å kjøpe maten deres. Historien er enstemmig på at intet land er blitt velstående av å selge landbruksprodukter uten at de samtidig har skaffet seg en industrisektor. «Den beste måten å fremme landbruk på er å fremme industrien» som David Hume, Adam Smiths beste venn, uttrykte det.

Noen meget få land vil tjene på frihandel i mat, mens de aller fleste fattige lands bønder – og norske bønder – vil bli skadelidende. Brasil kan uten tvil forsyne det norske folk med billig kjøtt ved å ta i bruk noen kvadratkilometer mer regnskog, men er det det vi vil? Å nedlegge norsk landbruk vil gjøre like lite for Afrikas fattige land som å sette ned Amund Djuves lønn.

Global sjokkterapi har gjort fattigdommen større i mange små fattige land. Mens økonomene innad har begynt en slags selvransakelse, trenger propagandamaskineriet synde-bukker for å forklare globaliseringens totale fallitt i Afrika. Erich Maria Remarque gjengir i en av sine romaner en samtale mellom to tyskere, som finner sted rett etter første verdenskrig. «Det er jødene som er skyld i all elendigheten» sier den ene. «Ja», sier den andre entusiastisk, «og syklistene!». «Hvorfor syklistene?» spør den første forbauset. «Vel», sier samtalepartneren, «hvorfor jødene?» Det ser ut til at det i denne generasjonen er bøndene og syklistene som må ta støytten.

Fisk og trålerkapital

Fiskeripolitikk har lenge vært et fag for spesielt interesserte. Nå står fiskeripolitikken foran valg som er så viktige at flere bør sette seg inn i dem, spesielt fordi vi nå synes å være på vei inn i et sammensurium som forener det verste ved planøkonomien med det verste ved finanskapitalismen.

En analyse av fiskerinæringen viser at det på fem viktige områder er en potensiell konflikt mellom «markedskreftene» og de nasjonale interessene: teknologi, verdiskapning, miljø, sysselsetting og bosetting. Teknologisk sett er det ikke sikkert at den teknologien som dominerer i den mest kapitalintensive delen av næringen som nå kommer ut som vinnere – «siling av havet» (trål) – er den som gir høyest verdiskapning. Vår dyreste fisk, tørrfisken (eksportverdi 130 kroner per kilo), har det til felles med verdens dyreste ost, parmesanosten, at teknologien er den samme som på 1300-tallet. Det nest mest høyverdige produktet er blodfersk fisk som fiskes nær land. Begge produkter er kystflåtens domene. Trålere

gir tradisjonelt bulkproduksjon med lavere verdiskapning per kilo råvare.

Miljø- og ressursmessig er trålerflåten heller ikke den gunstigste, verken når det gjelder energiforbruk eller når det gjelder selektive fiskeredskaper. Kystfisket har tradisjonelt sørget for at de nordligste delene av landet har vært bebodd. Retten til et territorium forsvares best ved å ha det i bruk, og nytt politisk press i Nordområdene gjør bosetting viktigere enn før. Teknologisk trenger vi en flåtestruktur preget av mangfold. Når det gjelder de fem vesentlige kriteriene nevnt ovenfor, trekkes konklusjonen i motsatt retning av dit økonomene i Finansdepartement og mindretallet i Strukturutvalget [utvalget som på oppdrag fra regjeringen har utredet strukturtiltak for å regulere kapasiteten i fiskeflåten, red.] vil trekke fiskerinæringen.

En svært kapitalintensiv næring, slik evigvarende kvoter til høystbydende vil skape, vil bringe flåten til havs. Her vil fisken bli tatt før den har gytt og før den har nådd en størrelse som er økonomisk optimal. Her vil den bli filetert om bord, av for eksempel polakker, eller i Kina. Dette blir bulkvarer. Høy verdiskapning på fisk vil i større og større grad bli et spørsmål om god logistikk. For noen år siden var økt verdiskapning å legge kavring på frossenfisken, nå er det – i tillegg til de konvensjonelle produktene tørrfisk og klippfisk – å levere levende fisk på disken i Paris.

I mange næringer finner vi en maktforskyvning til distribusjonsleddet, og noen nasjoner har tatt konsekvensene av dette. Jamaica øker sin verdiskapning på bananer ved at de har integrert forover i bananmodnerier i Europa. Norge bør sikre seg et distribusjonsapparat for fisk i Europa, som for eksempel det tyske Nordsee Fisch. Som i kaffebransjen vil det på

sikt bli fiskeriverdenens Starbucks som tjener pengene, ikke leverandøren av råvaren i bulk. Men makt i distribusjonsledet kan sikre verdiskapningen bakover i verdikjeden.

For å sukre pillen kommer Strukturutvalgets mindretall med en finanspolitisk lekkerbiskken som agn: «for å oppnå legitimitet, kan myndighetene ilegge en ressursrenteavgift på dem som har særlige tillatelser til å høste inntekter av fellesressursen, som har en avkastning ut over normalt». Dette virker lite gjennomtenkt. Dersom fiskerikvotene er solgt til evig tid, vil prissettingen – dersom man tror på markedet slik dette mindretallet gjør – ha tatt hensyn til gode og onde dager, også «avkastning over normalt». Skal dette kunne fungere, må myndighetene på forhånd definere hva som er «normal avkastning». Skal denne kalkuleres i kilo eller kroner? Indeksreguleres? Forslaget bærer preg av å ha som hovedhensikt å avspore debatten.

Fremtiden synes å bringe fiskeflåten langt til havs og vindmøllene til land istedenfor omvendt. Et fokus på teoretiske betraktninger omkring grunnrente, istedenfor på markedets og teknologienes realiteter i forhold til et skiftende ressursgrunnlag, bærer galt av sted. Resultatet kan bli at norsk fiskerinæring vil ligne mer og mer på den i mange utviklingsland. Det eneste disse nasjonene ser til fiskeriene er en «ressursrente» som en havgående internasjonal flåte betaler inn til statskassen. I hovedstaden.

Reindrift og planøkonomi: vår mest mislykkede næringspolitikk.

’Den letthet med hvilken man kan løse et problem, øker proporsjonalt med avstanden til problemet’. Omtrent slik lyder en lov Rolf Wesenlund formulerte for mange år siden. Denne loven passer svært bra som beskrivelse for Norges

forhold til verdens urbefolkninger. Vi ser stadig miljøvern- og bistandsminister i aksjon som forsvarer av fjerntboende urbefolkningers rettigheter. Vi stiller krav til at finansinstitusjonene i Washington tar hensyn til urbefolkningers rettigheter til land og vann, mens vi her hjemme selv har tatt minimale hensyn til vår egen urbefolkning, reindriftsamenes, rettigheter til det samme. Bibelens ord om at man ser splinten i sin nestes øye, men ikke bjelken i sitt eget, har fremdeles gyldighet.

Jeg skriver i innledningen til denne boken at jeg ikke kommer til å omtale Stalins planøkonomi, fordi det ikke var den som skapte hovedproblemene gjennom ulvetiden fra 1989 til finanskrisen startet i 2008. Reindriften utgjør et unntak, fordi planøkonomiske metoder fremdeles skader denne næringen. Hvis noen skulle lure på hvorfor Arbeiderpartiet ikke får så dårlig oppslutning i noen annen kommune som i Kautokeino, er det planøkonomiske eksperimentet i reindriften en av årsakene. Men en arbeiderpartipolitiker skal også ha ros: Jeg tror det er enighet i reindriften om at landbruksminister Bjarne Håkon Hanssen har vært klart den beste Reindriftsminister uansett parti. Det var han som i det stille ryddet opp mye.

Ved en tilfældighet fikk jeg i 1999 i oppdrag av Landbruksdepartementet å forklare hvorfor reindriften, som hadde monopol på produksjonen av et luksusprodukt som rein-kjøtt, var blitt så fattige. For mange år siden hadde jeg arbeidet med den sosiale organisasjonen hos urbefolkningen i Andesfjellene, og til min forbauselse fant jeg strukturer i det samiske samfunnet som var svært like de in Andesfjellene. Reindriftens fleksible «selskapsform» – siida – lignet til forveksling quechua-stammenes ayllu. I stedet for eiendomsrett

hadde begge nomadiske folk oppfunnet et system som var langt mer egnet for deres bruk, de hadde bruksrett i sekvens. For noen tusen år siden hadde de bent frem oppfunnet det som når det gjelder ferieleiligheter heter «time sharing». Bruksrett er fordelt i tid.

Da jeg ankom Finnmarksvidda observerte jeg imidlertid et merkelig fenomen: samme vare hadde ulike priser samtidig og på samme sted. I Finnmark solgte de fleste reineierne da sine dyr for litt over 40 kroner kiloen til såkalte «listeførte slakterier». Noen reineiere, derimot, fikk slaktet på andre slakterier og kunne putte nesten 20 kroner kiloen mer i lomma. Ikke nok med det. Det var de mest velstående reneierne som solgte dyrt, mens de fattigste solgte billig. Hva hadde skapt et slikt system?

Kortversjonen er denne: I 1976 ble reindriften brakt inn i landbrukspolitikken med en Reindriftsavtale bygget på de samme prinsippene som i Jordbruksavtalen, med årlige forhandlinger om målpriser og inntekt. Til forskjell fra husdyr varierer produksjonen av reinkjøtt over tid. Tall fra det svenske statistiske sentralbyrå viser at antall rein på det meste er omtrent det dobbelte av når bestanden er på sitt minste. Dette skyldes i hovedsak klimatiske variasjoner. 'Det ene året er ikke det annets bror' heter et samisk ordtak. Et av problemene for reindriften var at dette visdomsordet ikke hadde nådd Landbruksdepartementets ører, de hadde definert «bærekraft» som noe helt stabilt, Finnmarksvidda fikk vær så god produsere som et fjøs. Dette er omtrent som å vedta at det skal være like mange lemen på vidda hvert år. Landbruksdepartementet utpekte Norsk Kjøtt som ansvarlig for markedsføring av reinkjøtt. Norsk Kjøtts dyrere produkter, som indrefilet, var klare konkurrenter til reineiernes

produkter. Dette var omtrent som å gi Tine ansvaret for markedsføringen av Synnøve Findens produkter. Utover 1980-tallet steg produksjonen, og prisene ble presset. I faste kroner ble kiloprisen på reinkjøtt halvert i forhold til det den var før planøkonomien overtok i 1976. En trøst var at volumet var høyere. Ettersom volumet sank i løpet av 1990-tallet, endret imidlertid målprisen seg kun marginalt. Prisen sank altså når volumet gikk opp, men lot være å stige igjen når volumet sank. Markedet fikk ikke utføre sin meste elementære oppgave. Norsk Kjøtt kunne for skams skyld ikke gjøre en bedre jobb med å forhandle målpriser for reiene enn for sine egne medlemmer. Bøndene hadde imidlertid et stabilt volum, mens norske reieieres produksjon omtrent halvertes på 1990-tallet, både i vekt og volum. Vi fylte opp med import fra Sverige og Finland.

Ettersom produksjonen sank uten at prisene fikk lov å stige – slik de ville ha gjort i en markedsøkonomi – ble norske reieiere etter hvert så fattige at de trengte sosialhjelp. For å kvalifisere til støtte måtte man levere en viss produksjon, og for å hindre fusk med utbetalingene ble det skapt strenge kontrollsystemer. Reinens ører måtte fryses ned for fremtidig kontroll, og ingen rein kunne flyttes uten tillatelse fra Alta. For å få godkjent produksjonen i forhold til støtteordningene måtte dyrene slaktes på såkalte «listeførte slakterier» som stort sett ikke var eid av reindriften selv. Departementet tildelte disse slakteriene et monopsoni – et innkjøpsmonopol – som presset prisene i forhold til det de ville vært i et åpent marked. Det var bare de mest velstående av reiene – de som ikke var avhengige av produksjonsstøtten fra staten – som fikk den reelle markedsprisen, som lå betydelig høyere enn det monopsoniet betalte.

Jeg tilbrakte mye av en høst med å starte opp et reineiereid slakteri i Kautokeino – i konkurranse med innkjøpsmono-polet som Landbruksdepartementet hadde skapt – så jeg fikk etter hvert fra innsiden oppleve reineiernes problemer med å ta tilbake verdiskapningen for sine egne produkter.

Det de fleste nordmenn «vet» om reindriften er at uansvarlige samer driver med «overbeite». Fakta som ikke stemmer med denne teorien har en tendens til å bli filtrert vekk. Et problem er at det samiske ord for beite betyr noe helt annet enn vi søringer tror: det betyr 'tilgang på mat gjennom sne', og forteller ikke noe om hvor mye mat det er under sneen. Når en reineier snakker om «dårlig beite» ser folk flest for seg ribbede vidder. Isteden betyr det at det ligger et islag mellom reinen og maten. På samme måte som havstrømsfenomenet el Niño skaper sykliske klimaendringer langs vestkysten av det meste av det amerikanske kontinentet, skaper North Atlantic Oscillation et lignende syklisk fenomen hos oss. Landbruksdepartementet har så langt stort sett sett bort fra klimaet som forklaring på den sykliske produksjonen. De synes å forklare «overbeite» og «underbeite» gjennom syklisk uansvarlige reineiere i stedet for gjennom naturlig syklisk bærekraft.

Mellom 1999 og 2003 økte produksjonen av reinkjøtt i Norge med 94%. Forrige gang vi så en slik tilnærmet doubling av volumet var i en niårsperiode fra 1978 til 1987. Etter 1999 kom naturen altså tilbake fra bunn til nær topp av en syklus på bare tre år: naturen viste en enormt kraftig evne til å «sprette tilbake» til tidligere høye produksjonsnivå. Fra Landbruksdepartementets synsvinkel synes det imidlertid bestandig å være for mye rein på vidda. Både når naturens bærekraft er lav – ved bunnen av syklusen – og når naturens

bærekraft er på sitt høyeste er det «for mange rein». Et godt år i landbruket er et «kronår» man kan feire. Fordi Landbruksdepartementet ikke har villet ta naturens sykluser inn over seg anser de derimot et godt år i reindriften som toppen av uansvarlighet hos urbefolkningen. I 2005 fikk Norge nesten en ny Alta-sak fordi Landbruksdepartementet forbedret tvangsslakt av rein. Som moderne mennesker tåler vi ikke tanken på at naturen selv regulerer antall rein: vi insisterer på å ta livet av dem selv.

I fem år arbeidet jeg ganske intensivt med denne problematikken som rådgiver for Norske Reindriftsamers Landsforbund, ofte også som deltager i de årlige Reindriftnforhandlingene. Det var på mange måter en selsom forestilling, med Norske Reindriftssamers Landsforbund, med en og en halv ansatt, på den ene siden av bordet, mens motparten på den annen side av bordet var en mengde departementer + Sametinget. Det var en kamp mot et planøkonomisk paradigme. Markedet var vekk, prisene ble bestemt sentralt og det var bare få ikke-reineiereide «listeførte slakterier» å selge til. Isteden kom det hyppige endringer i forskriftene og reineierne var blitt «regelentreprenører»: de maksimaliserte inntekt ved å justere etter stadig skiftende regler istedenfor etter et stadig skiftende marked. Som en reineier sa det: «Vi har alltid hatt å gjøre med en uberegnelig natur. Nå har vi fått en uberegnelig stat også». Slik jeg ser det er Stortinget nokså systematisk (om enn ikke bevisst) blitt feilinformert til å godta et statisk maksimalt reintall. Hva er et bærekraftig antall lemen i Norge? Spørsmålet er like lite klokt når det gjelder antall rein.

I Norge har vi latt Landbruksdepartementet spille rollen til Englands Colonial Office og til USAs Bureau of Indian

Affairs. Landbruksdepartementet har hatt det hele og fulle ansvar for å styre med økonomi, og i praksis også kultur, for den lille delen av den norske urbefolkningen som fremdeles utøver sin opprinnelige næring, nemlig reindriften. Departementets politikk bestemte at samisk reindrift ikke lenger skulle få lov å utføre den del av verdiskapningen som var selve kjernen både i deres kultur og økonomi: slakt, videreforedling, og salg. Etter 1976 ble reindriften drevet tilbake til en typisk kolonisituasjon som råvareprodusenter; deres verdiskapning sluttet i det øyeblikk reinen ble jaget opp på lasteplanet. Så overlot man den delen av verdiskapningen der det virkelig var penger å tjene til ikke-samiske aktører.

Pastoralisme – studiet av folkeslag som lever av beitekultur – er et helt lite akademisk fag innen antropologien. Andre nasjoner engasjerer antropologer med en slik spesialitet i forhold til sine urbefolkninger, men ikke Norge. Her blir urbefolkningens produksjonskultur bedømt fra fjøskulturen på Ås, av det Sponheim som landbruksminister engang kalte «Talibanregimet på Ås», med assistanse av noen jurister. Dersom Fremskrittspartiet skulle komme til makten vil nok reindriften stå klar med slagordet: «Privatisér reindriften!»

De økonomiske aspektene ved reindriften er heldigvis inne i et bedre spor. Harde forhandlinger ga etter hvert mindre monopolmakt, mer marked, og mer lokal verdiskapning. Det viktigste var at WTO-forhandlingene gjorde det mulig for reineierne å foreslå en ny importordning under reindriftingsforhandlingene. Tidligere var det i praksis de «listeførte slakteriene» som bestemte når importen skulle finne sted, i korte perioder og på kort varsel, slik at det bare var de som allerede hadde kjøpt dyr i Sverige og Finland som klarte å importere. En auksjonsordning for importkvoter, i regi av

Statens Landbruksforvaltning, brakte nye aktører inn i markedet og prisene steg betraktelig. I den forrige perioden med dobling av volumet, 1978-1987, sank prisen på reinkjøtt (i faste kroner) med 36%. Da volumet doblet seg mellom 1999 og 2002 steg prisene med 6 kroner pr. kg, i Vest-Finnmark med nesten det dobbelte. Men ennå er det langt igjen til prisnivået fra 1976 er tilbake. Dersom noen skulle være ytterligere interessert i reindrift vises det til min artikkel i *British Food Journal* i bibliografien og en stor rapport skrevet for SND som ligger på www.othercanon.org (under det norske flagget).

Eksempelet fra reindriften viser etter mitt syn markedets rolle som et nyttig verktøy. Gjennom å ta i bruk markedsmechanismene på en vettug måte ble verdien av norsk reinkjøtt mer enn doblet over få år. Dette betyr ikke at markedet er svaret på alt. Ulvetiden ga oss eksempler på at New Public Management (NPM) – nyklassisk økonomis tvilling i offentlig administrasjon – forsøkte å skape markeder der de ikke fantes, og med resultater som til og med overgikk planøkonomiens i sin latterlighet. En pålitelig kilde i forsvaret forteller at russiske generaler som for noen år siden var på besøk på en flybase i Nord-Norge til sin forbauselse fant en mengde dyre jagerfly nedsnedde utendørs, mens hangarene var tomme. Forklaringen var at NPM hadde skilt fly og hangarer i to ulike enheter som skulle «handle» med hverandre, men hadde glemt å gi enheten som eide flyene penger nok til å kjøpe hangarplass. De russiske generalene fikk seg en god latter. Ikke engang sovjetisk planøkonomi hadde kunnet finne på noe så dumt som når markedsøkonomien «lekte marked» der det ikke fantes noe. New Public Management med sine tilfeldige «tellekanter» er heldigvis på retur.

Oljens forbannelse

SIDEN REPUBLIKKENS tidlige år har USAs økonomiske politikk beveget seg i spenningsfeltet mellom en aktiv tradisjon – en ideologi skapt av landets første finansminister Alexander Hamilton – og en passiv tradisjon, arvegods etter landets tredje president Thomas Jefferson. Sistnevnte skal ha sagt at den regjering som regjerer minst, regjerer best.

Konflikten var alvorlig. Hamilton opprettet USAs første sentralbank og Jefferson sørget for å få den stengt. Jeffersons visepresident Aaron Burr drepte Hamilton i en duell. I amerikansk ikonografi vant imidlertid Hamilton en varig seier ved å få sitt portrett på tidollarseddelen mens Jefferson ble forvist til todollarseddelen (når så noen sist en todollarseddelen?).

Med tiden lærte amerikanerne seg å leve med denne konflikten ved å la Jefferson regjere retorikken mens Hamilton i stor grad fikk regjere i praktisk politikk. På Chicagos universitet skriver økonomene lærebøker i Jeffersons tradisjon, med passivitet som strategi, samtidig som byens borgermester Daley bruker store skattepenger på å fremme høyteknologiindustri. Ofte jobber Hamilton-tradisjonen på delstatsnivå: siden Arkansas ikke er medlem av WTO kan delstaten bruke næringspolitiske virkemidler som er forbudt for eksempel Norge.

I spenningsfeltet mellom Jeffersons retorikk og Hamiltons

praksis ligger en nasjonal livsløgn som alle land har sin versjon av. USAs problemer oppstår når de to ideologiene møter hverandre i døren på den internasjonale arena og begge krever sin rett. De siste WTO-forhandlingene brøt sammen da USA i Jeffersons tradisjon krevde total global frihandel samtidig som landet forlangte å bevare støtten til sine egne bomullsprodusenter. «Jefferson for alle de andre og Hamilton bare for oss» ble for meget for utviklingslandene.

I Norge er den rødgrønne regjeringen iferd med å bygge opp en lignende kløft mellom retorikk og virkelighet, bare med motsatt fortegn: en sosialistisk retorikk ofte koblet med nyliberalistisk økonomisk praksis. I helsevesenet er den sosialistiske retorikken i behold, men virkeligheten synes å inneholde mye liberalistisk New Public Management (NPM). I tillegg har man tatt i bruk et gammelt knep: når du er i tvil så omorganiser for å vinne tid. I resten av Europa er NPM på vei ut.

Det rapporteres at vår utviklingsminister Erik Solheim har anbefalt Paul Colliers bok «The Bottom Billion» som obligatorisk lesning for Norges ambassadører når det gjelder utviklingsøkonomi. Collier forsvarer Verdensbankens mest destruktive nyliberale utvekster på 90-tallet og ligger så langt fra «sosialismen» som overhodet mulig. Det er vanskelig å finne noen annen rasjonell forklaring på å velge Collier som ideolog enn at han anbefaler militær intervensjon som fattigdomsløsning og dermed forsvarer vår ulykksalige krig i Afghanistan.

Kløften mellom regjeringens retorikk og dens praksis øker, og i motsetning til den amerikanske er dette en kløft der den praktiske politikken lider. Et eksempel: Den forskningspolitiske av- og påskruingen av støtte til fornybar energi er

svært skadelig. Når en viktig teknologi blir produktifisert går det et industrielt tog, og den vinglete norske politikken øker sterkt sannsynligheten for at vi står igjen på perrongen.

Terra-saken hadde vært en gylden mulighet for regjeringen til å markere avstand til nyliberalismens verste utvekster. Den grep de ikke. De rød-grønne kunne – slik Financial Times gjorde på sin førsteside – vist til at rystelsene fra en usunn finanskapitalisme nå hadde nådd fra Wall Street helt til Hattfjelldalen. Isteden var reaksjonene å refse dem som trodde at bankene er bestemora deres og i stor grad legge skylden på kommunene. Som i resten av det regjeringen foretar seg mangler det et systemisk og langsiktig perspektiv. Spesielt i forskning og teknologi synes man alt for ofte å henfalle til den visjonsløshet som kommer fra økonomisk likevektstenkning. Problemer søkes løst gjennom kjøp og salg, som miljøkvoter, fremfor gjennom ny kunnskap.

Stanford-økonomen Moses Abramowitz hevdet at dersom man graver dypt nok i årsakene til nasjonenes velstand kommer man til noe som kan kalles «nasjonal organisasjonsevne». Vi har fått klar beskjed om at vår nasjonale organisasjonsevne synes å ha sviktet når det gjelder skole. Jeg tror det samme gjelder næringspolitikken, der næringsnøytraliteten lever og oljen pasifiserer. Kanskje en fokusering på vår nasjonale organisasjonsevne kan være en nyttigere vinkling enn om vi fortsetter retorikken langs aksen fra Den kalde krigen, om hvorvidt vi er den siste Sovjet-stat eller ikke.

Bekymringer om oljerikdommen

Bekymringene omkring oljeformuen er tre. For det første kan Norge uansvarlig sløse bort formuen på ting som ikke skaper verdier på sikt. For det andre kan bruken skape press

i økonomien som fører til inflasjon og/eller høyere renter (dette er i bunn og grunn samme argument). For det tredje kan særinteresser «få et sugerør inn» i vår felles formue og berike seg på fellesskapets bekostning. Alle disse bekymringene er legitime. Da gullet og sølvet fra Amerika flommet inn til Spania på 1500-tallet skjedde det alt sammen: Staten brukte så meget penger, spesielt på dyre kriger, at allerede da gullstrømmet toppet seg var landet i dyp gjeld til utenlandske banker. Det er også fascinerende å følge hvorledes en flodbølge av inflasjon spredte seg i Europa over mange år, som en tsunami i sakte film med episentrum i Spania. De næringene som satt med den politiske makten, jordeierne, tjente grovt ved å sørge for at Spania hadde monopol på å levere høyt etterspurte varer som olivenolje og vin til de spanske koloniene.

For at dette ikke skal skje også i Norge er medisinen at oljeformuen i hovedsak må investeres i finanssparing i utlandet. Til tross for enigheten om faremomentene, er det mitt syn at den medisinen vi foreskrives på sikt vil ødelegge norsk økonomi på samme måte som Spanias økonomi ble ødelagt: gjennom avindustrialisering, en prosess som i dag også innebærer tap av den kunnskapsintensive tjenestesektoren som oppstår i symbiose med industrien.

I århundrene som fulgte etter gullflommen beskriver da-tidens økonomer hvorledes den Spanske industrien – som på mange områder, fra Toledos jern og stål til Barcelonas silke, hadde vært verdensledende – døde ut. Nøkkelen til å forstå dette ligger ikke i pengebruken og privilegiene i seg selv, men i å forstå hvem som fikk privilegiene og hva pengene ble investert i. Etterspørsel etter olje og vin økte eksplosivt, mens på tilbudssiden tok det lang tid å øke

produksjonen. I tillegg fikk man landbrukets avtagende avkastning, de beste områdene var dyrket først og produktiviteten sank. Pengebruken og prisøkningen på «dagligvarene» olje og vin drev det generelle prisnivået opp drastisk, og spansk industri mistet evnen til å konkurrere.

Gullet flommet ut til de delene av Europa som tok over industriproduksjonen, og på mange måter finansierte gullflommen fra Spania Europas industrialisering. Finansflommen ble kun til nyttige realinvesteringer med rask teknologisk utvikling etter at den hadde forlatt Spania. «Fyrsten i Milano har langt mer nytte av sin industri enn spanskekongen har av alle sine gullgruver» sa den italienske økonomen Giovanni Botero alt i 1588. De samtidige, også i Spania, skjønnte mekanismene. Knappt noen gang har så meget god analyse og så mange gode råd gått upåaktet hen som i Spania på denne tiden.

Min påstand er at dagens norske økonomiske miljø ikke godt nok forstår disse mekanismene. Dette miljøet beherskes av de samme økonomiske teoriene som, i hendene på Verdensbanken og IMF, har ført til en katastrofal avindustrialisering av Russland og mange utviklingsland, og gjort dem fattigere enn de var for 25 år siden. Dette er teorier som ikke ser forskjell på ulike økonomiske aktiviteter, ikke ser synergiene mellom næringer, har mistet de vesentlige dimensjonene tid (historie) og rom (geografi), og har en meget begrenset forståelse av teknologi og økonomisk vekst. Mens Sverige, Danmark og Finland alle har evolusjonære/Schumpeterianske økonomiske miljøer som skaper en motvekt til slik teori, finnes ikke slike miljøer i Norge. Derfor blir også vi avindustrialisert: akkurat som Spania makter vi ikke å omgjøre finansinntektene til investeringer i vårt eget produksjonsapp-

parat. Samme økonomiske teori som avindustrialiserte perifere u-land avindustrialiserer nå Norge.

Sentrale i den verbale graffiti som preger debatten er to fy-ord som det er viktig å forstå. Å «plukke vinnere» tilsvare det som i daglig tale heter å ta avgjørelser og å prioritere. Dette er noe en nasjonalstat ikke må gjøre, i teorien finnes det nemlig et anonymt «marked» som ordner slikt på en perfekt måte. At petroleumsforvaltningen foregår ved at noen på vegne av nasjonen daglig «plukker vinnere» på et svært spekulativt finansmarked, bekymrer derimot ingen. For nasjonen blir det å tjene penger ved å velge vinnere på børsen noe nobelt, mens det å tjene penger gjennom å velge teknologi for deretter å produsere noe blir forkastelig. Dersom finansformuen skal investeres i det norske produksjonsapparatet, vil nemlig en vellykket næringspolitikk ha den meget uheldige bivirkningen at også noen bedriftseiere vil kunne tjene penger på det. Slike heter «rent seekers». En «rent seeker» er en person som tjener penger på en avgjørelse samfunnet har tatt. At en masse utenlandske firmaer er «rent seekers» basert på den måten den norske stat har valgt å forvalte oljeformuen på er helt OK, disse er nemlig anonymisert som «markedet». Skulle vi investere i det norske produksjonsapparatet vil vinnerne kunne individualiseres. Verdensbanken bruker i dag det samme argumentet mot å drive industripolitikk i fattige land: noen kunne bli rike av det.

Skulle noen tro dette er et næringslivsfiendtlig komplott fra «Sosialistøkonomisk institutt» som instituttets studenttidsskrift engang kalte det, tar de grundig feil. En bok fra næringslivets egen tankesmie Civita, «Muligheter for alle», følger opp med nøyaktig den samme retorikken. I denne boken er de to mest avskyelige tingene som finnes nasjonal-

stater som er i stand til å prioritere og å ta avgjørelser, de plukker nemlig vinnere, og «rent seekers», personer som tjener penger på at en nasjonalstat har tatt en slik avgjørelse. Også her dyrkes den imaginære perfekte konkurransen.

Velstand skapes ikke av nyklassisk perfekt konkurranse, men av dynamisk imperfekt konkurranse. Bent frem av «rent seeking». Av innovasjoner og produktivitetsøkning som skaper «rent» fra midlertidige monopoler som deles mellom kapitalister (fortjeneste), arbeidere (høyere lønninger) og staten (høyere skattegrunnlag). Slikt bidrar til deflasjon, ikke inflasjon. Det var slike mekanismer det spanske gullet satte i gang i resten av Europa, men ikke i Spania. Det er ved å skape slike prosesser i det norske innenlandske produksjonssystemet at vi unngår å gå i samme fellen som Spania gjorde med sitt gull. Ikke ved kun å finansiere slike prosesser i utlandet.

Hamstringsfondet

«Sparing for et enkelt individ og for samfunnet som helhet er to helt forskjellige ting. De burde egentlig ikke betegnes med samme navn, det virker bare forvirrende... Det er bare ved en produktiv foranstaltning at samfunnet som helhet kan få i stand en sparing.» Dette sitatet fra vår første nobelprisvinner i økonomi, Ragnar Frisch, har vært mitt «Kartago bør ødelegges» i forhold til hvordan vi har feilinvestert en alt for stor del av oljeformuen i finansmarkedene i forhold til i vår egen realøkonom. Mot dette står Finansdepartementets uttalelser om at en nasjons sparing kan behandles «like profesjonelt som de beste private formuer».

Frisch-sitatet står solid plantet i samme økonomiforståelse som John Maynard Keynes, og finanskrisen gjør det i dag lettere enn før å forklare hvorfor Frisch og Keynes fak-

tisk hadde rett. La oss se på Norges petroleumsfond fra to ulike synsvinkler: Financial Times' økonomiredaktør Martin Wolf viste på et seminar i Oslo i 2008 hvorledes verdens nasjoner har opparbeidet enorme summer i valutaeserver, ikke bare gjennom nasjonale investeringsfond (Sovereign Wealth Funds) slik som oljefondet, men også i vanlige valutaeserver. Det er ikke bare i Norge at den høye oljeprisen har gitt store ekstragevinster. En rask kalkyle viser at det ikke vil ta mange år før dette «globale oljefondet» vil kunne ha like stor verdi som New York-børsen. Samtidig dekker USA sine gigantiske underskudd ved å skape ny likviditet som «spares», stort sett i asiatiske sentralbanker. I tillegg skaper forsøkene på å løse finanskrisen også enorme mengder ny likviditet. I mellomtiden øker ikke realøkonomien særlig; spesielt er det påfallende at reallønningene i svært mange land – ikke bare i USA og i Latin-Amerika – synes å ha toppet seg på 1970-tallet.

Dersom vi i økonomien har to epler og to gullmynter, blir prisen én gullmynt per eple. Dersom antall gullmynter øker uten at realøkonomien vokser – slik det skjedde på 1500-tallet da gull og sølv fra Mexico og Peru strømmet inn i Europa gjennom Spania – vil verdien på gullmynter synke. Når fire gullmynter jager etter de samme to eplene vil eplene stige i verdi i forhold til gullmyntene: vi må betale to gullmynter for hvert eple. Realøkonomien vil ikke øke i verdi selv om pengemengden øker. Dersom vi i dag får dobbelt så mange «gullmynter» som jager etter de samme realverdiene på verdens børser vil prisen på gullmynter – det vil si penger – måtte falle. Vi får en «kapitalvare-inflasjon».

Den samme problemstillingen kan også sees fra en annen vinkel, og resultatet blir det samme. Dersom alle land sparer

penger, men ingen land etterspør denne sparingen for å investere den, får sparerne et problem. Noen må gjøre det motsatte av å spare (save), noen må dis-save. Sparing som ikke finner sitt motstykke i investeringer, er strengt tatt ikke lenger sparing, men hamstring (hoarding). Hamstring er noe ekorn gjør om høsten. Nøttene gir ikke rente og formerer seg ikke; ekornene må tvert imot regne med en del svinn på sin «sparing». Vi er kommet i en situasjon som keynesianere ville definert som «oversparing», verden synes å ha et stort netto spareoverskudd. Fra begge synsvinkler – kapitalvareinflasjonen og oversparingen – ser det ut som om verdien av oljefondet vårt vil måtte falle. Vi risikerer å ha skapt «Statens Hamstringsfond – Utland».

Norge investerte tilsynelatende oljepengene risikofritt. Vi lot andre nasjoner ta kunnskapsoppbyggingen, den teknologiske risikoen og den kommersielle risikoen, først når et selskap var solid etablert på børsen investerte vi i det. Det slo oss ikke at vi dermed bidro til en systemisk finansrisiko, og til at Frisch og Keynes kunne få rett.

Overfor utenlandske kolleger har jeg alltid hatt problemer med å forklare hvorfor Norge har drevet så mye finanssparing og investert så lite av oljeinntektene i realøkonomien, i det Frisch kaller «produktive foranstaltninger». Det er mange som har sett at det som nå har skjedd kunne, og etter hvert måtte, skje. Et av de spørsmål ettertiden antagelig vil stille er hvorfor Norge i all sin rikdom ikke tok seg råd til å holde seg med mer enn én type økonomer. Det finnes tross alt alternative vinklinger på økonomien: evolusjonære (schumpeterianske), institusjonelle, post-keynesianere og historisk baserte tilnærminger som alle ville kunne bidratt til en mer diversifisert debatt. Vi økonomer tar feil hele tiden, men

nasjoner som holder seg med ulike økonomiske skoler unngår at så mange tar feil samtidig.

Statoil og nasjonalstaten

I «Nytt Norsk Tidsskrift» har Harald Norvik levert en god oversikt over historien om Statoil og statens Eierrolle. Artikkelene er bygget på hans minneforelesning for Arvid Brodersen, og Norvik kommer flere ganger tilbake til Max Weber og den tyske akademiske tradisjonen Brodersen kom fra. Nettopp gjennom å ta i bruk tanker fra denne økonomiske tradisjonen dukker det imidlertid opp noen svakheter i Norviks resonnementer – som like meget er «tidsåndens» resonnementer – og disse er viktige både fordi de har en prinsipiell og en potensielt stor praktisk nasjonaløkonomisk betydning.

Norvik skriver at «siden vi har lagt enevoldstiden bak oss, er det faktisk helt legitimt å spørre hvem – eller hva – staten egentlig er». En måte å løse dette vanskelige spørsmålet på er å late som om staten ikke finnes. Grovt sett er det den engelske økonomiske tradisjonen etter David Ricardo har gjort på økonomiens område: «there is no such thing as society». Jeg har ikke noe grunnlag for å påstå at Norvik er enig med Margaret Thatcher her, men han gir likevel ikke noe tilfredsstillende svar på sitt eget spørsmål. «Staten» har noe å gjøre med en gruppe mennesker som deler et territorium. For Max Weber var monopol på bruk av makt en vesentlig oppgave for staten.

Da Norvik ble født i Vadsø i et nedbrent Finnmark i 1946, var nordmenns og nasjonalstatens felles interesse veldig klart for de fleste, og blodig alvor. Mange var døde for å forsvare dens eksistens. Statoil har også noe med nasjonale interesser å gjøre. Vi kan spørre oss selv om hvorfor Stortinget valgte

å delprivatisere Statoil, mens General Pinochet valgte å ikke privatisere noe som helst av de chilenske statseide koppergruvene CODELCO – verdens største produsent av kopper, en gigantisk kilde til inntekter, som står for 20 prosent av Chiles eksport, og med reserver for 200 år. Oljens strategiske betydning for Norge er sammenlignbar med kopperets betydning for Chile. Med andre ord, hvordan havnet stortingsflertallet «til høyre» for General Pinochets militærregime?

Med samfunnsviteren Giovanni Boteros bok *Della Ragion di Stato* (løst oversatt «om statens interesser») fra 1588 vokste det frem en litteratur omkring en nasjonalstats legitime interesser. Et vesentlig element er en nasjonal politikk som skaper og vedlikeholder velstand, altså næringspolitikk. Nasjonale interesser kan også være mindre ting, en italiensk avis brukte begrepet *Ragion di Stato* for å forklare sine lesere hvorfor Spanias kronprins ikke fikk lov å gifte seg med sin norske venninne.

Liberalismen ble til mot slutten av 1700-tallet, delvis som et opprør mot alle de restriksjoner «statens interesser» hadde skapt over tid. Det er imidlertid viktig å se at det finnes to typer liberalisme, et nasjonalt prosjekt og et kosmopolitisk prosjekt. Med økonomen David Ricardo (1817) ble liberalismens økonomifag til et kosmopolistisk prosjekt. Verdensøkonomien ble modellert som nasjoner som bytter arbeidstimer med hverandre. Fordi hans arbeidstimer er kvalitativt like kunne engelskmannen Ricardo lage en modell der frihandel ville skape automatisk økonomisk harmoni. Nasjonale økonomiske interesser forsvant.

Alle selvstendige nasjoner utenom England tilbakeviste imidlertid Ricardos kosmopolitiske liberalisme. De nasjo-

nalistene som hadde virkelig oversikt, som Friedrich List i Tyskland og Giuseppe Mazzini i Italia, var klare på at nasjonalismen bare var et nødvendig steg mot et forenet Europa, for List også mot global frihandel, bare alle land hadde fått industrialisere først. Italienerne skiller mellom to ulike begreper: *liberalismo* som en politisk ideologi som i praksis ofte har vært pragmatisk, og *liberismo* som er en økonomisk politikk som dogmatisk følger Ricardos etterfølgere i tykt og tynt. Etter 1848 dominerte liberalismen over liberismen i Norge og i Europa.

I 1840-årene dukket kommunismen for alvor opp som et nytt kosmopolitisk prosjekt, og ble den kosmopolitiske liberismens motpol. Men også kommunismen ble utvannet fra sitt opprinnelige kosmopolitiske prosjekt, og vi fikk nasjonale sosialdemokratiske partier. Det er neppe tilfeldig at den ekstreme nasjonalismen – nasjonalsosialismen – ble sterkest i Europas «forsinkede nasjoner» Tyskland og Italia, de som sist ble politisk samlet, var fattige midt på 1800-tallet og som konfronterte de to kosmopolitiske ideologiene samtidig.

Triumfalismen etter Berlinmurens fall brakte for første gang på lenge liberismen tilbake som en kosmopolitisk mainstream-ideologi. Den brakte med seg flere illusjoner som nå viser seg kortvarige: I tillegg til Thatcher og «slutten på samfunnet» erklærte Francis Fukuyama «slutten på historien», Kenichi Ohmae og andre erklærte «slutten på nasjonalstaten» og et kor av økonomer erklærte at markedet var et maskineri som ville skape global harmoni. Med markedet som en harmoniskapende maskin forsvant også tilsynelatende behovet for makt.

Tilbake til Statoil. Historien om den norske stats rolle i

det oljeeventyret kan leses som et skoleeksempel på hvorledes staten bør oppføre seg. Først en sterk beskyttelse av den nye sektoren slik at den kan bygge seg opp til etterhvert å kunne stå på egne ben, noe «markedet» ikke ville klart alene, hvorpå staten trekker seg ut når den er blitt overflødig og investerer midlene i nye risikoprojekter. Denne statens rolle som fødselshjelper er spesielt viktig når en sektor er så kapital- og kunnskapskrevende som petroleumssektoren.

Såga om Statoil finner imidlertid sted langs den skisserte tidsaksen med store ideologiske endringer, og kan ikke forstås fullt ut uten at vi tar disse endringene med i betraktning. Det som ser ut som en fornuftig oppbygging og senere utfasing av statens rolle har like meget vært et produkt av en ideologisk forskyvning. I forhold til Statoil blir denne ideologiske forskyvningen tydelig, for eksempel ved at den favorisering av nasjonal oljesektor som det var tverrpolitisk enighet om på 1970-tallet siden den gang er blitt forbudt gjennom WTO-avtaler som Norge med minimal politisk debatt har stemt for. Hadde vi funnet olje nå hadde vi ikke kunnet gjenta det vi gjorde på 70-tallet. Det er et tankekors at vi i praksis har forsikret oss om at ingen land kan gjenta de kloke disposisjonene vi selv foretok når de i fremtiden vil sikre deltagelse i utvinning av naturressurser. At vi har «trukket opp lederen etter oss» er neppe et kynisk nasjonalt spill for at Statoil skal få slippe til overalt ute, men rett og slett ideologisk endring.

Privatiseringen av Statoil falt sammen med liberismens høydepunkt på 1990-tallet. Ricardo og hans budskap om markedsskapt kosmopolitisk harmoni dominerte langs hele den økonomisk-politiske aksen i Norge. Dersom vi bare navigerer etter en endimensjonal høyre-venstre-akse kan det

se ut som om også Pinochet hører hjemme hos den markeds-
skapte harmonien. Det er feil. Som meget ung mann jobbet
jeg for UNCTAD i Chile både under Allende og Pinochet,
og tok meg bryet med å se hva Pinochet hadde skrevet, for
eksempel Militær Geografi (1957) og Geopolitikk (1968).
Med utvekslingen av fanger med Argentina i «Den skitne
krigen» kunne det se ut som om Pinochet var del av et kos-
mopolitisk høyreprosjekt. Hans referanser blant annet til
Lebensraum viser imidlertid at han tilhørte den minst sym-
patiske delen av det nasjonale prosjektet, og argentinerne var
ikke forbauset over at det «dolkformede» nabolandet Chile
(se kartet) dolket dem i ryggen ved å erklære seg på Englands
side i Malvinas/Falklandskrigen. I motsetning til 1990-tallets
økonomer forstod Pinochet betydningen av makt.

Hva har så dette med Statoil å gjøre? Mitt poeng er at
Pinochet kan ha vært mer fremsynt og mindre naiv enn
Norge var midt under 1990-tallets triumfalisme. Er vi litt
mindre naive enn vi var midt på 90-tallet, må vi kunne anta
at det som skjedde i det 20. århundre også kan skje i det 21.
Det 21. århundre kan bent frem komme til å ha mye til felles
med verden slik den var før den kalde krigen, der nasjonal-
stater og overnasjonale grupper driver geopolitikk.

Her er et scenario der vi kan komme til å angre på at vi
delprivatiserte Statoil. Eksemplet har jeg fra en Statoil-inge-
niørs foredrag blant ingeniørkolleger på NTNU. Er man
først på Børsen har minoritetsaksjonærene krav på at Statoil
maksimaliserer fortjeneste uten å skule til Boteros nasjo-
nale interesser. Dersom bedriftsledelsen befinner seg i en
situasjon der de er omgitt av 200-lapper og 100-lapper, vil
de bli saksøkt dersom de ikke plukker opp alle 200-lappene
først. Ta så en situasjon der Statoil kan velge mellom to lønn-

somme prosjekter, et i Nigeria (200-lappene) og et litt mindre lønnsomt i Norge (100-lappene). La oss si at nasjonalstaten Norge gjerne vil hente opp mer olje, men at lønnsomheten i Nordsjøen gjør at alle kommersielle aktører velger å hente ut olje andre steder der det er mer lønnsomt. Statoilingeniøren kvantifiserte dette potensielle tapet til et femsifret milliardbeløp. Hadde vi, nasjonalstaten, hatt instruksjonsmyndighet overfor Statoil på samme måte som Chile har overfor CODELCO ville vi kunnet få inntekter og arbeidsplasser «markedet» vil snyte oss for.

For min egen del legger jeg til en maktpolitisk dimensjon i tillegg til den kommersielle. Det er ikke vanskelig å forestille seg at i en situasjon med en geopolitisk konflikt vil en stat vi er i konflikt med kunne sitte på Statoil-aksjer og bli en plagsom minoritetsaksjonær. Mitt hovedpoeng er at et økonomifag som opererer med forutsetninger som innebærer at makt ikke finnes ikke må få beholde eneretten i den offentlige debatten. 1800-tallets økonomer i Kontinental-Europa skjønnte at Ricardos handelsteori var et redskap for at England skulle bevare sin stilling som verdens eneste industriland – en del av et maktspill. Denne tolkningen er i dag svært fremmed for de fleste Ricardianere langs hele den politiske akse. Det gjør oss sårbare for slike som Pinochet.

Det største problemet ligger imidlertid i at vi ikke brukte mer av inntektsstrømmen fra oljen til å utvikle ny energiteknologi, istedenfor bare å rense den gamle. Vi kunne brukt Statoil strategisk til en industriell tilnærming til nye bærekraftige energikilder: vind, bølger, store varmpumper i havet, eller osmose-anlegg. Den store usikkerheten rundt slik utvikling krever risikovillig og svært langsiktig kapital. Hadde nasjonalstaten Norge gitt mer penger til ingeniørene

og mindre til aksjemeglerne kunne vi utrettet noe for miljøet og for fremtidige generasjoner.

Å spare seg til fant

Man kunne derfor skrive et brev som åpnet slik: Kjære Finansdepartementet, jerntriangelet ellers, og andre voktere av vår økonomiske dyd. Vi bøyer oss i dyp respekt for at dere har klart å forhindre fedrelandet fra å kjøre økonomisk i grøften ved å sløse bort petroleumsformuen på forbruk og fjas. Verden har sett mange eksempler på slikt, og dere høster derfor internasjonal hyllest for denne dåd. Men, kunne dere samtidig vennligst snu dere rundt og være behjelpelige med å trekke nasjonen opp av grøfteskanten på motsatt side, den som skapes av underinvesteringer og av en manglende interesse for nasjonen som et dynamisk produksjonssystem?

Debatten om oljeformuen er fastlåst av det som i bunn og grunn er to billige retoriske grep. For det første at all investering av oljepenger, med unntak av internasjonal finanssparing, blir stemplet som «bruk». For det andre den lite publiserte voksendåpen av fondet til «pensjonsfond», der den individuelle sparedyden er opphøyd til det nasjonale plan. I en annen tid, da økonomer fremdeles var mer opptatt av produksjon enn av finans, hadde vår første Nobelprisvinner i økonomi, Ragnar Frisch, et helt annet syn på hvordan en nasjon burde spare. Hans oppfatning har vi allerede sitert.

Frisch' perspektiv er i dag fullstendig druknet i en av økonomifagets sykliske motebølger. UNCTADs siste rapport om verdens fattigste land – Developing Productive Capacities – skyver handel og finans tilside, og setter igjen produksjonsapparatet i fokus. Vi kan håpe at denne trenden når oss raskt, men lite tyder på det.

Oljeformuen er så stor at vi også tvinges til finanssparing i utlandet. Vi løser imidlertid ikke dilemmaene rundt dette ved å tenke på et tall fra finansøkonomien. Det er ingenting som sier at å bruke 4 prosent i seg selv er ansvarlig. Hadde vår oljeformue tilhørt lille Island, kunne det vært uansvarlig å bruke så mye som 4 prosent. Det er produksjonsøkonomiens absorpsjonsevne som vil være den viktigste begrensningen, og her er inflasjonen et viktig barometer.

På tv opplevde vi igjen tidligere finansminister Karl-Eirik Schjøtt-Pedersens trick, der et glass som er fullt renner over dersom man fortsetter å helle noe i det. Det er mulig dette er en genial metafor dersom man har en statisk likevektsmodell i hodet. Mennesker med en annen bakgrunn vil isteden tenke at dette problemet kan løses ved at vi investerer i ny teknologi og produserer et større glass. Ny teknologi er deflasjonsdrivende, ikke inflasjonsdrivende. Dette opplever alle som har kjøpt pc-er eller flyturer til London jevnlig i de siste ti årene. Den amerikanske sentralbanksjefen Alan Greenspans store genistrek var at da alle skrek om inflasjonsfaren på begynnelsen av 1990-tallet, forstod Greenspan at konteksten hadde endret seg. Mens de fleste andre satt med en virkelighetsforståelse skapt på 70-tallet, gjenoppdaget Greenspan økonomen Joseph Alois Schumpeter og erklærte at dersom verden, slik som nå, er inne i en periode med spesielt rask teknologisk utvikling kan man skuffe på mer kull i økonomien uten å skape inflasjon. I dag bidrar også importen fra Kina sterkt i samme retning.

Den ene grøftekanten heter overforbruk og sløsing, den andre heter underinvestering i produksjonsapparatet. Det siste er ikke mer komplisert enn at vi har et tradisjonelt uttrykk for det på folkemunne: å «spare seg til fant». Det er

ingen tilfeldighet at vi sparer oss til fant nettopp på tre områder hvis betydning og verdi ikke fanges opp i dagens økonomiske modeller. Det som egentlig er langsiktige investeringer blir presentert oss som om det var rene utgiftsposter: kunnskap, nyskapning, og infrastruktur. Lenge kunne økonomisk mainstream – og dermed også politikerne – balansere modellbruk med alminnelig sunn fornuft og historisk erfaring. Denne balansen blir stadig forrykket i erfaringens og den sunne fornuftens disfavør.

Vårt største problem er mangelen på mangfold i vårt økonomiske miljø, og det motsatte av mangfold er som kjent enfold. Det manglende mangfold av ideer forplanter seg automatisk som mangel på politiske valgmuligheter. Vi bør investere mer i forskning og kunnskap. Som andel av BNP forsker vi omtrent halvparten av de beste av våre naboland. Vi kunne for eksempel investert i å løse Alzheimers gåte, men vi er så egoistiske at vi ikke deler den risikoen som følger med ny kunnskapsutvikling. Norge investerer først når en idé har nådd aksjemarkedet. Vi bør sende flere studenter til utlandet slik at vi får kunnskapen og andre land inflasjonen. Vi bør investere mer i såkornkapital og bevisst bygge opp et miljø av norske eiere. Vi bør investere mer i infrastruktur. Det er deflasjonsdrivende fordi det senker norske bedrifters og privatpersoners kostnadsnivå. Som da vi bygget Bergensbanen kan arbeidskraften importeres.

For å illustrere det valget vi står overfor. La oss si at vårt mål er at fremtidige generasjoner skal kunne ta toget på Trønderbanen. Vi har da to mulige strategier. Vi kan kjøpe inn billetter til Trønderbanen, for eksempel for 10 milliarder kroner, og legge disse i et trygt pengeskap for at de skal kunne bli delt ut til våre etterkommere i de neste 100 årene.

Alternativt kan vi investere 10 milliarder for å oppgradere Trønderbanen til samme teknologiske standard som Gardermobanen. Det første er et eksempel på finanssparing, det andre er et eksempel på sparing der nasjonen investerer i sitt eget produksjonsapparat. Oljen blir på sikt en naturkatastrofe, fordi vi i Norge gjør alt for meget av det første og alt for lite av det siste.

Kriser og tideverv

FINANSKRISEN HAR vist oss hvor grundig feil dagens økonomiske teori kan ta. Men tenk om det ikke bare er når det gjelder finanskrisen faget tar feil? Tenk om de tar like feil på andre områder – for eksempel når det gjelder frihandel for Afrika og andre fattige land? «Selv verdens fremste økonomer har måttet registrere at ..finanskrisen ..kom uten at de så det skje», skrev Jens Stoltenberg forleden. Da snakker han om dem som er verdens fremste økonomer i den stammen av økonomer han selv tilhører – nyklassisk standardøkonomi. Økonomene som så at finansøkonomien var blitt et pyramidespill som måtte ende i kollaps tilhører en annen stamme enn norske økonomer gjør, nemlig postkeynesianerne. For meg er det dem som har vist seg å være «verdens fremste». En av dem er den amerikanske økonomen Jan Kregel, som nå skal føre anbefalingene fra FNs Finanskrisekommisjon i pennen. Kregel er en av deltagerne i nettverket The Other Canon (www.othercanon.org) som fremmer et økonomifag basert på historisk ervervet empiri og ikke på fysikkfagets modeller.

Hvordan kunne så mange økonomer la være å se den kommende finanskrisen som for andre, slik som for Kregel, opplagt snart måtte komme? Svaret ligger i at fra midten av 1970-tallet ble økonomifaget mer og mer ideologi og mindre og mindre vitenskap. Kommunismens utopi der alle skulle

yte etter evne og få etter behov fikk sitt motstykke i internasjonal handelsteori der handel skulle gjøre alle like rike. Økonomene bygget sin teori på metaforer fra 1880-tallets likevektsfysikk, og som man kan forestille seg er teorier basert på at økonomien søker likevekt dårlig egnet til å forklare systemer som kommer mer og mer ut av likevekt. Slik som finanskriser og dyp fattigdom i en ellers rik verden. «Svaret er markedet, hva er spørsmålet» karakteriserte nyliberalismen som vokste frem på 1980- og 1990-tallet. Direktøren i Verdens Handelsorganisasjon (WTO), Renato Ruggiero, hevdet at frihandel ville frigjøre «den grenseløse økonomiens potensial til å utjevne forholdene mellom land». Vi fikk en nyliberalistisk utopi der et land av sjølbergende bønder ville bli like rikt som et land av ingeniører bare de fikk frihandel. Galskapen i finansmarkedene har i aller høyeste grad sin parallell i handelsteorien slik den ble praktisert av WTO.

Postkeynesianerne som Kregel holdt fast ved John Maynard Keynes (1883-1946) som reddet verden fra finanskrisen i 1930-årene. Ettersom nyliberalismen skred frem begynte man imidlertid å dele ut Nobelpriser til økonomer som «beviste» at Keynes tok feil: markedet ville løse alle slike problemer. Postkeynesianerne var ikke mange, fordi de på et vis var nødt til å ofre karrieren for sin overbevisning. Artikler som ikke bruker den riktige verktøykassen og attpåtil forfekter ideer som kritiserer markedet ble ikke antatt i de rette tidsskriftene, og det var derfor vanskelig for dem å få jobb på de beste universitetene. De nest beste universitetene hadde ikke mot til å ansette dem heller, fordi disse forsøkte å kopiere de beste. Incentivsystemet i økonomifaget har lenge vært slik at man lett er blitt tvunget til å velge mellom relevans og karriere.

Det interessante i bistandssammenheng er at den samme Keynes som viste seg å ha rett når det gjelder finanskriser også har meget klare handelspolitiske anbefalinger til fattige land. Disse kommer klart frem i en artikkel der han gav råd til den dengang fattige staten Irland som nylig hadde klart å rive seg løs fra kolonimakten England.

Artikkelen begynner slik: 'Som de fleste engelskmenn ble jeg oppfostret til å respektere frihandel ikke bare som en økonomisk doktrine som en rasjonell og utdannet person ikke kunne tvile på, men nesten som en del av moralens lover. Jeg så på fravik fra denne både som idioti og som en skandale. Så sent som i 1923 skrev jeg at frihandel var basert på fundamentale «sannheter»...'

Det store ved Keynes var imidlertid at når han fikk nye fakta var han villig til å revurdere sine analyser. Vi fikk nylig et nytt eksempel på et slikt mot da USAs tidligere sentralbanksjef Alan Greenspan innrømmet at den ideologien han hadde trodd på i de siste 40 årene var feil. Lenger ned i artikkelen forklarer Keynes at alle land må ha en industrisektor:

'Jeg sympatiserer derfor med dem som vil minimalisere, istedenfor med dem som vil maksimalisere, sammenfiltringen mellom land. Ideer, kunnskap, vitenskap, gjestfrihet, reiser – dette er ting som i sin natur burde være internasjonale. Men la varer være hjemmespunnet når dette er rimelig og mulig, og, fremfor alt, la bankvesenet i alt vesentlig være nasjonalt. Men samtidig må de som søker å befri et land fra sine sammenfiltringer gjøre dette svært sakte og forsiktig. Dette bør ikke gjøres ved å trekke opp røtter, men ved langsomt å trene opp en plante til å vokse i en annen retning'.

Keynes stilte seg helt på linje med den århundrelange økonomiske tradisjonen som hevder at et land ikke kan bli velstående uten en sektor med stordriftsfordeler, dvs industri. Ser vi på de siste 500 årene er det egentlig bare i korte perioder – slik som fra 1980 til nå – at folk har sett på frihandel som en «morallov» slik Keynes beskriver det, og dette har vanligvis vært koloniherrernes teori slik det var i England da Keynes vokste opp. *Financial Times* hadde forleden en overskrift som lød «Å Keynes, om du bare hadde vært her nå». Når verden nå skal prøve å redde realøkonomien fra finanskrisen er jeg overbevist om at man også finner tilbake til Keynes' industripolitiske råd til fattige land. Da må vi imidlertid tenke på at siden Keynes skrev har det skjedd en teknologisk utvikling som gjør at land må kjøpe flere varer av hverandre enn de måtte i 1930-årene. Det kan også hende at noen land, som USA, den gang gjorde verdenskrisen verre ved å beskytte sin industri for meget. Det rokker imidlertid ikke ved det fundamentale: den beste bistanden vi kan gi fattige land er å utvikle disse landenes produksjonsliv slik at de også bygger opp en industrisektor. Det vi gjør i dag er i altfor stor grad det jeg kaller «palliativ økonomi»: vi forsøker å lindre symptomene på fattigdom uten å angripe årsakene som ligger i fattige lands produksjonsstruktur.

En grunn til dette er at utviklingsaspektet i stor grad er forsvunnet fra bistandsdiskusjonen. Økonomer som Jeffrey Sachs og Paul Collier – som hadde ansvaret for globaliseringspolitikken som slo feil – mistet til tross for dette ikke sin status som guruer. Disse har vist at de – i motsetning til Keynes – ikke forstår hva som utgjorde hovedforskjellen mellom fattige og rike land. Vi satte på et vis Hunerhøvdin-gen Attila, han som var ansvarlig for ødeleggelsene, til å lede

gjenoppbyggingen. Det gikk galt og vi har tapt mye tid med feil fokus.

Den amerikanske økonomen Robert Frank beskriver markeder der «vinnerne tar alt». Når vi nå skal forsøke å redde verden ut av finanskrisen vil vi finne ut at verdensøkonomien kan fungere som et marked der vinnerne tar alt i den forstand at mange land vil kunne få sin industrisektor ødelagt. Vi vet av erfaringer under nyliberalismen at land som mistet sin industrisektor – fra Mongolia til Peru – samtidig så reallønningene halvert. USA er et av landene som vil kunne finne sin industrisektor truet, og vi vil sannsynligvis oppleve at mange land vil forsøke å redde kunnskapssektorene gjennom subsidier og handelsrestriksjoner. Dette kan imidlertid gjøres på en måte som gavner alle. Etter 2. Verdenskrig klarte man for eksempel å forhandle frem en proteksjonistisk politikk som gjorde at alle europeiske land fikk bygget opp industrien før de åpnet for frihandel seg imellom. En slik prosess er det mulig å gjenta, og i den proteksjonistiske bølgen som antagelig kommer må også fattige land få lov å diversifisere vekk fra sitt ensidige fokus på råvareproduksjon. Vi må gjenoppdage Keynes, ikke bare som mannen som reddet verden ut av krisen i 1930-årene, men også mannen som ga fattige land de riktige handelspolitiske rådene.

En verden på trygd?

Disse linjer skrives i januar 2009, tidlig i et nytt år. Et nytt år bringer frem fromme tanker om Fred på Jord; om demokrati og andre institusjoner vi gjerne skulle sett bedre fordelt i verden. Dette høytidelige ønsket er i slekt med det mer dagligdage God Bedring når noen er syke. Det er et ønske som verken inneholder eller påkaller noen analyse av hvor-

ledes man kommer fra krig til fred eller fra syk til frisk. Et gjerne inderlig og velment ønske, men dog et ønske uten diagnostikk, og derfor uten mulighet til å kunne ordinere medisin.

I tillegg til ønsket om God Bedring har vår sivilisasjon uansett utviklet en lang rekke profesjoner som har spesialisert seg på å gjøre og holde folk friske: Vi har både preventiv medisin, legende medisin og – når man ikke lenger kan kurere – også en *palliativ* medisin som fjerner smerte, men uten håp om å lege. Vi har også profesjoner som studerer fred og demokrati, og det er hevet over tvil at økonomiske forhold er med på å skape ufred. Likevel er økonomiprofesjonens forhold til krig og fred svært annerledes enn legeprofesjonens forhold til sykdom og friskmelding. Økonomifaget slik det praktiseres i verdensøkonomien forutsetter at markedsmechanismen skal skape fred og fordragelighet gjennom at vi «utnytter den grenseløse økonomiens potensial for å utjevne forholdene mellom land og regioner» slik WTOs første Generalsekretær Renato Ruggieri uttrykte det. Markedet skal skape en harmoni som burde legge grunnlaget for fred, demokrati og velstand. Med den engelske økonomen Lord Lionell Robbins' ord: Økonomifaget er en harmonilære. Selv om det finnes mange elementer som peker på det motsatte, klarer ikke faget i praktisk politikk å samles om noe annet.

Dagens internasjonale økonomi har derfor ingen motsats til preventiv medisin eller til legende medisin utenom markedskreftene. I løpet av de siste årene har vi imidlertid kunnet observere en eksplosiv vekst i noe som neppe kan kalles annet en *palliativ økonomi*. Etter flere tiårs mislykkede forsøk på å skape sunn vekst i fattige land gjennom en rekke «utviklingstiår» – de samme tiår som i Latin-Amerika går

under betegnelsen «tapte tiår» – fikk vi *Tusenårsmålene*.

Med disse målene er ambisjonene om å utvikle fattige land svært kraftig nedtonet til fordel for å lindre deres lidelser. Noen av oss synes dette er en fallitterklæring fordi ambisjonen om å kurere fattigdommen nesten er blitt borte. Europa industrialiserte, kvittet seg med malaria som en gang herjet så langt nord som på Kola-halvøya, og ble i stand til å betale sin utenriksgjeld. Afrika får moskitonett og gjeldslette. Dette er rene palliative virkemidler. Et land som Uganda, der statsbudsjettet allerede består av mer enn 50 prosent uhjelp, skal få enda større overføringer. For å trekke en parallell til den hjemlige trygdedebatten: Europa valgte arbeidslinja, Afrika blir pådyttet trygdelinja.

Hvordan kan vi så skaffe fred, velstand og demokrati? Varme ønsker og kalde kontanter utenfra er ikke nok. For å forstå hvorledes institusjoner oppstår, studerte opplysnings-tidens økonomer hvor disse først kunne observeres. Bruker vi denne tilnærmingen finner vi at demokrati, rettsstater og generell velstand først kunne observeres i de italienske bystatene og i Den hollandske republikk, senere i England. Datidens økonomer oppfattet at det var en nær sammenheng mellom demokrati og velstand og en viss type økonomisk struktur. Alle velstående og demokratiske stater hadde a) en stor grad av arbeidsdeling, b) en stor håndverks- og industrisektor, og c) en politisk makt som ikke lå i hendene på produsenter av råvarer. Nasjoner som var preget av store landeiendommer og råvareproduksjon hadde føydale og udemokratiske strukturer. Besøkende til Venezia, Genova og Holland fant ut at det var mangelen på dyrkbar mark som hadde ledet til en bestemt økonomisk struktur som igjen hadde ført til demokrati. Dette var allmenn sunn fornuft

midt på 1700-tallet. Det var bare i byenes mangfoldige liv mennesket kunne finne frihet. «Byluft gjør fri» er fremdeles et uttrykk på tysk. Det var også her kunst og kultur kunne blomstre opp. I Firenze overlevde demokratiet – og Renessansen som vi kjenner den – bare ved å holde eierne av de store landeiendommene utenfor de politiske prosessene gjennom århundrer. Velstand og demokrati krevde bent frem at noen typer økonomiske aktiviteter var tilstede og domierte.

Graden av arbeidsdeling, balansen i et lands økonomiske struktur, synergier mellom næringer, og hvordan økonomiske aktiviteter er ulike, er alle faktorer som økonomer har forstått siden 1700-tallet, men som dagens økonomifag stort sett har abdisert fra å studere. Tilsammen utgjør de en stor blind flekk som gjør at vi ikke forstår årsakene til underutvikling. Disse faktorene er imidlertid stadig like relevante, og de blir derfor gjenoppdaget med jevne mellomrom gjennom århundrene. Forrige gang de ble gjenoppdaget var da USAs utenriksminister George Marshall kunngjorde Marshallplanen i 1947 og erklærte at «arbeidsdelingen mellom by og land er selve grunnlaget for vår vestlige sivilisasjon». Marshallhjelpen ble et eksempel på legende økonomi fordi den reparerte nasjoners økonomiske strukturer gjennom en aktiv politikk for industrialisering og re-industrialisering. Ser vi på de rundt 50 nasjonene som idag står på listen over «failing states» – nasjoner der selve statsstrukturen er iferd med å kollapse – finner vi at ingen av dem kvalifiserer til Marshalls definisjon på hva som skaper sivilisasjon. Det de alle har til felles at de nesten fullstendig mangler en industrisektor og en avansert arbeidsdeling. De er rene råvareprodusenter med råvareprodusentenes typiske mangel på demokrati.

Dersom vi har ambisjoner om å skape et legende økonomifag må vi slutte å late som om markedet av seg selv skaper fred, demokrati og velstand. Vi må gjenoppdage den legende – den helende og kurerende – økonomien. Vi må finne på bedre løsninger enn å sette fattige kontinenter på trygd, som gjennom Tusenårsmålene. Før de blir innlemmet i frihandelen må slike land få gå gjennom samme økonomiske politikk som alle land som nå er rike har gjort. Historiens dom kunne ikke vært mer entydig: på de siste 500 år er intet land blitt velstående uten en slik politikk. Spørsmålet om når dagens WTO-politikk har virket i fattige land har et enkelt svar: Aldri. Det vi driver med i dag er «velferdskolonialisme» som en slags botsøvelse, vår snillisme er av samme type som misjonærenes under den forrige globaliseringsbølgen: velmenende, men palliativ og ikke legende.

Mitt nyttårsønske blir derfor «industrialisering, stordriftsfordeler, diversifisering og stor arbeidsdeling på jord». Det må innrømmes at dette ikke riktig har samme høytidspreg over seg som «fred og demokrati på jord». Likevel er det første ønsket et nødvendig redskap for å oppnå det annet.

Ideologisk drift: Hvorfor Tusenårsmålene i praksis setter fattige land på trygd

Høsten 2007 var jeg på Brandbu og møtte et hundretalls unge mennesker som skulle stå for arrangementet av det årets Operasjon Dagsverk (OD). Møtet ledet til noen refleksjoner over hvordan ideologien har beveget seg siden jeg høsten for 42 år siden skulket de fleste timene på Oslo Handelsgymnas for å koordinere OD på landsbasis. Det var første gang det ble arrangert noe som het Operasjon Dagsverk i Norge.

Det første OD, fredag 13 oktober 1967, gikk av stabelen på samme dato i Norge, Sverige og Finland for å samle inn penger til bygging av skoler i Andesfjellene i Peru. OD ble den gang sterkt fordømt i «Ungsosialisten», og arrangørene hengt ut under tittelen «NGS. Storfinansens løpegutter», komplett med tegning av Ole, Dole og Doffen. De som har sett «Gymnaslærer Pedersen» vil kjenne igjen stilen.

Den største drahjelpen fikk det første Operasjon Dagsverk fra Morgenbladet, den gang en meget konservativ dagsavis. Såvidt jeg husker fikk vi tre pre-tabloide sider i avisen, inkludert en hjemme-hos-reportasje hos Statsminister Bratteli en grytidlig morgen med dagsverkere i aktivitet. Landets mest konservative avis hadde Arnulf Øverland-refleksen i behold: «du skal ikke tåle så inderlig vel den urett som ikke rammer deg selv», og høyresiden den gang innså også at Perus bekjempelse av urett innebar at landet bygget sin egen industri bak de samme tollmurene Norge hadde brukt så sent som ti år tidligere.

I dag, over 40 år senere, er det skjedd en ideologisk drift: SV er med i en regjering som, blant annet gjennom militært engasjement i utlandet, må sies i større grad å svare til beskrivelsen «storfinansens løpegutter» enn norske gymnasiaster den gang gjorde. Uten å oppleve å ha endret mine synspunkter særlig siden da, mener jeg i dag at Attac og andre motstandere av hodeløs markedsliberalisme har rett, og skriver i en avis som er talerør for den samme gruppen som stod bak «Ungsosialisten».

For å forstå hva jeg kaller «ideologisk drift» må vi få med at gymnaslærer Pedersen den gang hadde et motstykke på ytre Høyre fløy. På Oslos Gymnassamfunn snakket Anders Lange om Ayn Rand og delte ut Hundeavisen. Ayn Rand

kunne leses som romaner av samme sjanger som Supermann, den gang bedre kjent som Stålmannen. Mellom ytterpunktene – maoister og Ayn Rand-tilhengere – var det et stort politisk felt å bevege seg i.

Dersom beskrivelsen av høyresidens hamskifte skal kokes ned til én bok, må dette være «The Economic Consequences of Mrs. Thatcher» på 120 sider, som inneholder den ungarskfødte økonomen Nicholas Kaldors (1908–1986) taler i Overhuset fra 1979 til 1982. Europas gjenoppbygging etter 2. verdenskrig var konsekvent og nokså enstemmig blitt gjort gjennom bevisst feilprising: på den ene siden bevisst underprising av utdanning og infrastruktur, kombinert med bevisst overprising av industrivarer i alle europeiske land for å gjenreise industrien og øke folks lønninger. Stridspunktene var mange. Thatcher ville blant annet stoppe inflasjonen gjennom å senke folks lønninger. Kaldor hevdet det var andre måter å gjøre dette på. Han ville også stoppe den raske deindustrialiseringen av England. Thatcher vant og Kaldor tapte slaget om tidsånden. Nå ble det forbudt å bruke markedsmekanismer for bevisst å øke folks levestandard. Økonomien skulle selv drive i den retning markedet førte den, og thatcherismens menneskelige ansikt ble etter hvert å utbetale erstatning til dem som ble fattigere av denne politikken.

FNs rekke av utviklingstiår ble erstattet av Tusenårs-målene, som utbetaler erstatning til fattige land for markedsliberalismens ødeleggelser i deres eget produksjonsliv. I alt for stor grad setter vi fattige land «på trygd». Erstatningslogikken har nådd et parodisk nivå: rike land tilbyr erstatning i form av økt uhjelp til land som undertegner frihandelsavtaler og dermed frasier seg rett og muligheter til å drive den utviklingspolitikk Norge og resten av Europa drev

i etterkrigstiden. I Morgenbladet står nå Siv Jensen frem og forteller oss om Ayn Rands store innflytelse på hennes ideologi. I min barndoms idylliske verden – før høyresiden ble thatcherifisert – gikk det an å stemme Høyre uten å fraskrive seg retten til bevisst å begrense markedskreftene for å oppnå sosiale mål. Og kritikk av frihandel er nå åpenbart så radikalt at det faller godt til «venstre» for SVs egne husøkonomer.

Teoretiske monstre

«El sueño de la razón produce monstruos» – drømmen om fornuft skaper monstre – er teksten på en av den spanske kunstneren Goyas tegninger. Under Den kalde krigen skapte nyklassisk økonomisk teori flere slike monstre. Disse ble til fordi økonomene begynte å internalisere som «fornuft» de mest usannsynlige resultatene av sine egne teorier og modeller, resultater som bare var oppstått fordi de hadde valgt å omgi seg med metaforer og forutsetninger som utestenger vesentlige elementer av den virkelige verden.

Det ene av disse monstrene var Friedrich von Hayeks påstand om at markedet skaper «spontan orden». Som et debattinnlegg mot planøkonomien kan utsagnet ha vært greitt nok, men når dette blir til en tro på at bare man fjerner «slemme menn» (av typen Saddam) og åpner for frihandel og markedøkonomi vil markedet skape «spontan orden» og økonomisk vekst, da blir Hayeks teori til et monster. Dette er den tidligere neokonservative teoretiker Francis Fukuyamas poeng: Bush og hans menn trodde for alvor at demokrati og økonomisk vekst var den naturlige tilstand, bare slemme menn og deres inngripen i markedsmekanismen ble fjernet. I Irak skapte dette et «spontant kaos» som daglig

langt overgår Goyas voldsscener da han tegnet Krigens Katastrofer.

Det samme tiåret som skapte den spanske frigjøringskrigen, hvis grusomheter Goya skildrer, skapte også kimen til det andre av Den kalde krigens monstre, nemlig drømmen om «faktorprisutjevning»: at frihandel vil føre til at prisen på kapital og på arbeidskraft verden over utjevnes. I sin bok fra 1817 skaper den engelske økonomen David Ricardo en teori om internasjonal handel basert på en verdensøkonomi som består av at land bytter arbeidstimer med hverandre. I denne teorien finnes ingen kunnskap og ingen kapital; arbeidstimene er helt kvalitetsløse. Under Berlinblokaden i 1949 bygget den amerikanske økonomen Paul Samuelson videre på dette resonnementet, og viste at nyklassisk økonomis vanlige forutsetninger ville føre til en slik «faktorprisutjevning».

For nesten ti år siden diskuterte jeg dette med David Landes, en professor i økonomisk historie på Harvard-universitetet. Landes avsluttet et av sine brev med et foruroligende PS: «Dersom vi virkelig skulle få «faktorprisutjevning» på lønninger, hvem sier det blir oppover?». Det er problemet vi nå står overfor her hjemme. 1990-årenes hodeløse sjokkterapi skapte en rask avindustrialisering av Europas tidligere kommuniststater, og EU begikk så den tabben å integrere over natten med disse avindustrialiserte statene. På nytt hadde historien skapt en hær av arbeidsløse, og resultatet er en forutsigelig latinamerikanisering av Europa.⁵ Typisk for «latinamerikanisering» er store sosiale forskjeller, bedrifter som går bra og folk som har det dårlig.

5 http://www.praxis.ee/data/WP_17_20042.pdf

Da Estland ble en del av EU var en bra industrilønn der åtte kroner timen mens en gatefeier i Frankfurt og Paris tjente 80 kroner timen. Denne forskjellen er for stor, og de fattige og dårlig sysselsatte er for mange, til at fri flyt kan gå bra. Utenfor EU finnes det tre milliarder mennesker så fattige at de aldri har brukt en telefon. Den eneste måten å hjelpe verdens fattige på er å skape vekst på stedet, ikke ved at vi henter dem hit.

Norske reallønninger er under press nedover. De første yrkene som treffes er selvstendig næringsdrivende uten tariff-lønn. Min frisør hevder at han nå hvert år må arbeide mer for de samme pengene, de som selger hårklipp for 100 kroner kan verken betale moms eller ha en norsk levestandard, hevder han. Den lokale snekkeren forteller at vedlikeholdsarbeidene begynner å forsvinne, velstående mennesker har ifølge ham sin egen polakk som gjør vedlikehold hjemme og på hytta. Snekkere treffes av dette før advokater og stortingspolitikere, men borgerskapet vil også raskt finne ut at deres egen levestandard i høy grad er avhengig av kjøpekraften til «folk flest».

Hos Washington-institusjonene er en del av det nyklassiske teoretiske monsteret at man forutsetter full sysselsetting. I Norge opplever vi et voldsomt politisk fokus på «mangel på arbeidskraft» samtidig som reallønningene er under press nedover. Dette er en balanse det hadde gått an å styre, men har vi først fått inn så mange fattige arbeidssøkende at styringsfarten er vekk, er det for sent. Norsk minstelønn vil da i praksis miste sin styrke. I Norge synes tolkningen av økonomisk teori å være forbausende lik hos økonomer langs hele den politiske aksen. Dette gjør LOs viktige kamp for å hindre lønnsfall langt vanskeligere enn den normalt ville vært.

Tabben EU gjorde ved først, gjennom sjokkterapi, å av-industrialisere og siden over natten integrere Sovjets tidligere randstater viser seg nå under finanskrisen å ha skapt Europas økonomiske akilleshæl. 'Vekst' i mange av disse landene viser seg i stor grad å ha vært en eiendomsboble finansiert i utenlandsk valuta, samtidig som landene har opparbeidet store underskudd på betalingsbalansen. De fleste av dem blir før eller siden nødt til å devaluere, men motsetter seg dette i det lengste fordi folks gjeld da vil bli revaluert (oppskrevet) fordi den ikke er i nasjonal valuta. For å slippe devaluering settes nå lønningene ned, noe som bare vil forsterke den nedadgående spiralen av fallende kjøpekraft, fallende etterspørsel, og flere misligholdte lån. Dette ser ut til å bli en økonomisk katastrofe av dimensjoner, og den vil trekke resten av EU med. Kjernen i problemet er at disse landenes produksjonsstruktur ble ødelagt under den ideologiske ulvetiden. Dette løses ikke gjennom manipulasjoner i finanssektoren; å gå over til Euro over natten løser bare de midlertidige finansproblemene, ikke kjernen i problemet. Hadde disse landene i Friedrich Lists ånd blitt integrert gradvis over en tiårsperiode – slik EU gjorde med Spania på 80-tallet – ville industrien der fått muligheter til å tilpasse seg og mange flere bedrifter ville overlevd. Dagens katastrofe ville vært unngått.

Den gradvise avfolkningen av det tidligere DDR, til tross for flotte investeringer i infrastruktur og sosiale tjenester, viser hvordan en overvurdert valuta tar livet av produksjonsstrukturen. Østtyskerne var lykkelige over at deres østtyske mark ble vekslet inn til kurs 1 til 1 med vestmarken etter murens fall. Dette gjorde imidlertid at østtysk industrivarer og tjenester ble priset ut av markedet i forhold til den

teknologien de hadde. De samme mekanismene er i sving, men under langt mer dramatiske sosiale omstendigheter, i mange av de østlige EU-land. En Oxford-forsker er begynt å snakke om 'ny-middelalderen', et Europa der arbeidsløse grupper driver omkring fra land til land. Vi vil antagelig måtte betale lenge for ulvetidens markedsliberalistiske galenskap.

Med Adam Smith til Afghanistan

I 2008 var jeg invitert til FNs industriorganisasjon UNIDO i Wien for å presentere min bok *How rich countries got rich...and why poor countries stay poor* for industriministerne fra verdens 47 fattigste land. Helt til slutt i en spørreunde som allerede var langt på overtid, ba delegasjonen rett foran talerstolen – Afghanistan, som var først i alfabetet – om ordet og lurte på hva mitt perspektiv på hans lands ville være.

Med full respekt for hvor kompleks situasjonen er i Afghanistan og med lite detaljkunnskap, syntes jeg likevel jeg kunne trekke frem vesentlige trekk som preget Europas overgang fra stammesamfunn til en vellykket innlemmelse i et globalt samfunn. Hovedpoenget ligger i en forståelse av sammenhengen mellom et lands økonomiske og politiske struktur. Vi forstår intuitivt at en statlig planøkonomi uten markeder er uforenlig med et demokratisk flerpartisystem. Økonomene på 1700-tallet hadde imidlertid et langt mer sofistikert syn på sammenhengen mellom økonomisk og politisk struktur enn det vi har i dag. Sentralt i denne forståelsen er betydningen av arbeidsdelingen. Denne «division of labour» er antagelig Adam Smiths mest kjente uttrykk, men er i dagens økonomiske diskurs så godt som forsvunnet.

«Når den lovgivende forsamlingen oppretter subsidier og

andre støtteordninger for å fremme produksjonen av lin- eller ulltøy, gjør den sjelden dette av hensyn til dem som bærer billige eller dyre klær, og langt mindre av hensyn til produsenten eller kjøpmannen. En perfektjonering av politikken, en utvidelse av produksjon og handel, er edle og beundringsverdige målsetninger. Det tilfredsstillende å observere dem, og vi er interessert i hva som helst som kan fremme disse (målsetningene). De er en del av det store statsmaskineriet («the great system of government»), og hjulene i det politiske maskineriet synes å bevege seg med større harmoni og letthet med deres hjelp». Dette sitatet fra Adam Smith viser oss en helt annen Smith enn ham som ble brukt som retorisk slagvåpen av «tokhögern».

Lenge før Smith – helt tilbake til 1300-tallets Italia – ble den sjeldne velstanden som bare kunne observeres i noen få byer i Europa forklart som et «felles gode» – *un ben comune*. I motsetning til landsbygdas føydalisme skapte byene mange frie borgere; håndverkere og handelsmenn. Bøndene var oftest livegne og ufrie, og en viss økonomisk uavhengighet var en forutsetning for et demokratisk styresett. Man forstod at velstand og demokrati hadde felles opprinnelse: en stor grad av arbeidsdeling mellom personer med en viss grad av personlig frihet. Den italienske økonomen Antonio Serra beskrev i 1613 dynamikken bak arbeidsdelingen og «det felles gode». Dersom man ville vite hvor rik en by var, kunne man observere antall profesjoner som fantes i byen. Jo flere yrker – desto større arbeidsdeling – jo rikere var byen. Serra introduserte stordriftsfordelene i økonomisk teori og brukte Venezia som eksempel. Ettersom produksjonen vokste, falt produksjonskostnadene, og fordi kostnadene falt solgte de enda mer. Velstand var et produkt av

stor arbeidsdeling og stordriftsfordeler, noe kun bynæringer var i stand til å produsere.

Under opplysningstiden spredte det seg en økonomisk politikk som var basert på denne forståelsen. De italienske bystatene og den hollandske republikken viste at den varige vei til stabile demokratier tok omveien om først å endre et lands økonomiske struktur. De intellektuelle begynte å arbeide for å endre forståelsen av hva som var en vellykket fyrste. Simon Peter Gasser, som i 1727 ble verdens aller første professor i økonomi, begynner sin lærebok i økonomi med et dikt som forklarer at mens middelalderfyrsten briljerte i jakt og turneringer, var kriteriet på en moderne fyrste at han ved hjelp av god politikk lot mange industri- og håndverksgrener blomstre, og skapte fred. I sin bok «The Passions and the Interests» (1977) argumenterer Albert Hirschman for samme syn: kapitalismen var et bevisst prosjekt som skulle lede menneskelig aktivitet og lidenskap vekk fra vold og over til litt fredeligere kappestrid i produksjon og handel.

Dagens situasjon i Afghanistan har meget felles med den normalsituasjonen som er beskrevet av den arabiske historikeren Ibn Khaldun (1332-1406). Ulike stammer rivaliserer om kontrollen av hovedstaden. En slik kontroll gir mange privilegier, blant annet gjennom skattlegging. Men i før-industrielle samfunn mangler det «limet» av stor arbeidsdeling og handel som utgjør forskjellen mellom en gruppe stammeøkonomier og en nasjonalstat. Hovedstaden skattlegger, men gir lite igjen til landsbygda. Den blir en parasitt i et nullsumspill. Ibn Khaldun beskriver derfor historien som syklisk: stammen som skaffet seg kontroll over hovedstaden svekkes, og byen overtas av en ny stamme, og det hele gjenntas stadig.

Skal Adam Smiths store statsmaskineri innføres i Afghanistan må landets produksjonsstruktur endres. Som i Europa fra 1400-tallet og frem til Marshall-planen krever en slik strukturell endring en svært aktiv næringspolitikk og en forbigående opphevelse av frihandelsprinsippet. Veien fra stammeøkonomier til en global økonomi går gjennom en nasjonaløkonomi, hittil har ingen funnet noen snarvei fra «tribal to global». Før nasjonalstaten er økonomisk konsolidert, kan det samme frihandelsprinsippet som er en så viktig del av oppskriften på rike lands suksess virke mot sin hensikt. Det var dette USAs utenriksminister og senere Fredsprisvinner George Marshall forstod da han hevdet at byttehandelen mellom bynæringer og landsbygdas næringer var «grunnlaget for vår vestlige sivilisasjon», og startet en Marshall-plan der gjenoppbygging og tollbeskyttelse av industri var sider av samme sak. Det første var umulig uten det andre.

Fri flyt

Den samme PS fra David Landes, professor i økonomisk historie på Harvard – 'Hvis vi noen gang skulle få faktorprisutjevning, hvem sier det blir oppover? – som jeg fikk mens han skrev sin bestselger 'The Wealth and Poverty of Nations', rant meg i hu da da jeg så reportasjen fra forfatteren Phillippe Legrains Oslobesøk i 2008, sponset av Civita.

Phillippe Legrain vil ha global fri flyt av folk og det meste annet. Dersom man får slik fri flyt, og man antar at verdensbefolkningen utgjør homogene enheter arbeidskraft, vil lønningene teoretisk sett bli de samme over hele verden. Dette var et sentralt argument for frihandel i Paul Samu-

elsons handelsteori fra den kalde krigen. Rundt halvparten av jordens befolkning – omtrent samme prosent som aldri har brukt en telefon – er fattige nok til at mange mer enn gjerne ville flytte til verdens få «øyer» av allmenn velstand. Tusener risikerer daglig livet for dette, og mange dør før de kommer frem. Det er anslagsvis minst 3,5 milliarder mennesker som lever i stor økonomisk elendighet der de er.

Historisk har menneskenes liv stort sett vært slik Thomas Hobbes (1588–1679) beskrev det: «solitary, poor, nasty, brutish, and short». Det som for en generasjon eller to siden politisk ukorrekt ble kalt «sivilisasjonen» – demokratiske rettsstater med utdanning og helsevesen – ble født i de europeiske bystatene, først i Italia og Den Hollandske Republikk. Disse trakk til seg mange immigranter, og det er uten tvil et godt argument at det kulturelle mangfoldet som oppstår av migrasjon kan bidra til økonomisk vekst. Likevel ble ikke løsningen på fattigdomsproblemet at alle flyttet til de rike stedene. Løsningen ble at den økonomiske strukturen som skapte velstand – stor arbeidsdeling og økende avkastning (det vil si industri) – ble spredd til stadig større områder. Marshall-planen representerte den siste store industrialiseringsbølgen på globalt plan. Ingen foreslo i 1947 at europeerne – istedenfor å bygge opp igjen sin industri bak høye tollmurer – alle sammen skulle flytte til USA som hadde sitt «komparative fortrinn» i industri.

Phillippe Legrain synes ikke å være opptatt av hva som forårsaker de store folkevandingene. Mekanismen er imidlertid beskrevet i Bibelens skapelsesberetning (XIII, 6), der Israels stammer skilte lag fordi «landet ikke kunne bære dem». Alfred Marshall (1842–1924), en av grunnleggerne av nyklassisk økonomi, hevdet med rette at det var denne sam-

me mekanismen – landbrukets avtagende avkastning – som var ansvarlig for alle historiens folkevandringer. Min påstand er at dette også gjelder dagens folkevandring fra fattige til rike land. Folk flytter fra land der ressursbasert avtagende avkastning dominerer økonomien til land der næringslivet er dominert av teknologisk endring i industri og avansert tjenesteyting. Landene på Verdensbankens liste over nasjonalstater som står i fare for å kollapse har alle det til felles at industriproduksjon er nesten totalt fraværende. Valget er egentlig enkelt. Enten kan vi flytte 3,5 milliarder mennesker til våre rike land, eller vi kan fortsette den prosessen som begynte alt på 1500-tallet og fortsatte til og med Marshallplanen: Vi kan flytte de økonomiske aktivitetene som skaper rikdom ut til de områdene som fremdeles er fattige. Velger vi å flytte de fattige til oss istedenfor å flytte velstandsskapende aktiviteter til dem, får vi uten tvil den lønnsutjevningen nedover som David Landes forutså i sitt PS. David Ricardo hevdet med rette at det naturlige lønnsnivået er det som akkurat er nok til å holde et menneske i live. Hvorfor skulle egentlig en arbeidsgiver betale mer? Det måtte være fordi arbeidsgiveren var i stand til å se helheten i økonomien, slik Henry Ford gjorde, og innså at hans egen bedrift var avhengig av at lønningene var så høye at arbeidere hadde råd til å kjøpe bilene hans. Bedriftsledere som Ford ville ikke støttet Phillippe Legrain. I forhold til verdens fattige land er det vi kaller velstand egentlig en slags «monopolistrente» skapt av det systemet av markedsrett og imperfekt konkurranse som John Kenneth Galbraith beskriver så bra: «big business, big labour, big government». Tar vi ensidig hull på den markedsmakten arbeidstagerne har tilegnet seg, er fallhøyden svært stor. Flere amerikanske økonomer har i

det siste pekt på at reallønningene har sunket noe i absolute tall i de siste årene. David Landes hadde utvilsomt rett i sin intuisjon om at «faktorprisutjevningen» kan skje nedover.

Eksempelet Mikrofinans

For et par år siden mottok Muhammed Yunus Nobels fredspris for sitt arbeid med prosjektet *Mikrofinans* – et bankvesen for fattige land. Hvordan kan vi vurdere dette prosjektet – er det en løsning for de fattige landenes økonomiske problemer? Mikrofinans dekker et viktig behov, men det er ikke så lett å observere makroeffektene. De mest vellykkede mikrofinanslandene, Bolivia og Bangladesh, er fremdeles blant verdens aller fattigste.

Siden murens fall og nyliberalismens triumfalisme etter 1989 har vi opplevd mange forsøk på «raske grep» som skulle korrigere defektene ved systemet – defekter som ble spesielt synlige i verdens fattigste land. To av disse «grepene» kommer i en spesiell kategori fordi de fundamentalt argumenterer for at kapitalismen ikke er kapitalistisk nok i de fattige landene. Ikke uventet fikk disse initiativene stor støtte. Problemet ved dem er stort sett ikke at det de gjør på mikronivå ikke er bra, problemet er at fordi vi gir dem en status som om de var selve «Løsningen» står vi i fare for å bli blinde for at de ikke løser problemene på makronivå.

Det ene av disse to initiativene kom fra peruaneren Hernando de Soto, som blant annet hevdet at Perus utvikling var hemmet av at mens man i Miami kunne registrere et nytt firma på åtte timer, tok en slik prosess – dersom man nektet å bidra med en slant til underbetalte offentlige funksjonærer – nærmere ett år i Lima. Et godt poeng. De Sotos fokus ble

imidlertid etter hvert problemet med at mange fattige ikke har lovlig eiendomsrett til sine boliger. Fattigdommen skyldtes et fravær av «property rights». Igjen et intuitivt forståelig poeng. Eiendomsrett gir muligheter til sikkerhet for lån, både til bedre hus og til å starte en egen bedrift.

Likevel viser studier, blant annet fra FNs Økonomiske Kommissjon for Latinamerika (CEPAL), at effekten av eiendomsrett mange ganger blir at familien selger huset for å skaffe penger til mat og helse, eller blir ofre for bedrageri i en for dem ny og ukjent verden av eiendomsrett og papirvelde. De kan dermed ende opp verre enn før, nemlig uten husvære. Fattige familiers hus og fattige familiers døtre er aktiva som kan brukes til å skaffe cash dersom man er villige til å utsette dem for det frie marked, men det er liksom ikke det som skaper økonomisk vekst.

Mikrofinans er et annet initiativ i samme kategori, et initiativ med langt større positive virkninger enn de Sotos. Fordi de er utenfor banksystemet, er de fleste fattige på mange måter utenfor kapitalismen. Den kreditten de får er dyr. Tjener du til ditt daglige brød ved å selge Coca Cola på gaten i en latinamerikansk storby (dette er et eksempel fra Quito) fungerer kreditten fra leverandøren ved at «jeg gir deg 24 flasker i dag, så gir du meg tilbake 25 flasker i morgen». Der og da høres dette ikke urimelig ut, men dersom man regner ut rentefoten på årsbasis er den astronomisk.

ACCION International er en organisasjon som har arbeidet med mikrofinans i 45 år. På 1990-tallet var jeg medlem av organisasjonens råd og besøkte i en periode på flere år mikrofinansinstitusjoner og mange av deres kunder i seks latinamerikanske land. Mange steder er de fattiges liv blitt

lettere. Etter bare fire års eksistens hadde Bancosol (Banco Solidario) i Bolivia like mange kunder som hele resten av det bolivianske banksystem til sammen! Accion skapte nye finansielle verktøy som «pakket» og videreformidlet kreditten som var gitt til de fattige i Bolivia til de internasjonale finansmarkedene, slik at de bittesmå lånene til torgkonene i La Paz faktisk ble finansiert av Citibank i New York. Et imponerende finansielt håndverk i det godes tjeneste.

Nyliberal politikk, inkludert et frihandelssjokk, hadde den gang skapt galopperende avindustrialisering, stor arbeidsløshet og fallende lønnsnivå. Mikrokreditt var så godt som det eneste botemiddelet som var ideologisk akseptabelt. Vår lille gruppe og organisasjon ble derfor alltid godt mottatt, vi var i audiens både hos Ecuadors president Sixto Durán Ballen og Bolivias «Goni» Sanchez de Lozada. Mikrofinans var det lille presidentene kunne bringe av økonomisk gode nyheter.

I forhold til den globale settingen var det noe som skurret i bakgrunnen, og disharmonien var klarest i tilfellet Argentina. Her var et frihandelssjokk kombinert med en vanvittig overvurdert nasjonal valuta langsomt i ferd med å kvele det nasjonale produksjonslivet. Landets totale lønnsutbetalinger var på det meste sunket med mellom 60 og 70 prosent, skulle det vise seg. I Buenos Aires' fattige forsteder, der jeg noen år tidligere hadde sett biler som hovedtransportmidlet, var vogner trukket av hester og esler kommet tilbake som viktige transportmidler. Denne «primitiviseringen» hadde sin parallell i industrien: svært mange store, kapitalintensive fabrikker var konkurs. De store skofabrikkene var borte, og de produsentene som overlevde var små håndverksbedrifter i byens fattige områder. Disse kunne mikrofinans konstruktivt bidra til å holde liv i og til og med å effektivisere noe.

Men i forhold til den store katastrofen rundt oss, monnet dette ikke stort på makronivå.

Går vi tilbake til den gang Europa var fattig, finner vi igjen temaet mikrofinans. I sin bok «Darkest England and the Way Out» (en tittel med klar henvisning til Stanley og Afrika) brukte Frelsesarmeens grunnlegger William Booth et kapittel på behovet for det vi i dag kaller mikrofinans. I tyskspråklige land finner vi den dag i dag Raiffeisenkassen, oppkalt etter Friedrich Wilhelm Raiffeisen, banker som oppstod av samme grunn som dagens mikrofinans.

Mikrofinans dekker et viktig behov, men det er ikke så lett å observere makroeffektene. De mest vellykkede mikrofinanslandene, Bolivia og Bangladesh, er fremdeles blant verdens aller fattigste. En av forklaringene på dette er at hjelpen ikke synes så godt i statistikken. At en boliviansk familie spiser bedre fordi den holder ti høner istedenfor to, gir ikke utslag i bruttonasjonalproduktet. Den andre, og viktigste, forklaringen, er at økonomisk vekst ikke skapes av flere høner per familie, men av radikale teknologiske strukturendringer i samfunnet. Vi har i dag en økonomisk verdensordning som ikke lenger tillater de verktøy vi rike land brukte for å få til disse strukturendringene den gang vi selv gikk veien fra fattigdom til rikdom. Vår entusiasme over mikrofinans må ikke få oss til å glemme at det ikke var mikrofinans fra Frelsesarmeen som gjorde Europa velstående. Vi bør kunne innrømme dette overfor oss selv, uten at det på noen måte reduserer vår beundring verken for Frelsesarmeen eller for mikrofinans.

Tidsskifte for WTO

Sammenbruddet i WTO-forhandlingene i 2008 syntes å fremkalle allmenne sorgreaksjoner. For min del er jeg lykkelig over utfallet og innrømmer åpent at jeg sammen med en del andre lenge arbeidet aktivt for at Doha-runden ikke skulle lykkes. I Arusha i Tanzania hadde en afrikansk organisasjon i 2003 samlet representantene som skulle forhandle for 14 østafrikanske land på forhandlingsmøtet i Cancun senere samme år. Året etter var de fleste små øystatene i Det karibiske hav, og deres «felles forhandlingsmaskineri» (som de kaller det), samlet i Den dominikanske republikk. Begge steder stilte jeg gjerne opp for å begrunne hvorfor jeg synes Doha-runden var et tog som gikk i feil retning, og at det beste man derfor kunne gjøre var å stoppe det.

WTO-systemet er formelt demokratisk, slik at hvert land har én stemme, Burundi og St. Lucia har én stemme på linje med Norge og USA. Små stater blir strategisk viktige.

Grunnen til at jeg feirer er at den felles virkelighetsforståelsen er inne i en periode med usedvanlig raske endringer. Vi står midt i et tideverv. Nyliberalismen vi fikk etter Berlinmurens fall er økonomisk og politisk mer ekstrem enn noe verden har sett siden 1840-årene, da David Ricardos økonomisk liberalisme nådde sitt høydepunkt. Aldri siden 1840-årene har troen på frihandel som den store utjevner av økonomisk vekst vært så sterk som den som hersket da Doha-rundene ble påbegynt i 2001. Et lappverk av hestehandler basert på et så usunt grunnlag ville blitt en dårlig grunnlov for verdenshandelen. En avtale om noen få år vil gi verdens fattige land, og på sikt dermed også oss, en langt bedre avtale enn den de ville fått nå.

Perioden mellom 1841 og 1848 representerte et radikalt

brudd med den tidligere forståelsen av frihandelens rolle, i en periode som har mange fellestrekk med dagens. Blant annet en meget rask og radikal teknologisk utvikling. Økonomen og filosofen John Stuart Mills bok «Principles of Political Economy» fra 1848 ble et viktig vendepunkt. Det er viktig å merke seg at Mill ikke var noen «venstrevridd» person. Mill forsøkte nettopp å redde liberalismen fra en utfordring representert ved en annen bok som kom ut i 1848, Marx' og Engels «Kommunistiske Manifest». Man kunne ikke lenger skyve dagens sosiale problemer under stolen, liberalistene måtte innrømme at Marx' analyse hadde rett på mange punkter, og de justerte kursen.

John Stuart Mill uttrykker frigjøringen fra en tidligere tidsånds tvangstrøye veldig klart i bokens forord: «Det hender ofte at menneskenes overbevisning i én tidsalder – en overbevisning ingen, uten en overmenneskelig innsats av geni eller mot, kan unnsnippe – i en senere tidsalder vil synes som en så lett gjennomskuelig absurditet at det eneste problemet er å forstå hvordan en slik teori noen gang kan ha virket overbevisende.» I dagens situasjon betyr dette at om noen få år kommer vi til å si: «Hvordan kunne vi tro at sultne afrikanske bønder skulle bli mette bare de fikk selge maten sin til oss? Hvordan kunne vi tro at frihandel mellom en steinalderstamme og Silicon Valley skulle jevne ut inntektene mellom dem?»

Mill gikk tilbake på de to av Ricardos prinsipper som etter mitt syn var mest skadelige for folks velferd. Mill så at nasjoner trenger industri for å kunne skape allmenn velstand, han så at fattige land trengte det som på norsk ble hetende oppfostringstoll (infant industry protection). Industri skulle ikke bare forbeholdes England. Det andre prinsippet han forlot

var som nevnt Ricardos «wage-fund doctrine», dvs. tanken på at arbeidernes lønn ikke kunne vokse fordi en slags naturlov begrenset deres andel av bruttonasjonalproduktet. Hele Kontinental-Europa, inkludert Norge, industrialiserte etter Mills prinsipper, også formulert av tyskeren Friedrich List i 1841.

David Ricardos handelsteori, slik den i sin enkleste form lå til grunn for Doha-runden, er basert på en modell der verdensøkonomien er representert som byttehandel av arbeidstimer. Her er ikke kapital, her er ikke kunnskap, teknologi eller entreprenørskap. Har man først godtatt at verdensøkonomien på en meningsfull måte kan la seg representere av bytte av slike helt kvalitetsløse arbeidstimer, er veien ikke lang før man matematisk kan «bevise» at dersom alle de som vasker tallerkener på Oslos restauranter plasseres i ett land og alle Oslos aksjemeklere i et annet, og vi deretter åpner for frihandel, vil oppvaskhjelper og aksjemeklere plutselig begynne å tjene det samme. Vi vil få «faktorprisutjevning» (prisen på kapital og arbeidskraft vil jevne seg ut mellom land). Med litt fantasi er det ikke vanskelig å se at verdenshandelen også kan skape «faktorprispolarisering».

Når man i tillegg, slik Verdensbanken gjør i sine modeller, forutsetter full sysselsetting, mister vi av syne den ødeleggende delen av kapitalismens «kreative ødeleggelse» slik Joseph Schumpeter beskriver det. Kreativiteten kan ofte skje ett sted og ødeleggelsene et annet. I Mexico skapte frihandel med sterkt subsidiert amerikansk landbruk millioner av arbeidsløse bønder som flyktet til USA for å få jobb. India har 650 millioner bønder som står i fare for å miste sin «konkurransedyktighet» i møtet med et sterkt subsidiert og uhyre effektivt utenlandsk landbruk. I hvilket land skal de

søke jobb? En tilsynelatende uskyldig forutsetning i en matematisk modell kan få katastrofale konsekvenser i den virkelige verden.

Marx spilte en viktig historisk rolle i å «sivilisere» kapitalismen til glede for folk flest. Både i 1848 og rett etter 2. Verdenskrig bidro den kommunistiske trusselen til at frihandelsfundamentalismen måtte vike. Norge slapp begge ganger å spesialisere seg etter sitt daværende «komparative fortrinn» i landbruk, i forhold til henholdsvis England og USA. Min bok «How rich countries got rich...and why poor countries stay poor», som nylig kom i paperback, går igjennom disse argumentene i detalj.

Når man er imot noe er det viktig å være for noe annet. I 1948 vedtok alle FNs daværende medlemmer en grunnlov for verdenshandelen, det såkalte Havana-Charteret. Denne avtalen, hvis prinsipper ble videreført i GATT, satte frihandel som et mål for verden. Med erfaringene fra 30-årene friskt i mente fikk imidlertid sysselsetting og industrialisering forrang. Intet land skulle tvinges til frihandel før det var rustet. Riktig timing av frihandel er fundamentalt for økonomisk vekst.

Soria-Moria-erklæringen har med en passus i Havana-Charterets ånd om fattige lands rett til å drive næringspolitikk. Som forberedelse til en ny WTO-avtale ville Norge kunne yte et nyttig bidrag ved å organisere en internasjonal dugnad som ser på hvordan de sunne prinsippene som lå bak Havana-Charteret kan brukes i dagens kontekst.

To typer frihet

«De hater vår frihet» sa Bush tidlig i Irak-krigen. Replikken fikk meg til å lete i husets gjemmer etter et dikt som lenge hang på mine studenthybler: «Fica proibido o uso da palavra

liberdade, a qual será suprimida dos dicionários – ordet frihet skal forbys og slettes fra ordbøkene». Mitt eneste håndfaste minne fra jeg som vitenskapelig assistent for spansk- og portugisiskprofessoren på Høyskolen i St. Gallen var utplassert et sommersemester på Universitetet i Lisboa. Igjen var det aktuelt.

Amazonas' store poet Thiago de Mello var imot ordet frihet fordi det var misbrukt. Befant man seg syd i Florida – strategisk plassert halvveis mellom Miami og Havanna – kunne man lytte til Den kalde krigens kakofoni: fra Havanna kringkastet Radio Habana propaganda «fra det første frie territoriet i Amerika» mens fra Miami sendte Radio Martí – slik som Radio Free Europe – antikommunistisk propaganda med et helt annet frihetsbegrep.

Det er to typer frihet: frihet til og frihet fra, og partene i den kalde krigen snakket om ulike typer. Kubanerne snakket om frihet *fra* sult, nød og analfabetisme, og de klarte å skape lavere barnedødelighet og analfabetisme enn USA. Det er imidlertid helt opplagt at dette var skjedd på bekostning av mange viktige friheter *til*. Et godt samfunn består av en balanse mellom det vi kan kalle positive (frihet til) og negative friheter (frihet fra). Friheten til å bære våpen må balanseres mot friheten fra å bli skutt. FNs Menneskerettighetserklæring fra 1948 er et dokument der disse to frihetene begge er til stede på en forbilledlig måte. Hvorfor er det hele da så vanskelig?

En hovedgrunn til at det er vanskelig er at vi fremdeles lever i lydskyggen av Den kalde krigens ideologiske kakofoni: Med nyliberalismens triumfalisme etter Berlinmurens fall mistet økonomifaget forståelsen for den sentrale mekanismen som skaper de materielle forutsetningene for den frihet fra sult og nød som danner grunnlaget for friheten *til*.

Alt på 1500-tallet ble man klar over at politisk frihet – demokrati – kun oppstod på steder med en viss økonomisk struktur: i byer med stor arbeidsdeling (mange yrker) og industri. Svært mange økonomer forstod da at veien til demokrati var gjennom først å endre landets økonomiske struktur. Den italienske økonomen Ferdinando Galiani (1728–1787) skrev «gjennom industrialisering kan man kurere menneskehetens to største onder: overtro og slaveri». Alexis de Tocqueville (1805–1859) oppsummerte i et bredt historisk sveip: «Jeg tror ikke det går an å finne en eneste industri- og handelsnasjon fra tyrerne (dvs fønikerne) til florentinerne og engelskmennene som ikke også har vært fri. Det finnes derfor en nær og nødvendig forbindelse mellom disse to tingene: frihet og industri». Dette forstod George Marshall da han i 1947 kunngjorde Marshallplanen som skulle reindustrialisere Europa etter 2. verdenskrig, og dette forstod Ernesto «Che» Guevara som Cubas industriminister.

Når det rapporteres om sultkatastrofer, økende slaveri og nasjonalstater som kollapse er ikke dette fra industrialiserte land. Hele Verdensbankens liste på rundt 50 nasjonalstater som er i ferd med å kollapse, har det til felles at industrien utgjør en forsvinnende liten del av BNP. Selv er vi i ferd med å gå over i en «tjenesteøkonomi», men en gradvis utvikling i den retningen er naturlig for et rikt land. Den nye kunnskapsintensive tjenestesektoren har de samme karakteristika som industrien: dynamisk imperfekt konkurranse, stordriftsfordeler og en markedsrett som muliggjør høyere lønninger. Dette er en sektor som heller ikke kan bli sterk uten etterspørsel fra industrien.

Under Opplysningstiden hevdet den franske økonomen Simon Linguet at det der og da var et motsetningsforhold

mellom handelsfrihet (en frihet til) og frihet fra sult. Der er vi igjen. Intet land har noen gang industrialisert uten en periode med beskyttelse av sin industri. Dette forstod økonomene inntil relativt nylig. I 1950 så man Afrikas problem som en uendelig sløsing med menneskelige ressurser fordi halvparten av de sysselsatte i landbruket kunne fjernes uten at produksjonen sank. En industrialisering ville sysselsette disse. I 2009 ser vi Afrikas problem som en mengde mennesker som har for lite mat og dårlig helse. Vi skaffer dem mat og helse, men ikke sysselsetting. For tidlig frihandel gjør det umulig å industrialisere, og vi umuliggjør den historiske prosessen som gradvis og parallelt bygger opp både friheter fra og friheter til. 500 års akkumulert erfaring er vekk. Hva heter det motsatte av opplysningstiden? Uvitenhetens tidsalder?

Avslutning: Har kapitalister noen funksjon?

ENTREPRENØRSKAP, NY teknologi og en sterk stat. Det er nøkkelbegrepene for ny og bærekraftig vekst. Gamle tanker, som dagens markedsliberalister ser ut til å ha glemte. Norge trenger kapitalister som kan investere til samfunnets beste på lang sikt. Og kapitalistene trenger drahjelp av en stat som ser at rikingene kan skape andre verdier enn gigantiske hyttepalass.

Kapitalismen er basert på egeninteresse, på at slike «private laster» (*private vices*) kan omformes til «felleskapets goder» (*public benefits*). Konklusjonen på en lang debatt i opplysningstiden var at «så lenge den er i samsvar med samfunnets interesser, er egeninteressen den beste garantist for offentlig lykke». Dette kapitalismesynet fra 1700-tallet postulerte en sammenheng mellom vellykkede kapitalisters – «rikingers» – interesser og allmenn velstand.

I dette økonomiske systemet er drivkraften individer – alene eller gjennom bedrifter – som tar initiativ og risiko. Dersom disse initiativtakerne – entreprenører eller gründere – lykkes, blir de rikinger. Risikoelementet er viktig i dette systemet, et veldig stort antall bedrifter blir født og dør hvert år. Langt flere feiler enn lykkes. Jeg har selv ledet industribedrifter og måttet pantsette hus og hjem til over pipen, med familien inni, for å kunne betale lønn til de ansatte i ekspansjonsperioder. Det viktigste jeg brakte med – initiativ,

masse arbeid og masse risiko – er ikke reflektert i økonomisk teori, bare den skarve kapitalen. Derfor er jeg frustrert over at norske rikinger gjør en så dårlig jobb med å forklare det systemet de er en del av. Norske bedriftseiere, gjennom NHOs tenketank, har omfavnet nyklassisk økonomisk teori der eierne, nemlig de selv, ikke har noen funksjon, en teori som definerer «markedet» som en alltid harmoniskapende institusjon, med eller uten entreprenørskap.

Økonomi og matematikken

Et alternativt syn på kapitalismen har tre hovedelementer: entreprenøren, en sterk stat som sikrer at måten folk tjener penger på også er til det felles beste, og ny kunnskap og teknologi. Da 1700-tallets økonomiforståelse ble matematisert kunne ikke disse drivkreftene – entreprenøren, staten og teknologien – formaliseres og kvantifiseres. Derfor grep teoretikerne isteden til elementer som kunne kvantifiseres: kapital og arbeid. Med dette sporet kapitalismens selvforståelse helt av. Man bygget en teori – basert på likvektsfysikk fra 1880-årene – som utelot kapitalismens primære drivkrefter og konsentrerte seg om sekundære fenomener: kapital og arbeidskraft som kvalitetsløse og homogene fenomener. Kapital uten initiativ og arbeidere uten kunnskap. Kapitalismens forståelse av seg selv ble som tidligere sagt som en oppsetning av Hamlet uten Prinsen av Danmark.

Kapitalismens økonomiske teori i dag, nyklassisk teori, modellerer mislykkede kapitalister, bedrifter som må arbeide under perfekt konkurranse og tjener minimalt med penger. Denne teorien modellerer best en fattig bomullsprodusent i den Tredje Verden, ikke Bill Gates.

Vellykkede kapitalister tjener penger gjennom imperfekt

konkurransen. Når slik imperfekt konkurranse oppnås gjennom ny teknologi, hvilket den ofte gjør, kan man observere sammenhengen mellom egeninteressen og samfunnets interesse. På slutten av 1800-tallet tjente norske sjømenn som jobbet hos redere som hadde konvertert til dampskip det dobbelte av dem som jobbet på seilskip. De som jobbet på dampskip kjøpte mer hos bakeren og ga mer oppdrag til snekkeren i sin hjemby enn de som jobbet på seilskip kunne gjøre. Rederens egeninteresse ga seg utslag i et felles gode.

Problemet med dagens økonomifag er at slik vellykkethet støter mot «normalen» vellykkede kapitalister blir «rent-seekers» (et sterkt skjellsord i økonomifaget). Næringslivets forsvar av kapitalismen fortsetter som om hovedsaken var å argumentere mot en planøkonomi som knapt noen forsvare i dag. Man postulerer markedets «spontane orden», og næringslivets kapitalismesyn blir derfor latterliggjort når finanskrisen viser at «spontant kaos» også kan bli resultatet.

Økonomisk teori har utviklet det «banale syn at det er kapitalen i seg selv som er kapitalismens drivkraft», som Joseph Schumpeter uttrykte det. Den konservative Schumpeter og den radikale Marx er skjønt enige om at kapitalen *i seg selv* – uten initiativ – er steril og verdiløs.

Vår egen økonom T. H. Aschehoug understreker i 1908 betydningen av entreprenørens («driftsherrens») rolle når han beskriver «hvilken overordentlig stor rolle Driftsherreklassen spiller i Nutidens Samfunnsøkonomi. I de fleste Næringsveie gjælder det, at ingen Forretning kan arbeide sig opp til en betydelig Stilling eller vedligeholde en saadan uden under Ledelse af overlegen Dyktighed. I Driftsherrenes indbyrdes Konkurrence er det altid Dygtigheden, ikke Kapitalrigdommen som i Længden gjør Udslaget».

Det er denne funksjonen som gjør at vi trenger kapitalister, og her er pengene bare et nødvendig verktøy.

Kapitalister på sirkulasjon

Markedet er slett ikke noen harmoniskapende mekanisme slik nyklassisk økonomi skaper den. Fravær av entreprenørskap, av en sterk stat og av teknologi kan – hver for seg og til sammen – gjøre et land lutfattig selv med all verdens marked! Dette poenget har imidlertid økonomisk teori helt mistet. Internasjonal handelsteori, og vår økonomiske verdensordning, er basert på at land bytter homogene arbeidstimer med hverandre. En slik byttehandel trenger ingen av disse kapitalismens tre kjernefaktorer.

Schumpeter så, som mange andre, det de kalte «elitenes sirkulasjon» i kapitalismen. Det tar tre generasjoner «fra overall til overall» sier de i USA: første generasjon tjener pengene, annen generasjon klarer å beholde dem, og tredje generasjon er tilbake som arbeider i overall. Vellykkede produksjonskapitalister blir finanskapitalister, og dersom de ikke er dyktige eiere som flytter kapitalen med teknologien, blir de borte. «A fool and his money are soon parted».

Skatter i hjel initiativ?

Dersom vi i Norge ikke vil ha en statseid planøkonomi er vi på en eller annen måte nødt til å forholde oss til kapitalismens dynamikk slik den er. Dersom det ikke er staten som eier bedriftene må det være private som gjør det. Noen må eie norske bedrifter, og vi kan velge om eierne skal være norske eller utenlandske. Slik dagens skattesystem er, subsidierer vi utenlandske eiere. Uavhengig av fortjeneste og tap betaler norske aksjonærer formuesskatt på sine kapitalinnskudd,

mens utenlandske investorer i norske selskaper betaler tilnærmet null. Dette er noe Norge som nasjon bør diskutere.

Synet på kapitalismens natur preger også skatteloven. Den gamle skatteloven, som gjaldt inntil tidlig på 1990-tallet, fungerte slik man ikke betalte skatt så lenge man ikke tok ut penger fra bedriften. Så lenge kapitalen ble stilt til samfunnets disposisjon – ble beholdt i firmaet – ble man ikke beskattet. Med dagens ordning, med en nyklassisk forståelse, blir ikke bedrifter ansett som annet enn en forlengelse av eiernes lommebok. Denne endringen i rikingenes insentiver resulterte i at hyttene i nærheten av der jeg bor ble femdoblet i pris på kort tid, mens bedriftene ble tappet tilsvarende. Jeg synes dette er prinsipielt feil skattepolitikk. Erfaringer fra tidligere finanskriser viser at de ekstra reservene bedrifter tidligere fikk lov å sylte ned som skjulte reserver var veldig nyttige å kunne tære på i magre år. Dagens økonomiske ideologi er blind for at dersom vi «tar» rikingene «tar» vi også ofte entreprenørens verktøy, nemlig egenkapitalen. Dette skjer altså fordi vi har en økonomisk teori der bedriftseiers dyktighet og den risiko de tar ikke er en del av kjerneteorien, bare kapitalen i seg selv.

En kapitalisme uten kapitalister er etter mitt syn verre enn en planøkonomi uten plan. De to viktigste kategoriene av aktører i en økonomi er de som samler på kunnskap (forskere) og de som samler på penger (kapitalister). Når disse to typene aktører finner hverandre, skapes det arbeidsplasser med høye lønninger. I Norge underinvesterer vi – sammenlignet med våre naboland – sterkt i forskning, samtidig som vi tradisjonelt har få kapitalister.

En tålmodig stat og langsiktige kapitalister

Kapitalismen skifter stadig karakter. Fremtidig verdiskapning vil i stadig større grad bli basert på vitenskap og på patenter. IT-revolusjonen hadde kort tid fra produktidé til markedet, men fremtidige prosjekter vil kreve langt mer tålmodighet: det kan ta 15 år fra bedriften starter til den tjener penger. «Barseldøden» er også stor. Av 10 prosjekter vil typisk bare to overleve til det punktet venture-kapitalen kommer inn, ca. 5 år før et firma viser seg levedyktig. Fem år senere vil det være ett av 10 igjen: det eneste som overlever helt til prosjektet tjener penger. I dag mangler Norge, i forhold til mange andre land, insentiver til slik langsiktighet. Vi har isteden skapt oss et nasjonalt skatteparadis i fast eiendom.

Norge har et produksjonsapparat som ofte ikke er i stand til å fange opp de potensielt gode prosjektene som kommer ut av våre forskningsmiljøer. Ideer som har kostet norske skattebetalere dyrt forsvinner alt for ofte på billigsalg til utenlandske bedrifter. Dette bør vi gjøre noe med. Enten bør vi skape en struktur der det lønner seg å investere i slike prosjekter i Norge – på lik linje med i de fleste EU-land – eller vi bør vurdere om det er noen vits i å fortsette å finansiere forskning i Norge. Hvorfor subsidiere utenlandske bedrifter med norske skattepenger?

Fremtidig verdiskapning vil kreve mer tålmodige, kunnskapsrike og langsiktige kapitaleiere enn fortidens gjorde. Finanskrisen bør ha gitt oss en vekker. Skal Norge ha et oppgående næringsliv etter olje og gass, må vi investere mer i vårt eget produksjonsapparat. Dette krever at vi omdefinierer hva kapitalismens hovedelementer er – entreprenørskap, en sterk stat og ny teknologi – og strukturerer insentivene for

ERIK S. REINERT

ny verdiskapning rundt denne forståelsen. Det betyr å forkaste nyklassisk økonomisk teori som beslutningsgrunnlag for den økonomiske politikken.

ET UTDRAG AV ERIK REINERTS PUBLIKASJONER SOM UTDYPER ULIKE TEMAER I DENNE BOKEN.

Bøker:

Globalization, Economic Development and Inequality: An Alternative Perspective (redaktør), Cheltenham, Edward Elgar, 2004. Paperback 2008.

Global Økonomi. Hvordan de rike ble rike og hvorfor fattige blir fattigere. Oslo, Spartacus, 2004. 2. utgave 2008.

The Origins of Development Economics, How Schools of Economic Thought have Addressed Development, redigert med Jomo, K. S., London, Zed Publications, 2005, 2. utgave New Delhi, Tulika Books, 2006.

How Rich Countries Got Rich... and Why Poor Countries Stay Poor, London/Constable, New York/Carroll & Graf, 2007. Paperback 2008: London/Constable, New York/Publicaffairs, New Delhi/Anthem.

Annet:

International Trade and the Economic Mechanisms of Underdevelopment. Ph D. avhandling i økonomi, Cornell University, 1980.

‘Catching-up from way behind – A Third World perspective on First World history’ i Fagerberg, Jan, Bart Verspagen og Nick von Tunzelmann (redaktører), *The Dynamics of Technology, Trade, and Growth*, Aldershot, Edward Elgar, 1994, s. 168-197.

‘Competitiveness and its predecessors – a 500 year cross-national perspective’ i *Structural Change and Economic Dynamics*, vol. 6, 1995, s. 23-42.

‘The role of technology in the creation of rich and poor nations: Underdevelopment in a Schumpeterian system’, i Aldcroft, Derek H. og Ross Catterall (redaktører), *Rich Nations – Poor Nations. The long run perspective*, Aldershot, Edward Elgar, 1996, s. 161-188.

- ‘Diminishing Returns and Economic Sustainability: The dilemma of resource-based economies under a free trade regime’ i Hansen, Stein, Jan Hesselberg og Helge Hveem (redaktører), *International Trade Regulation, National Development Strategies and the Environment: Towards Sustainable Development?*, Oslo, Senter for Utvikling og Miljø (SUM), Universitetet i Oslo, 1996, s. 119-150.
- ‘Raw Materials in the History of Economic Policy; or, Why List (the Protectionist) and Cobden (the Free Trader) Both Agreed on Free Trade in Corn.’, Working Paper nr. 11, 1996. SUM, Universitetet i Oslo og i Cook, Gary (red.), *The Economics and Politics of International Trade. Freedom and Trade Volume II*, London, Routledge, 1998, s. 275-300.
- ‘Exploring the Genesis of Economic Innovations: The religious gestalt-switch and the duty to invent as preconditions for economic growth’ (med Arno Daastøl) i *European Journal of Law and Economics*, vol 4, nr. 2/3, 1997, s. 233-283, og i *Christian Wolff. Gesammelte Werke*, IIIrd series, vol. 45, Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1998.
- ‘The Role of the State in Economic Growth.’, i *Journal of Economic Studies*, vol. 26, nr. 4/5, 1999, s. 268-326. Denne kom også ut i en kortversjon i en bok på Cambridge University Press: Toninelli, Pier Angelo (red.) *The Rise and Fall of State-Owned Enterprises in the Western World*, Cambridge University Press, 2000, side 73-99.
- Regionale Strategier i Kunnskapssamfunnet* (med Egbert van de Schootbrugge), Oslo, Kommunaldepartementet, 1999, og Norsk Investorforums Publikasjonsserie nr. 3, 1999.
- ‘Karl Bücher and the Geographical Dimensions of Techno-Economic Change’ i Backhaus, Jürgen (red.), *Karl Bücher: Theory – History – Anthropology – Non-Market Economies*, Marburg, Metropolis Verlag, 2000, s. 177-222.
- ‘Full Circle: Economics from Scholasticism through Innovation and back into Mathematical Scholasticism. Reflections around a 1769 price essay: ‘Why is it that Economics so Far has Gained so Few Advantages from Physics and Mathematics?’” i *Journal of Economic Studies*, vol. 27, nr. 4/5, 2000, s. 364-376.

- ‘Schumpeter in the Context of two Canons of Economic Thought’ i *Industry and Innovation*, vol. 6, nr. 1, 2002, s. 23-39. En annen versjon utgitt som ‘Steeped in Two Mind-Sets: Schumpeter in the Context of the Two Canons of Economics’, i Backhaus, Jürgen (red.) *Joseph Alois Schumpeter: Entrepreneurship, Style and Vision*, Boston. Kluwer, 2003, s. 261-292.
- ‘Tekno-økonomiske paradigmeskifter og ‘nye’ økonomier; finnes de?’ i *Plan, Tidsskrift for samfunnsplanlegging, byplan og regional utvikling*, nr. 4-5/2002, s. 4-15.
- ‘Increasing Poverty in a Globalised World: *Marshall Plans* and *Morgenthau Plans* as Mechanisms of Polarisation of World Incomes’ i Chang, Ha-Joon (red.), *Rethinking Economic Development*, London, Anthem, 2003, s. 453-478.
- ‘An Early National Innovation System: the Case of Antonio Serra’s 1613 *Breve Trattato*’ (med Sophus Reinert) i *Institutions and Economic Development/Istituzioni e Sviluppo Economico*, vol. 1, nr. 3, 2003, s. 87-119. <http://www.othercanon.org/papers/>
- ‘Globalisation in the Periphery as a Morgenthau Plan: The Underdevelopment of Mongolia in the 1990s’, i Reinert, Erik (red.), *Globalization, Economic Development and Inequality: An Alternative Perspective*, Cheltenham, Edward Elgar, 2004, s. 157-214.
- Arctic Climate Impact Assessment, *Impacts of a Warming Arctic*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. Medforfatter av kapittel 17: ‘Climate Change in the Context of Multiple Stressors and Resilience’ (effects of climatic change on Saami reindeer herding). Nedlastbar på <http://www.acia.uaf.edu/>
- ‘The Qualitative Shift in European Integration: Towards Permanent Wage Pressures and a ‘Latin-Americanization’ of Europe?’ (med Rainer Kattel). Praxis Working Paper nr. 17, Praxis Foundation, Estland. http://www.praxis.ee/data/WP_17_2004.pdf .
- ‘Austrian Economics and ‘The Other Canon’, i Backhaus, Jürgen (red.), *Modern Applications of Austrian Thought*, Milton Park, Routledge, 2005, s. 253-298.

- ‘German Economics as Development Economics: From the Thirty Years War to World War II’ i Jomo, K. S. og Erik S. Reinert (redaktører), *Origins of Development Economics*, London, Zed Publications/New Delhi, Tulika Books, 2005, s. 48-68.
- ‘Development and Social Goals: Balancing Aid and Development to Prevent ‘Welfare Colonialism’ nedlastbar på <http://www.un.org/esa/desa/papers/>, og i Ocampo, Jose Antonio, Jomo K. S. og Sarbuland Khan (redaktører), *Policy Matters: Economic And Social Policies To Sustain Equitable Development*, United Nations, New York, Zed Books, London, Opus, New Delhi, 2006, s. 192-221.
- ‘Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter’ (med Hugo Reinert) i Backhaus, Jürgen og Wolfgang Drechsler (redaktører), *Friedrich Nietzsche 1844-2000: Economy and Society*, series *The European Heritage in Economics and the Social Sciences*, New York, Springer, 2006, s. 55-85.
- ‘The Economics of Reindeer Herding: Saami Entrepreneurship between Cyclical Sustainability and the Powers of State and Oligopolies’, *British Food Journal*, vol. 108, nr. 7, 2006, s. 522-540.
- ‘European Integration, Innovations and Uneven Economic Growth: Challenges and Problems of EU 2005’, Paper skrevet for FISTERA (Foresight on Information Society Technologies in the European Research Area), i Compañó, R, C. Pascu, A. Bianchi, J-C. Burgelman, S. Barrios, M. Ulbrich, I. Maghiros (redaktører), *The Future of the Information Society in Europe: Contributions to the debate*, Sevilla, Spania, European Commission, Directorate General Joint Research Centre. Institute for Prospective Technological Studies (IPTS), 2006, s. 124-152.
- ‘Institutionalism Ancient, Old and New: a Historical Perspective on Institutions and Uneven Development’. Research Paper No. 2006/77, United Nations University, WIDER, Helsinki, i Chang, Ha-Joon (red.), *Institutional Change and Economic Development*, Tokio, United Nations University Press og London, Anthem, 2007.

- ‘The Economics of Failed, Failing and Fragile States: Productive Structure as the Missing Link’, med Yves Ekoué Amaizo og Rainer Kattel, working paper i *The Other Canon Foundation and Tallinn University of Technology Working Papers in Technology Governance and Economic Dynamics*, nr.18, 2009.
- ‘Emulating Success: Contemporary Views of the Dutch Economy before 1800’, i Gelderblom, Oscar (red.), *The Political Economy of the Dutch Republic*, Aldershot, Ashgate, 2009, s. 19-40.
- ‘Adapting to Climate Change in Reindeer Herding: The Nation-State as Problem and Solution’ (hovedforfatter), i Adger, N., I. Lorenzoni og K. O’Brien (redaktører), *Adapting to Climate Change: Thresholds, Values and Governance*, Cambridge University Press, Cambridge, under utgivelse 2009.
- ‘Emulation vs. Comparative Advantage: Competing Principles in the History of Economic Policy’ i Cimoli, Mario, Giovanni Dosi og Joseph Stiglitz (redaktører), *Industrial Policy and Development: The Political Economy of Capabilities Accumulation*, Oxford, Oxford University Press, under utgivelse september 2009.

